T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ve EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

ABAY'IN ŞİİRLERİNDE ÖLÜM ALGISI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Fatih YILMAZ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ

KASTAMONU 2021

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABAY'IN ŞİİRLERİNDE ÖLÜM ALGISI

Fatih YILMAZ

Danışman	**Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ**
Jüri Üyesi	**Prof. Dr. Ahmet GÜNGÖR**
Jüri Üyesi	**Dr. Öğr. Üyesi Döne ARSLAN**

KASTAMONU - 2021

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışma da bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

Fatih YILMAZ
İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

ABAY'IN ŞİİRLERİNDE ÖLÜM ALGISI

Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ

Ölüm, yeryüzündeki tüm canlıların yüzleşmek durumunda kalacağı önlenemez sondur. Lakin yaşayan varlıklar içinde öleceğinin bilincinde olarak hayat süren tek canlı insandır. Bu nedenle insan türünün var olmaya başladığı dönemlerden bugüne ölüm hem varlığından ürkülen bir hadise hem de sonucu merak edilen bir gizem olarak süregelmiştir. Düşünürler, fikir adamları, sanatçılar, yazarlar ve şairler yapıtlarında ölüm hususuna değinmişler, hepsi de sahip olduğu dünya görüşü ekseninde bir tutum ve tavır ortaya koymuşlardır. Sistemli düşüncenin gelişmeye başladığı dönemler incelendiğinde yazının bulunuşundan beri ölüm nispetinde sergilenen iki tavır dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi ölümü yok hükmünde sayıp, anımsamamak iken, ikincisi hayatın her vaktini onun gerçeğiyle doldurmak üzerinedir. İslam felsefesinde ölüm hususu ekseriyetle ölümün akabindeki yaşam ve bu yaşamın niteliği noktasında işlenmektedir. Bu bahis dini araştırmacılar ve düşünürler arasında bütün yönleriyle irdelenmekle beraber, yazar ve şairler de hususu yapıtlarında işlemişlerdir.

Abay Kunanbayoğlu, 1845 ve 1904 yılları arasında Kazak topraklarında yaşamış ve bıraktığı manevi mirasla geniş bir etki alanı oluşturmuş büyük bir âlim ve şairdir. Skolastik bir eğitimle büyümesine karşın Doğu felsefesinin yanında Rus dilini öğrenerek Batı bilimi ve felsefesiyle de tanışma fırsatı bulmuş, bu yönüyle de devrinin en nadide düşünce adamlarından biri olarak kabul edilmiştir. Hayatı bozkır ortasında geçen şair, yaşamı boyunca birçok yakınının ölümüne şahit olmuştur. Bu bağlamda ölümü en yakından deneyimleyen Abay Kunanbayoğlu'nun ölüm karşısındaki tavrı da dikkate değer bir araştırma konusu içermektedir.

Bu çalışmada, Abay'ın yakınlarının ölümü üzerine kaleme aldığı on üç farklı yas şiiri, diğer bir eseri olan *Kara Sözler'i*, şiirleri ve konuyla ilgili felsefi kaynaklardan da yararlanarak ontolojik çözümleme metoduyla incelenmiş ve şairin ölüm karşısında takındığı tavır açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abay Kunanbayoğlu, Ölüm, Ontolojik Çözümleme Yöntemi, Şiir.

ABSTRACT

MsC.

PERCEPTİON OF DEATH İN ABAY'S POEMS

Kastamonu University
Institute Of Social Sciences
Department of Contemporary Turkish Dialects and Literature

Advisor: Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ

Death is the inevitable end that all living things on earth will have to face. However, human beings are the only living creatures that live with the awareness that they will die. For this reason, death has continued both as an event that was feared for its existence and as a mystery whose outcome was curious from the times when the human species began to exist. Thinkers, intellectuals, artists, writers and poets have mentioned death in their works, and all of them have put forward an attitude and attitude on the axis of their worldview. Looking at the periods when systematic thought began to develop, two attitudes exhibited in relation to death since the discovery of the article are noticeable. The first is to ignore death and not bring it to mind, while the second is to fill every time of life with its truth. In Islamic philosophy, the issue of death is mostly processed at the point of life after death and the nature of this life. Although the issue of death is examined in all aspects among religious researchers and thinkers, writers and poets have also dealt with this issue in their works.

Abay Kunanbayoğlu is a great scholar and poet who lived in Kazakh lands between 1845 and 1904 and created a wide sphere of influence with the spiritual legacy he left. Although he grew up with a scholastic education, he learned the Russian language as well as Eastern philosophy and had the opportunity to meet Western science and philosophy. In this respect, Abay Kunanbayoğlu has been accepted as one of the rarest thinkers of his era. Living in the middle of the steppe, the poet witnessed the deaths of many of his relatives throughout his life. In this context, the attitude of Abay Kunanbayoğlu, who has experienced death very closely, also constitutes a remarkable research topic.

Abay's thirteen different mourning poems he wrote about the death of his relatives and his other work, "Kara Sözler", were analyzed with the method of ontological analysis by making use of his poems and related philosophical sources, and the poet's attitude towards death was tried to be revealed in this study.

Key Words: Abay Kunanbayoğlu, Death, Ontological Analysis Method, Poetry.

,

ÖNSÖZ

Ölüm bütün diri varlıklar için ortak bir mutlak sondur. Ancak tabiattaki hiçbir canlı türü insanoğlu gibi yaşamsal faaliyetleri devam ederken zihninin bir köşesinde bu nihai akıbetin hakikatini taşımak zorunda değildir. Bu nedenle, ölüm kavramı tarih boyunca onu maddi ve manevi dünyasının merkezine oturtmuş insan için en önemli problemlerin başında gelir. Öyle ki, asırlardır sayısızca düşünür, din âlimi ve araştırmacı türün bu temel probleminin üzerinde durmuştur. Henüz Antik Çağlarda Platon ve Sokrat'ın ilk kıvılcımlarını oluşturduğu ölüm ve ruhla ilintili münakaşalar, zamanla bu konu üzerine eğilen birçok farklı anlayıştan nice akil insanın da katkılarıyla günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak insanın yaratılışından beri ölüme dair geliştirdiği sorgulayıcı tavır hiçbir zaman gücünü kaybetmemiştir. Aksine, insan duygu ve düşüncesinin bir ürünü olan sanat yoluyla kendine yeni yaşam alanları kurmuş ve genişlemiştir.

İnsanın yaşamının bir yansıması olan sanat, aynı zamanda dünyada tabu halinde görülen ve endişe duyulanların da sergilenebildiği bir sahadır. Bu nedenle, tarih boyunca ölümle yüzleşmeye çekinen insanoğlu romanlar, öyküler, şiirler, şarkılar vasıtasıyla onunla hesaplaşmış, kendi kaygılarıyla baş etmenin yollarını öğrenmiştir. Özellikle temeli kurguya dayanan edebiyat bu noktada büyük önem arz etmiştir. Hatta ölüm düşüncesinden korkan, kaygılanan yazarlar yapıtlarında kurgu yoluyla ölümü tattıklarını tahayyül ederek ölüm korkularını dizginlemeyi öğrenmişlerdir. Daha nice adı bilinen/bilinmeyen şair ve yazar ölmeden önce geriye ölümle ilgili düşüncelerini yansıtan yapıtlar bırakmıştır.

19. yüzyılda Kazak topraklarında yaşamış büyük âlim, düşünür, şair ve eğitimci Abay Kunanbayoğlu da bunlardan birisidir. Hayata gözlerini Rus işgalinin gölgesinde açan şairin, 59 yıllık ömrüne birçok yakınının ölümü sığmıştır. Henüz gençlik dönemlerinde babasını kaybeden şair, ilerleyen yıllarda da kardeşi Osman, oğulları Abdirahman, Mağaviya ve yeğeni Akilbay'ı toprağa vermiştir. Şair bu ölümler karşısında duygularını şiirlere nakletmiş, pek çok yas şiiri kaleme almıştır. Bu şiirlerin sayısı tespit edebildiğimiz kadarıyla on üçtür.

Bu çalışmanın ana kaynağını da Abay'ın yakınlarının ölümü üzerine yazdığı bu on üç yas şiiri oluşturmaktadır. Şiirler, Abay'ın *Kara Sözler'i,* harici şiir külliyatı, hayatı hakkındaki bilgiler ve temalara ilişkin felsefi kaynaklar kullanılarak ele alınmış, ontolojik çözümleme yöntemine göre incelenmiştir. Şairin şiirlerinin daha önce defaatle Türkiye Türkçesi'ne aktarılmış olması nedeniyle, tekrara düşmemek için şiirler yeniden aktarılmamış, anlamlarına odaklanılmıştır.

Kunanbayoğlu, eğitim hayatına medreselerde, Mollaların yanında skolastik bir eğitim alarak başlamıştır. Bu sürede Doğu'nun bütün klasiklerini okumuştur. Sonrasında Rus dilini öğrenerek Rus klasiklerine ve Rusça'ya çevrilen eserler vasıtasıyla da Batı klasiklerine merak salmıştır. Doğu'da Fuzuli'nin, Firdevsi'nin eserlerini okurken, Rus dilinin etkisiyle Tolstoy, Lermantov, Puşkin, Goethe gibi isimlerin önemli eserlerini de okuma fırsatı bulmuştur. Hatta Antik Yunan klasiklerini incelemiş, Platon ve Aristotales'i yakından takip etmiştir. Yani Abay, Doğu'nun ve Batı'nın bilgisini, kültürünü tek bir bünyede sindirmesi bakımından yaşadığı coğrafyada da devirde de az bulunur şahsiyetlerden biri olmuştur. Dolayısıyla onun hayat ve ölüm karşısındaki tutumunun irdelenmesi ve bu yolla ölümü algılayış biçiminin açığa çıkarılması büyük önem arz etmektedir.

Bu amaca istinaden, heyecan ve arzuyla tamamladığım bu çalışmada, beni yönlendiren, engin bilgi ve tecrübesiyle destekleyerek; her daim varlığıyla bana ilham veren değerli hocam Prof. Dr. Orhan Söylemez'e teşekkür ederim. Yüksek lisans sürecimde bana her türlü desteği sağlayan, akademi dünyasına ısındıran ve kaynaklara ulaşmamda yol gösteren Hocalarım Prof. Dr. Vüsale Musalı'ya, Doç. Dr. Samet Azap'a, Dr. Öğretim Üyesi Döne Arslan'a teşekkür ederim. Çalışma sürecimde eserlerinden sıklıkla faydalandığım Doç. Dr. Ekrem Ayan ve Zafer Kibar'a, Kazakça kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan Adile Tursunova'ya ve eğitim hayatım boyunca bütün zorluklara rağmen beni maddi ve manevi her şekilde destekleyen başta amcam Hakan Yılmaz olmak üzere bütün aileme ve dostlarıma teşekkür ederim.

Türklük bilimine sunduğum bu ilk çalışmamı, Türk dünyasının kapılarını henüz genç yaşlarda bana açan, kalemle olan yolculuğumda beni tüm samimiyetiyle destekleyen,

geç tanıyıp erken kaybettiğim rahmetli hocam Doç. Dr. Botır Norbayev'e adıyor ve onun da isteyeceği gibi Türkoloji'ye katkıda bulunmasını temenni ediyorum.

Fatih Yılmaz
Kastamonu, Haziran, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET v
ABSTRACT vi
ÖNSÖZ vii
TABLOLAR DİZİNİ xiii
GİRİŞ 1
I. BÖLÜM: ÖLÜM DÜŞÜNCESİNE GENEL BİR BAKIŞ 3
1.1. İlkel İnsan Gruplarında Ölümün Algılanışı 3
1.2. Antik Çağlarda Ölüm (Eski Mısır ve Yunan Medeniyeti) 6
1.2.1 Antik Mısır Uygarlığında "Ölüm" 6
1.2.2 Antik Yunan Uygarlığında Ölüm 8
1.2.3. Antik Yunan Düşünürlerin Ölüme Bakış Açısı 10
1.3. İslam Düşünürlerinin Gözünden "Ölüm" 11
1.4. 19. Yüzyıl ve Öncesinde Ölümü Ele Alan Başlıca Filozoflar (Abay'ın Yaşadığı Dönem ve Öncesi) 14
1.4.1. Gıordano Bruno 14
1.4.2. Bertrand Russell 14
1.4.3. Spinoza 15
1.4.4. Nietzsche 15
1.4.5. Kant 16
1.4.6. Hegel 16
1.5. Edebiyat ve Ölüm İlişkisi 16
1.5.1. Şiirlerde "Ölüm" 18
1.5.2. Yas Şiirleri 21
II. BÖLÜM: ABAY'DA ÖLÜM 32
2.1. Hayatı 32
2.2. Türkiye'de Abay Hakkında Yapılan Çalışmalar 37
2.3. Abay'ın Yaşamında ve Şiirlerinde Ölümün Yeri 40
III. BÖLÜM: ABAY'IN YAS ŞİİRLERİNİN ÇÖZÜMLENMESİ 45
3.1. Ontolojik Analiz Yöntemi 45
3.2. Çözümlemeler 48
3.2.1. Osman'a / Оспанға 48
Ön Yapı 49
Arka Yapı 50

Karakter Tabakası 57
Alınyazısı Tabakası 58
3.2.2. Dünkü Osman / Кешегі Оспан 61
Ön Yapı 61
Arka Yapı 62
Karakter Tabakası 71
Alınyazısı Tabakası 72
3.2.3. Dünkü Osman Ağabeyi / Кешегі Оспан ағасы 74
Ön Yapı 74
Arka Yapı 74
Karakter Tabakası 78
Alınyazısı Tabakası 78
3.2.4. Abdirahman'ın Ölümüne / Әбдірахман өліміне 79
Ön Yapı 79
Arka Yapı 80
Karakter Tabakası 83
Alınyazısı Tabakası 84
3.2.5. Eski Atası Hacı İdi / Арғы атасы қажы еді 85
Ön Yapı 85
Arka Yapı 86
Karakter Tabakası 94
Alınyazısı Tabakası 97
3.2.6. Abdirahman'ın ölümüne (Yirmi Yedi Yaşında) / Жиырма жеті жасында 98
Ön Yapı 99
Arka Yapı 99
Karakter Tabakası 109
Alınyazısı Tabakası 110
3.2.7. Abdirahman'a / ӘБдірахманға 111
Ön Yapı 111
Arka Yapı 112
Karakter Tabakası 120
Alınyazısı Tabakası 121
Ön Yapı 124
Arka Yapı 124

Karakter Tabakası 128
Alınyazısı Tabakası 128
3.2.9. Önceki ölen er Abiş idi / Кешегі өткен ер Әбіш 130
Ön Yapı 130
Arka Yapı 130
Karakter Tabakası 134
Alınyazısı Tabakası 134
3.2.10. Abdirahman öldüğünde / Әбдірахман өлгенде 136
Ön Yapı 136
Arka Yapı 137
Karakter Tabakası 140
Alınyazısı Tabakası 141
3.2.11. Abdirahman'ın Eşi Mağış'a Abay'ın Söylediği Tesellisi / Әбдірахманның әйелі мағышқа 142
Ön Yapı 143
Arka Yapı 143
Karakter Tabakası 147
Alınyazısı Tabakası 148
3.2.12. Abay'ın Abdirahman'ın Eşi Mağış'a Yazdığı Ağıt / Әбдірахманның Әйелі Мағышқа Абай Шығарып Берген Жоқтау 149
Ön Yapı 151
Arka Yapı 152
Karakter Tabakası 154
Alınyazısı Tabakası 155
3.2.13. Abay'ın yeğeni Akimbay'a ağıtı / Немере інісі өлгенде айтқаны 157
Ön Yapı 158
Arka Yapı 158
Kader Tabakası 161
Alınyazısı Tabakası 161
ÇIKARIM: Abay'ın ölüm karşısında merdane duruşu 163
KAYNAKÇA 168
RESİM KAYNAKÇASI 177

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Ontolojik Çözümleme Yöntemi (Şiirin iç ve dış yapısı) 47

GİRİŞ

Ölüm, insanoğlunun/kızının varlığının temeli olan yaşamın yitirilmesi hadisesidir. Dolayısıyla ölümle ilgili bütün önermelerde yaşamın bir zıtlığı söz konusudur. Tarih boyunca gelişen çeşitli inançlar, gelenek ve görenekler, ölümle ilgili onun kendi gerçekliğinden ödün vermeden birçok algı çeşidi oluşturmuştur. İnsanlar kimi zaman ölümü, yaradılışını kavrama yolunda bir vesile olarak görürken, kimi zaman da onun yadsınamaz gerçekliği karşısında korku ve yeise kapılmıştır. İlkel toplumlardan, modern insana dek, ölüm karşısında alınan tavır, devrin şartlarına göre farklılıklar arz etse de onu soğukkanlılıkla karşılayıp, kabullenme veya onun ürkütücü varlığıyla sallantıda bir yaşam sürme seçenekleri, insan düşüncesinin iki kutuplu kefelerinden birini oluşturmaya devam etmiştir. Nitekim Anadolu coğrafyasında yaşamış ve ölümü "Şeb-i Arus" (düğün gecesi) olarak adlandırmış ünlü mutasavvıf Mevlâna Celâlettin Rumî, *Mesnevi*'sinde şöyle der: "İyiyi bilmedikçe kötüyü bilemezsin… Ey yiğit, zıt, zıddıyla görülebilir." (Mevlânâ, 2015: b. 1333) Zira Türkçenin söz varlığı içerisinde "Gençliğin kıymeti ihtiyarlıkta bilinir"[1] gibi, öznenin değerinin zıttı ile beyan edildiği ifadeler de mevcuttur. Dolayısıyla, buradan hareketle ölüme yüklenen anlamın ve de ölüm karşısında sergilenen tavrın, kişilerin veya toplumların yaşama biçtiği değere göre şekil aldığı düşüncesine varılabilir.

Ölüme yaklaşım şekli ve ona yüklenen anlam Batı ve Doğu dünyasında birbirinden farklıdır. Doğu'da ölüm hayatın bir parçasıdır, evlerde, kalabalık arasında, bahçelerde, köy meydanlarında kendine yer bulur. Muhafazakâr yaşamda insanlar ölümle iyi ilişkiler kurar, onu bir tabu olarak görmez. Doğu medeniyetlerinde görülen ölüleri hane yakınına veya bahçeye gömme geleneği bunun bir göstergesidir. Batı'da ise ölüm toplumdan uzak bir yerdedir, dışlanır ve bir tabu olarak kabul edilerek dillendirilmez. Çağdaş yaşamın bir üyesi olan insan, hayatın bu olumsuz yanıyla yüzleşmek istemez. Ölüme karşı büyük bir endişe ve korkuyla yaklaşır. Bu sebeple insana ölümü anımsatan her şeyden uzaklaşır. Batı'da ölülerin kent merkezlerine uzak bir yere gömülmesi de bunun bir göstergesidir.

[1] Türk Dil Kurumu, güncel Türkçe sözlük

Kimilerine göre bilinmez bir sonu, kimilerine göreyse yeni bir başlangıcı ifade eden ölüm, tarih boyunca düşünürlerin, âlimlerin ve araştırmacıların yoğun bir şekilde ilgilendiği konulardan biri olmuştur. Varlığın ifade ettiği anlamı sorgulama, insanın varlığını idrak etmesi noktasında felsenin ana hususlardan biri haline gelmiştir. Canlılık, ruh, insan hayatı ve bu hayatın bitişiyle başlayan ölüm sürekli merak uyandırmıştır. Bütün canlılar gibi insan da fanidir lakin ölümlü olduğunun bilincinde olan tek canlı odur. Bu nedenle mutlak son olan ölümden kurtuluşun olmadığını bilerek onu pek çok zaman din vasıtasıyla hayatının merkezinde konumlandırmıştır. İnsanın yaşadığı hayatın bir sonu olduğu bilinciyle yaşama devam etmesi ruhunda manevi bir boşluk yaratır. Ölüm bazılarına göre devam eden hayatın bitmesi; bazıları içinse farklı bir âlemde yeniden başlamasıdır. Kimileri onu bir veda; kimileriyse varış olarak algılar. O vadesi daha önce dolan biriyle buluşma veya sevilen bir insana vedadır. Esasında insan ölüm kavramıyla diğerlerinin ölümü vasıtasıyla yüzleşir ve ne manaya geldiğini idrak etmeye çabalar. Yani insanın ölüme dair geliştirdiği düşünceler ve yüklediği anlam, ötekinin ölümünün onda uyandırdığı histir. Dolayısıyla insanların ölümle kurduğu bağ ve onun hakkında sahip olduğu düşünceler, çevresindeki ölümlere verdiği tepkiyle açığa çıkar. Çünkü insan, yakınlarına kadar gelen ölümle kendi ölümünü prova eder ve onun hakikatiyle bir kat daha yüzleşir.

I. BÖLÜM: ÖLÜM DÜŞÜNCESİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1.İlkel İnsan Gruplarında Ölümün Algılanışı

"İlkel", kelime anlamı itibariyle "ilk vuku bulmuş halinde kalan", "ilk biçiminde bulunan", "gelişiminin ilk evresinde olan" manalarını içerir.[2] İlkel olan, karmaşık değildir ve son halinin en basit sürümü konumundadır.

İlkel insanların, sistemli, disiplinli, dayanaklı herhangi bir düşünceleri yoktu. Evvelce kollarını, sonra bacaklarını yönlendirmeyi ve onlardan doğru şekilde faydalanmayı öğrendiler. Gitgide, atalarının deneyimlerinden faydalanarak geliştiler ve olgunlaştılar. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisindeki gibi hayatta kalma vasıtalarını garanti altında aldıkça zekâları, temel gereksinimler silsilesinden ayrılarak bilişsel kazanımlara, yani anımsama ve çıkarımlara yönelim gösterdi. Bu doğrultuda insan zihni gitgide soyut düşünceleri algılama kudretini edindi. (Hançerlioğlu, 2002: 23-24)

İlkel toplumlarda, ölüm bütün varlığıyla meydandaydı. Her insanın yanı başında bilincinden ve gerçekliğinden ayrılmaz bir parçaydı. Dolayısıyla ilkel insanlar ölümü olağandışı bir şaşkınlıkla karşılamıyor, tepkiler vermiyorlardı. Hatta bir başkasının ölümü onları nispeten sevindirir düzeyde de olabiliyordu. İlkel insan yaşamına son verdiği bir hasmının cesedi karşısında muhtemelen net bir galibiyet elde etmiş gibi hissediyordu ve ölümle hayatın sırları hakkında kafa yormasını gerektirecek herhangi bir sebebi de yoktu. İlkel insanın ölüm karşısındaki bu tavrı, iç dünyasında çelişik noktalar barındırması ve son derece tutarsız yerlere temas etmesi hasebiyle oldukça dikkate şayandır. İlkel insan, ölümü yaşamın nihayete ermesi, canlılığın sonu olarak tanımlayarak, bir noktada onun varlığını ciddi bir tavırla ele alırken; öbür yandan onun gerçekliğini tamamen yok sayıp, bir nevi hiçlik mertebesine indirgemektedir. Bu tutarsız yaklaşım da onun, diğerlerinin, düşman veyahut bir yabancının yaşamının sona ermesi karşısında sergilediği vaziyet ile kendi sonu neticesinde sergilediği tutumun tamamen birbirlerinden farklılık teşkil etmesi nedeniyledir. Zira ilkel insanın ötekinin ölmesine herhangi bir itirazı bulunmaz. Ötekinin ölümü, onun için tiksinti duyduğu, hoşlanmadığı diğer bir insanın yok olması, ortadan kaldırılması hadisesidir

[2] https://www.etimolojiturkce.com/kelime/primitif (15.10.2020)

ve kendisi bizzat bu hadisenin gerçekleşmesine vesile olmakta herhangi bir engel görmez.[3]

İlkel insan muhtemelen öldürme fiilini kişisel bir haz olarak görürdü ve sahiden de öldürmekten keyif alırdı. Modern insanın aksine, diğer canlıları ve diğer insanları öldürmek veya yemek güdüsünden yoksun değildi. Kimi zaman hayatta kalmak kimi zamansa zevk için bunları yapmakta beis görmezdi (Freud, 2019: 42-43). Buradan hareketle tarihin ilkel toplumlara ait bölümünün türlü cinayetlerle dolu olduğu ve ölümün üzerine düşünülmeden normal bir edim olarak her an her yerde olağan bir şekilde gerçekleşen bir olgu olarak karşılandığı söylenebilir. Nitekim ünlü gezgin Coşkun Aral, deneyimlerini aktardığı bir videosunda[4] ziyaret ettiği Korovaylar adında ilkel bir kabileden söz eder. Korovaylar, yaklaşık 3040 metre yükseklikteki ağaçların tepelerine inşa ettikleri evlerde yaşamaktadır. Bunun sebebi ise diğer Korovayların onları yeme ihtimalinin bulunmasıdır. İlkel bir kabile olan Korovaylar'da yamyamlık geleneği devam etmektedir. Zira insanlar sadece yokluktan değil tercihen de diğer türdeşlerini öldürüp yeme teşebbüsünde bulunabilmektedirler. Böyle bir yaşam tarzı içerisinde bir diğerinin ölümünden mutluluk duymanın veya ölmesini arzu etmenin ya da bunun sebebi olmanın kaçınılmaz olduğu söylenebilir.

Resim 1: Korovaylar'ın yaşadığı bir ev

İlkel insanlar, "kendiliğinden gelen ölüm" yaklaşımına çok uzaktır. Toplum, içerisinde vuku bulan tüm ölüm hadiselerini şeytani bir gücün tesirine yahut düşmanlardan birinin işine bağlarlar. Dolayısıyla bu toplumlarda ölünün ardından yapılan ritüellere sık rastlanır ve belli başlı dogmatik inançlar görülür. Örneğin, genel olarak hemen hemen bütün ilkel toplumlarda ölünün ardından adını söylemek yasak kabul edilmiştir.

[3] http://www.alevitentum.de/html/103.html (15.12.2020)
[4] https://www.youtube.com/watch?v=T3qtq4C8jAk (03.02.2021)

Bunun uğursuzluk getireceğine inanılmıştır (Freud, 2015: 82-83). Nitekim benzer bir yaklaşıma Korovaylar'da da rastlanır. Ağaçların tepesine yaptıkları evlerin, o evlerde birisi öldüğünde terk edilmesi gerektiğine inanırlar.[5]

Antropologlar nezdinde de ilkel insanların gözünde ölüm korkunç veya kötü değildi. Onlar ölüme kendilerine göre doğru yargılarla yaklaşıyor ve onu tertip ettikleri türlü merasimlerle anıyorlardı.[6] İlkel insanlar ölümü yaşamın ileri düzeyinde, bir sonraki yaşama yükselen bir ayin ve bazen de birtakım yollarla ebediyetin hazzını alma olarak algılıyorlardı. Bununla beraber çeşitli genel geçer veriler ilkel insanların ölümü tinin vücuttan ayrılışı olarak gördüğü lakin farklı bir biçimde olsa da yaşamını bir şekilde sürdürdüğü inancına sahip olduğunu göstermektedir. Zira bu ilk insan toplulukları tini gölge ya da bir sis, buhar gibi tahayyül ettikleri için vücuttan ayrılışının geçici olmasını rüya, geri dönülmez ayrılığı ise ölüm olarak nitelemişlerdir. Nitekim sabık mezarlara göz atıldığında, kişinin farklı bir evrende tekrardan dirileceğine dair itikatlar bulunduğu görülür. Örneğin; ölüler kişisel eşyaları ve gereksinim duyacakları birtakım objelerle birlikte gömülmüştür.

İlkel insanlar, ölümden haberdardı. Ölümü görüyor, yaşıyorlardı. Ancak ölüm ve yaşam üzerine düşünecek zamanları da bir deneyim havuzları da oluşmamıştı. Karşılaştıkları her olağanüstü ya da güçlerinin yetmediği olaylar karşısında bir üstün güç arayışına girdiler. Dünyada kendi türlerinin dışında pek çok farklı canlı veya cansız varlıklar bir uyum içinde hareket ediyordu. Üstelik bu varlıkların pek çoğu kendisine nazaran oldukça engellenemez düzeyde kudretliydiler. Örneğin; güneş gidişiyle her yeri karartıyor gelişiyle her yeri aydınlatıyor, parlıyor, ısıtıyordu. Su insanı boğuyor, ateş yakıyor, yel savuruyor, gök gürlüyordu. Nice zamanlar doğanın bu güçlü tesirlerine kafa patlatmadan katlandılar, boyun eğdiler.

[5] https://www.youtube.com/watch?v=T3qtq4C8jAk (03.02.2021)
[6] http://www.alevitentum.de/html/103.html (15.12.2020)

1.2.Antik Çağlarda Ölüm (Eski Mısır ve Yunan Medeniyeti)

1.2.1 Antik Mısır Uygarlığında "Ölüm"

Mısır medeniyetinde, yaşam ve ölüm, ölümden sonraki yaşam gibi konular yoğun bir ilgi alanını oluşturmuştur. Gösterişli, geniş içerikleri bulunan mitolojik anlatılar ve mumyalama hadiseleri gibi pek çok durum, Mısır uygarlığında ölüm ve ölümden sonraki yaşam hakkında toplumun takındığı tavrın bir göstergesi niteliğindedir. Mısırlılar ölümden sonra yaşamın başka bir yer ve âlemde tekrar devam edeceğine inanıyorlardı. Bu nedenle ölülerini değerli eşyalarıyla birlikte gömüyorlar ve önemli şahsiyetlerinin bedenlerini korumak adına onları mumyalıyorlardı. Tarih süresince Mısır'ın pek çok bölgesine hâkim olan bu düşünce, o dönemde yaşayan Mısırlı insanların yaşama biçtiği değer ve onu sürdürme gayretleriyle açıklanabilir. Zira Mısırlı insanlar için günümüz insanının algıladığı manada bir ölüm fikri olmadığı söylenebilir. Ölüm düşüncesi seneler geçtikçe farklılaşsa da her sabah gökyüzünde tekrardan beliren güneş tanrı ve tüm kralların tanrısı Ra örneği veya tekrardan canlanan ilah Osiris örneği, insanları daima ölümün mutlak bir nihayet olmadığı düşüncesine yönlendirmiştir. (Çiftçi, 2010: 8-10)

Mısır halkının ölümün korkutucu yanına karşı buldukları panzehir, hayatın nihayetini kavranabilir bir senaryoya çevirmek olmuştu. Ölüm onlar için özetle, öğrendikleri, sindirdikleri hayattan, yaşamın miratta akseden tayfı olan ebedi varoluş âlemine seyahat etmek halini almıştı. Mısırda yaşayan insanlar için gökyüzünde parıldayan yıldızlar, ışık huzmeleri, tanrılaşmış ölü insanların dışında bir şey değildi. Üstelik ölülerin gece çökünce lambaları eşliğinde vakit geçirdiklerine inanıyorlardı. (Erman 1939; aktaran Kurhan 1993: 1-26)

Mısır itikatlarında ölümle ilişkili olarak temas edilebilecek üç temel mefhum mevcuttur. Mısırlılar tini ve vücudu iki farklı unsur olarak ele aldıklarından, ölüm esnasında bedenden ayrılan ruhu üç farklı biçimde sınıflarlar. Bu üç ayrı varlık hali; Ba, Akh ve Ka'dır. Ka, göğe doğru açılmış iki kol biçiminde simgeleştirilmiştir ve bireyin hayat enerjisini ifade eder. Ka bir nevi bireyin kopyası olarak hayatı süresince onun yanında durabildiği gibi, ölüm sonrası da aynı biçimde varlığını sürdürür. Ka, bireyin kendisi gibi fizyolojik ihtiyaçlara sahiptir, yemek içmek, bu tip

gereksinimlerini gidermek ister. Mısırlılar bu nedenle mezarlara, Ka'nın gereksinimlerini gidermesi için yiyecek içecek gibi birtakım sembolik işaretler bırakır. Dolayısıyla Ka'nın mezarda yattığı yer, kabir yeri ve ikramların sunulduğu yer arasında bir alanla çevrilidir. Mısır inancına göre Ka, insanın dünyada yaşamış olduğu haliyle başka bir boyutta tekrar yaşamaya devam etmesidir. Dünyadaki isteklerine, sahip olduklarına, ilişkide bulunduklarına o âlemde de sahip olduğuna inanılır. Dolayısıyla halk içindeki kimseler onları yansıtan şekilde gömülürken, Firavunlar da mumyalanarak; şöhretlerine ve zenginliklerine göre görkemli mezarlara gömülmüşlerdir. Ba ise başı insan başını andıran bir kuş, ekseriyetle de şahin olarak tasvir edilir. Ölünün karakteri ve onu simgeleyen nitelikleriyle alakadardır. Uçabilen Ba, gökyüzünde seyahatler eder, ölülerin yaşadığı diyarlara gider ama nihayetinde tekrar kabre geri döner. Çünkü canlılığını sürdürebilmek için, hayat enerjisi aldığı Ka'dan ayrı kalmamalıdır. Bu çerçevede Ba, iki evren arasında gidip gelen bir ulak olarak tahayyül edilebilir. Bu durumun, Mısır itikatlarında ölüler diyarından havadis getiren kuşlar bulunmasıyla bağlantılı olabileceği akla getirilebilir. İbis adı verilen kuş kullanılarak sembolleştirilen Akh kısmı ise, vefat eden bireyin kâinatla tamamlanan ölümsüz bölümüdür. Birey, memat haline geçtikten sonra kâinatla ilişkili olan kısmı özgür kalır.[7]

Yaşamı yitirmiş insanların sonsuz âlem için konulmuş adları da mevcuttur. Bu adlar ölünün sürekli hatırlanmasını, bilinmeze sürüklenmemesini ve öteki âlemde yaşamaya devam etmesini sağlar. Buna ek olarak kişinin Tanrılar nezdinde aklandığının da bir nişanesi olarak görülürler.

Ba, Akh ve Ka'nın doğru bir biçimde edinim gösterebilmelerinin ve mevcudiyetlerini idame ettirebilmelerinin şartı, fizyolojik durumlarının sağlıklı olması ve buna ek olarak bilinebilir bir hal içinde korunabilir düzeyde olmalarıdır. Bu sebeple bilhassa Ba'nın, ölüler diyarında havalanıp tekrardan geri geldiği gecelerde, vücudu tanıyabilmesi adına bedenler bozulmaması için mumyalanır, üstelik daha net bir şekilde algılanabilsin diye de lahitler üzerine ölülerin dış görünüşleri işlenirdi.[8]

[7] http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/tarih_ao/emisirtarihi.pdf 14.03.2021
[8] http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/tarih_ao/emisirtarihi.pdf 14.03.2021

Nitekim lahitlerin ebedi hayat meskenleri olarak benimsenmesi de bu gibi itikatlarla ilişkilidir.

Vücudun zinde ve sağlıklı olması bir anlamda Akh'ın Aaru'da bulunmasına ve Osiris tarafından egemenlik altında tutulan bu Aden'de kendine yer edinmesine vesile olur. Evvelce Aden'e yalnızca Firavunlara ait Akhların girdiğine dair bir inanç olsa da akabindeki süreçte asillerden başlayarak varlıklı kimselere, çiftçilere ve nihayetinde de tüm halka ait Akhların buraya girebildiğine iman edilmeye başlanmıştır. (Çiftçi, 2010)

1.2.2 Antik Yunan Uygarlığında Ölüm

Ölüm, antik dönem insanları için yakınlarından, sevdiklerinden ayrılmayı ve onları kesin olarak ne olduğunu bilmedikleri bir mekâna yolcu etme manasını taşıyordu. Bu nedenle vefat edeni gideceği mekânda huzura erdirmek veya tekrar geri gelerek dirileri rahatsız etmesini önlemek maksadıyla birtakım ritüeller icat edilmişti. Örneğin; Mısırlılara benzer bir anlayışla Yunanlılar da diriler ve ölüler arasında son derece şeffaf bir sınır olduğunu düşünüyorlardı. İtikatları gereğince Hades'in huzuruna varan ruh öç almak amacıyla yeryüzüne geri gelebiliyordu. Tinlerin türlü sebeplerle rahata eriştirilmeleri kıymetliydi. Mitik efsanelere göre Styks (Akheron) nehrinde tinleri Hades'in huzuruna seyahat ettiren denizci Kharon dahi üzerine toprak örtülüp, defin işlemi yapılmamış bir insanın ruhunu çekip götürmek istemiyordu. Hesiodos'un düşünceleri çerçevesinde bireyler herhangi bir sorunun bulunmadığı, ölüme dair bir fikrin mevcut olmadığı bir saadet devrinde yaşamaktayken Prometheus'un kutsal kabul edilen ateşi gasp etmesinin neticesinde ölümle karşılaşmaları ve ölüm sonrasında da yerin altındaki siluetler arasında yaşamlarını sürdürmeleri ilahlar eliyle onlara verilen bir ceza olarak kabul edilmiştir. (Kızıl, 2017: 33-34)

Antik Yunan toplumunda ölümün tuttuğu yer kadar mezarlıklar da önemli bir konuma sahiptir. Özellikle Atinalılar hemen hemen her toplumda görülen mezar geleneğine fazlasıyla sahip çıkmış ve önemli ritüeller gerçekleştirmişlerdir. Bu tip mezar geleneklerini devam ettirmenin asıl sebebi, insanoğlunun/kızının yadsınamaz kaderi durumunda ölüm karşısında takındığı endişe, korku ve başkaldırılardır. Ölüm ve ölümün ardındaki hayat fikrine ilişik olarak ölü itikadı ve ayinleri, sıradan hayatta da

ehemmiyetli olan mefhumlardır. Yunan halkına göre ihtiyarlık da ölüm de birdir; ihtiyarlık ve vücut kudretinin gitgide zayıfladığına şahit olmak, sona doğru yaklaşılmış olduğunun farkına varılmasının ve yok oluş gerçeğini sezebilmenin yolunu açar.

Ölmüş kişiden ve ölüm kavramından ürkme birçok cemiyette bulunan ve tedbirler geliştirilen bir hususdur. Bilhassa ölünün vücudu ve vakit geçtikçe çürümesinin de yol açtığı vaziyet bu endişenin kaynağında rol oynamaktadır. Ölü ve ölüm karşısında sergilenen endişe durumunun denetim altında tutulmasına ilişkin tedbirler içinde nekropollerin vilayet meydanlarına uzak mekânlara yerleştirilmesi ve lahit anıtlarının ürkütücü bölümlerinin hanelere doğru bakmaması olarak sıralanabilir. Roman ve Yunan medeniyetinde umumi olarak görülen şehre uzak bir yere gömme geleneğinin bütün kadim uygarlıklarda uygulanan bir yöntem olduğu söylenemez. Nitekim Attika'ya epey yakın bir coğrafyada bulunan Sparta toplumunda, cesetler bazı devirlerde şehir meydanın içinde, merkezi bir yere gömülmüştür. (Kızıl, 2017: 34)

Yunan toplumu da dâhil olmak üzere kadim medeniyetlerin birçoğunda yaygın olarak ölümün değişik bir yaşam tarzına doğru ilerleyen ağır ve meşakkatli bir değişim olduğu fikrine yönelim vardır. Bazı geleneklerde mevcut halde görülen, mevtanın geç defnedilmesi veya defnedildikten sonra belirli aralıklarla mezardan çıkarılıp bu değişimin sürekli olarak tekrarlandığı alışkanlıklardır. Antik Yunan uygarlığındaki Prothesis de buna benzer bir maksada istinaden ortaya çıkmıştır. Fakat bununla beraber Prothesis'in yanında Platon'un da ifade ettiği gibi ölümün hakikaten kanıtlanması ve sevenlerin yas durumuna geçmesi gibi birtakım gayeler de bu yolla gerçekleşmiş bulunuyordu. Dokuzuncu gün gerçekleşen ayinler, matemin son günü gibi ritüeller de mevtanın diğer evrene yolculuğundaki kademelerdi. Yaşamın sona ermesi sürecinin ölünün kemiklerine yapışık halde bulunan et çürüyene değin nihayete ermediğine dair bir itikat da mevcuttur. Cesedin yakılması işlemi bu vakti kısaltıp vetireyi süratlendirmektedir. Kadim çağlardan bugüne kalan yalnızca ölü gömmeyle ilintili anıtlar ve arkeolojik bilgiler değildir. Tüm bunların yanında yazı aracılığıyla aktarılan pek çok tasvir ve vukuf da görülmektedir. Bu örneklerin tepesinde kuşkusuz Homeros bulunmaktadır. (Kızıl, 2017: 35)

1.2.3. Antik Yunan Düşünürlerin Ölüme Bakış Açısı

Filozofların perspektifinden "ölüm" kavramına bakıldığında; asırlar boyunca "ölüm", bir metafor olarak sanatkarların beyinlerini eşelediği gibi filozların da düşüncelerini epeyce meşgul etmiştir. Bu minvalde, ölümle alakadar zaman içerisinde pek çok farklı anlayış vuku bulmuştur. Tüm filozoflar ölüm olgusuna kendi zamanıyla ilinti olarak ayrı bir görünüm ve ayrı bir şekil ilave etmiştir. Örneğin Yunan felsefesinin kurucularından biri olarak nitelenen Sokrates, ölümü hakikatte varlığı olmayan, yok hükmünde bir mesele olarak görür. Çünkü ona göre ölüm, salt bir dönüşüm halinin mevcut olduğu, kişiyi yaşamın bir evresinden diğer bir evresine aktaran bir köprü görevi görür. Bu anlayışa göre insanlar, dünyadaki yaşamları sona erdikten sonra farklı bir boyutta tekrardan birleşecektir ve bu nedenle ölüm korkusu taşımanın herhangi bir manası yoktur. Günümüzde Sokrates'le müteallik edinilen tüm bilgiler öğrencilerinin kaleme aldıkları yazılardan oluşmaktadır. (Bingöl, 2020: 467-472)

Platon, İsa'dan önce beşinci yüzyıl içerisinde yaşam sürmüş ve Sokrates'in en önemli talebelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla onun "ölüm" hakkındaki görüşleri hocası Sokrates'in fikirlerinin bir açılımı ve genişlemesi olarak ele alınabilir. Platon'a göre "ölüm", vücudun tinden sıyrılarak bizatihi bir biçimde durması, diğer yandan tinin de vücuttan sıyrılarak kendi halinde varlığını idame ettirmeye devam etmesidir. Zira onun nezdinde, ölümle hükmedilen kişinin vücududur, hakiki olan ise tindir ve ruh ölümün kendisine varmasıyla vücuttan bağımsızlığını elde eder, sıyrılır. (Kaya, 2013: 173-178)

Platon'un "ölüm" fikri, maddesel boyutta bir son, ruh açısından ise sonsuzlukla izah edilebilir. Onun için ölümün varlığı yeryüzündeki ruh kafesleri olan bedenlerin canlılık işlevini kaybetme hadisesidir. Bu durumun dışında bir ölümün varlığı ise söz konusu değildir.

Stoacılar ise nispeten Platon benzeri bir düşünceyle ölümü tinin vücuttan ayrılması hadisesi olarak ele almışlardır. Lakin tin onların bakış açısından yalnızca maddi bir unsurdur. Tin de tıpkı bir vücut gibidir, fizyolojik, maddi bir şeydi. Stoacılar açısından ölümle birlikte ıstırap da diner, akabinde kişinin yolunu gözleyen herhangi bir serüven bulunmaz. (Pattabanoğlu, 2015: 139-142)

1.3.İslam Düşünürlerinin Gözünden "Ölüm"

Yaşamın sona ermesine karşı duyulan kaygıyı, İslam âleminde ilk olarak felsefi bir biçimde işleyen ve bu histen sıyrılmak adına ahlaksal ve ruhsal çarelere yönelen filozofun Kindî olduğu söylenebilir. Kindi'den bugüne İslam âleminde ölüm hususu üzüntü, elem, ıstırap ve endişeler, huzura mani olan ruhi bunalımlar olarak göze çarpmış, bütün bu durumlar ahlaki ve düşünsel önlemlerle onarılması lüzumlu görülen sorunlar biçiminde ele alınmıştır. Bu nedenle Kindî, *el-Hile li-def'i'l-ahzân* isimli yapıtının bitiş bölümünü ölüme ve ölüm endişesine değindiği bir yazıyla tamamlamıştır. Ona göre ölüm, kişinin doğasının tamama erdirici parçası, insan tarifinin ana unsurudur. (Kindî, 2015: 506-508) Zira insanın zeki ve ebedi olmayan bir canlı olarak izah edilmesinde de doğa temel alınmıştır. Bu da demek oluyor ki insanın doğası, zeki ve bir gün sona erecek bir canlılığa sahiptir, ölümlüdür. Şayet ölümlü olmayan bir valık, insan sınıfına da koyulamaz. Bu nedenle insan, doğası gereği olması gereken ne ise o şekilde olmalıdır. Olması gerekenden mahrumluk bu noktada bir noksanlıktır. (Kindî, 1998: 30) Düşünürün bakış açısından ölüm babındaki olumsuz düşünce, bilgi yoksunluğundan doğmaktadır. Esasında ölü ürkülecek, çirkin bir durum değildir, aksin asıl çirkin olan ölüme karşı duyulan endişedir. Ölüm yalnızca doğanın bütünleştirici bir unsurudur. Zira o mevcut bulunmasıydı insanın da varlığı mümkün olmazdı. Öyleyse insan adına zararlı olan, ölümün yokluğudur. (Kindî, 1995: 224)

Et-Tıbbu'r-Rûhânî isimli yapıtın müellifi Zekeriyya er-Râzi ise, bu eserin mine'l mevt kısmında öz benliğin diriliğini yitirmesinin ardından mevcudiyetine itikat edenler için, ölüm endişesi hususunda delil sunmanın geniş bir münakaşaya neden olacağından ve bu hususun üzerine konuşacaklar için meşakkatli bir konu haline geleceğinden söz etmektedir. (Er-Râzî, 2004: 137-138) Bu nedenle o, yapıtında vücutla beraber tinin de öleceğine iman edenler için, ölüm endişesine değinmeyi uygun görmüştür. Râzi'nin perspektifinden kişi ölümden ürktüğü müddetçe mantıktan uzaklaşarak, şehvete teslim olur. Tinin ölümünün ardından bir hiç olacağına kanaat getirenler, ölümün akabinde herhangi bir şey sezmezler. Zira duygu yalnızca diri olanlar için geçerlidir. Esasında ölümün ardındanki yaşam yeryüzü yaşamından daha mükâfatlı ve kıymetlidir. Çünkü acı hissetmemek, yeis içinde yaşamaktan daha kâfidir. (Er-Râzî, 2005: 75)

Fârâbî'nin düşüncesinde, faziletli kimse, ölüm nispetinde dayanıklı bir tavır sergiler. Ölümün vuku bulmasıyla, benliğine herhangi bir olumsuzluğun veya çirkinliğin karışamayacağına ve ölüm vaktine değin özüne varmış olan inayetin kendisinin devamlı yakınında bulunacağını ve ölüm vasıtasıyla da kendisinden uzaklaşmayacağını muhakeme eder. (Fârâbî, 1990: 91-95) Bu nedenle faziletli insan, huzuru bereketlendirmeye vasıta olan inayetli eylemleri gitgide arttırmak maksadıyla yaşama zevkle bağlanır. Ölümden ürkenler akılsız vilayetlerin insanlarıdır. Bilgisiz kişiler, yeryüzünün şehvetlerinden yoksun kalma kaygısıyla ölümden endişe duyarken, fesat sahibi insanlar bilgisiz, habersiz insanlardan daha fazla ıstırap duyarlar. Bilgisiz insanlar, huzuru yalnızca yaşamdan kopmakla yitireceklerini düşünürler. (Fârâbî, 2019: 30; Fârâbî, 2018: 264)

Fi'l Havf minel-mevt isimli yapıtında İbn Sina, kişinin endişelerinin en yücesi olarak ölüm endişesini işaret etmiş ve ölümün umumi bir hadise olmasına karşın bu sebeple gerçekleşen endişenin çok güçlü ve tesirli bir özellik muhteva ettiğini dile getirmiştir. *Mezkûr* yapıtında ölüm kaygısını yedi çeşit insan topluluğunun bu durum karşısındaki tavrıyla tasvir etmiştir. Ölümün aslen ne manaya geldiği hakkında bir fikri olmayanlar, tinin nereye yolculuk yapacağını bilmeyenler, öldüğünde bir hiç olacağı yönünde inan edinirler. Yeryüzünün ölümünden sonra da işleyişine devam edeceğini düşünenler, ölümün ardından eziyet edilip cezaya çekileceğine dair sanrılar geliştirenler, yaşamını yitirdikten sonra nereye varacağı hakkında düşüncesi olmayanlar, maddi zenginliğinin ölümünün ardından kendisiyle olamayacağını aklına getirip elem içinde kalanlar. Lakin hususun ilerleyen sürecinde İbn Sînâ bu kaygıların hakiki olmayıp, çeşitli sanrılardan meydana geldiğini teyit etmeye çabalamıştır. (İbn Sînâ, 1959: 17)

İhvân-ı Safâ'nın fikirleri ışığında yaşam ve ölüm fiziksel ve ruhsal olarak iki çeşitte ele alınır. Fiziksel yaşam ruhun vücudu yönlendirmesi, fiziksel ölümse ruhun vücudu yönlendirme işlemini sonlandırmasıdır. Vücut tabiatı gereği ölümlüdür. Ona canlılık veren ruhun kendisiyle yakınlık kurmasıdır. Bu durumun kanıtıysa ruhun vücuttan ayrıldıktan sonraki durumudur. Vücut o süreçte yıpranır, bozulur, çürür ve ortadan kaybolur. (İhvân-ı Safâ, 2014: 44-45) Lakin İhvân-ı Safâ'nın nezdinde ölüm ilahi bir bilgidir ve bilgelik gerektirir. Tinsel yaşamın sona ermesinin ve vücudun ortadan kalkamasının sebebi ölümdür. Zira vücudun ölümü, tinin doğumunu da işaret

etmektedir. Bu da demek oluyor ki vücudun ölümü, ruhun ondan sıyrılması hadisesinin dışında bir durum değildir.

İbn Miskeveyh de yapıtlarında ölüm hususuna sıklıkla temas eden isimler arasındadır. Filozof *Tehzîbü'l-ahlâk* isimli yapıtında düşünür Kindî'nin yapıtlarından kendisinden bahsederek büyük oranda faydalanmıştır. Bunun yanında bu yapıtta Kindî bakış açısının bir hülasası durumundaki *İlâcü'l-hüzn* yapıtı da değişime uğramadan bizzat yer almaktadır. (Çağrıcı, 1989: 36) Ölüm hakkındaki kısımda ölüm kaygısının ruhla ilgili bilgi yoksunluğundan meydana geldiğini ifade eden İbn Miskeveyh, kişinin esas hikmetini ruhun yansttığını, ruhunsa vücudun diriliğini yitirmesinin ardından yaşamaya devam edeceğini, ölümü bir son olarak algılamanın ve ondan ürkmenin saçma ve akıldışı olduğunu ileri sürmektedir. Lakin Tehzîbü'l-ahlâk isimli yapıtta bulunan *Hali'n-Nefsi Ba'dehü* ile *fi'l-Havfi mine'l-Mevti ve Hakikatihi* isimli bölüm, düşünür İbn Sînâ'ya ait olan *fi'l-Havf mine'l-Mevt* adlı yapıtlı benzer nitelikler taşır. (İbn Miskeveyh, 2011: 327-332)

Gazzâlî'nin düşüncesi ekseninde ölüm hakikatini sarmalayan örtüyü çekip onun asıl manasına erişmek tam anlamıyla olası değildir. Zira yaşamın ne olduğuna kanaat getiremeyen ölümü de tarif edemez. Yaşamın idrak edilmesi de tinin aslının ve onun hangi sebepten var olduğunun, mevcuduyetinde neleri barındırdığının anlaşılabilmesine bağlıdır. (Gazzâlî, 2014: 7) Gazzâlî bu hususta tinin yaşamının bitmesinin akabindeki hâli üzerine başka fikirlerin olduğunu dile getirir. Ölüm hakkındaki olumsuz düşüncelerden söz eden filozof, dönülecek olan yer (ahiret) konusunda ehemmiyetli bilgiler sunar. Filozof, *İhyâ* isimli yapıtında Kindî'nin de ölüm kaygısının nedeniyle ilintili olarak öne sürdüğü, yaratılış evresi, doğum varsayımına temas eder. Lakin Kindî, bu tekâmül evrelerini detaylı bir biçimde gösterip onun zeki bir canlı haline gelmesi durumunda, bütün kademelerde geleceği, şimdiyi ve geçmişi üzerine hangi fikirlere sahip olacağını ve hangi sözleri dile getireceğini bildirmesine rağmen Gazzâlî söz konusu tekâmülün yalnızca rahimden yeryüzünün ferahlığına yolculuk kısmını işler. (Gazzâlî, 2008: 169)

Yaşamın sona erme anını "şeb-i aruz" yani düğün gecesi olarak niteleyen Mevlânâ Celaleddin Rumî, meşhur *Divân* isimli yapıtında ölüm insana varmadan onu tatmadan

önemine vurgu yaparak, kişinin ölmeden önce ölümü yaşamasıyla nefsine karşı verdiği mücadeleden gelip çıkacağının altını çizmiştir. (Mevlânâ 1992: 162) Bunun yanında filozof, insanın ölümsüz bir tin taşımasıyla ölümden ürkmemesi gerektiğine temas eden dizeler yazarak, vücudun bir son taşımasına rağmen ruhun sonsuz olduğunu ve maddesel hafızaya ilişik olmadan ebediyen yaşayabileceği için ölüm kaygısının gereksiz ve saçma olduğunu ifade eder. (Mevlânâ, 1992: 229) Bu sebeple o, ölüm kaygısının nedensiz yere vuku bulduğunu dile getirerek ondan ürkmeye ve ona karşı endişe taşımaya lüzum olmadığını, zira tinin ölüm akabinde yok olmayacağını ifade eder. (Sözen, 2006: 72)

1.4. 19. Yüzyıl ve Öncesinde Ölümü Ele Alan Başlıca Filozoflar (Abay'ın Yaşadığı Dönem ve Öncesi)

1.4.1. Gıordano Bruno

Bruno'ya göre birtakım temelsiz fikirlere kapılanlar, ölüm ve bozulma nispetinde çok büyük bir korku ve endişe duyarlar. Zira onlara asıl gözdağı veren öz benliklerin yitirmiş olmalarıdır. Bu ahmaklık karşısınd tabiat kendi gücünü gösterir ve insana ne vücudun ne de tinin ölüme karşı endişe taşımamasının bir anlam ifade etmediğini kanıtlar, zira şekil de madde de kesinlikle sürekli ve değimez prensiplerdir. (Bruno, 1997: 84-89) Nitekim kendi yaşamı tehdit altında olduğunda da Bruno, ölüm konusunda dile getirdiği bu görüşlerin aksi yönde hareket etmemiştir. Ölümüne yakın bir zamanda kendisine getirilen haçı kabul etmemiş, soğukkanlı bir biçimde reddetmiştir. Bunun sebebi, Bruno'nun ölümün kendi mevcudiyetini bitirse de, başka formlarda tabiatta yaşamaya devam edeceğine dair güçlü bir itikat taşımasıydı. Ona göre ruh maddeye saplanır, adına ölüm dediğimiz hadise ile de bir maddeden çözülüp başka forma geçiş yapar. Dolayısıyla mutlak bir ölümden söz edilemez ve olmayan bir durumun kaygısını taşımak da yersizdir.

1.4.2. Bertrand Russell

Britanyalı düşünür Bertrand Russell'in düşüncelerine göre, insan ölüm karşısındaki endişenin tutsağı olup bütün hayatını kaygılarının kölesi olarak sürdürmek yerine, ölümün mevcudiyetini kabullenip, kendisine biçilen yaşam süresinin tüm anlarını keyfine vararak sürdürmelidir. Kişi ihtiyarladıkça gençlik döneminde tasalandığı durumların ne kadar beyhude şeyler olduğunu anlar. Bütün bunların olabilmesi için

inançların insan hayatındaki olumsuz tesirlerinin önüne geçilmesi gerektiğini vurgulayan Russell, bu tesirlerin birçocuğunun negatif etki uyandırdığının altını çizer. Onun açısından inanç, ödül, ceza mantığı içerisinde cennet, cehennem, sevap ve günah gibi fikirleri insanlara aşılayarak, onların içinde bulundukları yeryüzünde mutlu olmalarını engellemektedir. Kişiler bu dünyadan ümidi keserek, diğer âlemde Tanrının onlara sunacağı güzellikleri beklemeye geçerler ve bu yaşamdaki enerjilerini bu çaresizlik içerisinde tüketirler. (Akar, 2007: 78-81)

1.4.3. Spinoza

Hollandalı düşünür Spinoza, yapıtlarında sürekli hayata dair doktrinler ortaya koymuş ve ölümün dışında hayatın ne anlam ifade ettiğiyle ilgilenmiştir. Bu sebeple ölüm hususuna *Ethica*[9] adlı yapıtında bizzat değil, farklı meselelerin perspektifinden yaklaşmıştır. (Spinoza, 2011: 625, 785) Onun ölümle ilgili çıkarımları şöyle özetlenebilir: Tabiatta kendisinden daha kudretli ve gözüpek bir varlık olmayan hiçbir şey bulunmaz. (Brandon, 2001: 7) Mevcut olan her ne ise onu ortadan kaldırabilecek derecede kudretli olanı da mevcuttur. (Ethica, IV, Aksiyom) Kudretli olan X ise her zaman ondan daha fazla kudrete sahip bir Y bulunur ve bu döngü ilelebet canlılığını korur. Kişinin canlılığını devam ettirmesini sağlayan gücünün bir limiti vardır; dış sebeplerin gücüyse bu güçten sınırsız oranda faiktir. (Ethica, IV, Önerme)

1.4.4. Nietzsche

Nietzsche, bireyin özünü bulabilmesi için ölümün ne ifade ettiğini tekrardan analiz etmesi gerektiğine inanmıştır. Ona göre ölüm hayatın değişmez bir unsuru olarak insanlar tarafından idrak edilmeli ve benimsenmelidir. (Nietzsche, 2005: 172) Bu nedenle yaşamın değiştirilemez bir parçası olan ölüm hadisesinden ürkmek son derece anlamsızdır. Zira ölüm, sadece insanın hayatının nihayete kavuşma biçimidir. Öteki âlem itikadıyla ölümü yeni ve farklı bir yaşam olarak görme bireyleri ölüm endişesinden sıyırmamakla beraber içinde yaşanılan yeryüzünü de manasız hale getirmektedir. Yaşamın sona ermesinin ardından farklı bir âlemde farklı bir hayatın vuku bulacağına dair inanç, esasında ölüm gerçeğini inkâr etmek ve onu yok

[9] Spinoza, B. (2011). *Ethica*, (Çev. Çiğdem Dürüşken), İstanbul: Kabalcı Yayınları.

saymaktır. Dolayısıyla böyle bir düşünce Nietzsche açısından tutarsızdır. (Nietzsche, 2017: 65)

1.4.5. Kant

Alman felsefesinin kurucu isimlerinden düşünür Kant'a göre, "ölüm ve yaşam" sorunsalı her ne kadar "ölümsüzlük" perspektifinden ele alınmış gibi görülse de filozofun asıl yöneldiği husus ahlaki bir mükemmelliğe ve üst düzey bir iyiliğe ulaşmanın yollarıdır. (Kant, 1929: 526) Nitekim Kant'ın asıl altını çizdiği nokta da yeryüzünde erdemli bir yaşam sürmek ve bu erdemli yaşamın nedenlerini ve güdülendirici yönlerini açığa çıkarmaktır. Onun nezdinde temel güdülendirici kaynak; en kıdemli iyiye ulaşılmasıdır. (Heimsoeth, 1986: 51-53) Bunu elde etmenin umuduysa Tanrı'nın gerçekliği ve mevcut bulunmasıyla olağandır. Tinin ebediliği insana Tanrı eliyle en kıdemli iyinin oluşacağı mekânın ve fırsatın sağlanacağı umudunu aşılar ve bu umudu sürekli tazeler. Tinin ebediliği hipotezi ekseriyetle bu durumundan dolayı münakaşa konusu edilmiştir. (Çilingir, 2015: 72)

1.4.6. Hegel

Alman düşünür Hegel de Heidegger gibi ölümle hesaplaşılması gerektiğini savunur. Ona göre hayat, Hıristiyan öğretilerine ilgisinin de ışığında ancak ölümle hesaplaşma yoluyla manalı bir konuma erişebilir. Hegel, ölüme Fenomenolojik bir yönelim göstererek "özbilinç" hususunda değinir. (Hegel, 2011: 18) Bu noktada yaşamın sona ermesinin iki farklı özbilincin kendi özlerini ve karşılıklı olarak birbirlerini kavramaları noktasında inşa edici bir yetki edinebileceğini öngörmek olasıdır. Özbilinç eylemi bizzat yapan olarak farklı bir özbilinçle hayatı pahasına savaşa girdiğinde ana gayesi özünü takdim etmektir. Hegel'in açısından bir diğer kişi insanın kendisinden daha kıymetli olamaz. (Hegel, 1977: 58-59)

1.5. Edebiyat ve Ölüm İlişkisi

"Edebiyat" kelimesinin kökü, Türkçenin söz varlığına Arapçadan girmiş "edep" sözcüğüne dayanır. "Edep" sözcük manası olarak "Adb" (أدب) temelinden türeyen ve

anlam karşılığı olarak "naiflik, terbiye, zerafet, incelik, düzgün tutum ve davranışı" ifade eder.[10]

Edebiyatın konusu, şair ve yazarların dile getirdikleri, sanatlarının bir parçası yaptıkları bütün her şeydir. İnsanın en gizil arzularından, umumî yönelimlere, gündelik olaylardan, zamandan ve mekândan bağımsız olgulara kadar, insan, tabiat, evren, beşeri ve beşeri olmayan, insan duygu ve düşüncesinin bütün tezahürleri edebiyatın konusu haline gelebilir. Çünkü edebiyat, bir insan mahsulü olarak onun fıtratından, aklından ve vicdanından ayrı olarak düşünülemez. Dolayısıyla insanla ilgili her şey edebiyatı ilgilendirir ve edebiyatın anlattığı her şey de insana ilişkindir düşüncesinde birleşilebilir.

İnsanın tarihin en kadim zamanlarından beri zihnini yoklayan, tavır ve davranışlarına yön veren olguların başında hiç şüphesiz yaşam ve ölüm kavramı gelmektedir. Yüzyıllar boyunca insanoğlunun/kızının yaşam biçimleri bu iki kavrama verilen değerle paralel olarak ortaya çıkmış ve gelişim göstermiştir. Dolayısıyla insan duygu ve düşüncelerinin merkezinde bulunan "ölüm" kavramının, insanın fikir ve hisleri aracılığıyla vuku bulan edebiyata da yansıması olağan bir hadisedir. Nitekim özellikle modern toplumlarda ölümün gizli kapılar ardına itilmesi, akan yaşamdan muaf tutulması ve ciddiyetinin asgari düzeye indirilme çabası onunla ilgili derin ve felsefi sorgulamaların yazın sahasına yönlenmesine vesile olmuştur. Her insan gibi ölümlü ve düşünebilen varlıklar olan yazarlar/şairler de ölümün bu muammalarla dolu dünyasını, ölümden sonra insanı neyin beklediğine dair kuşkularını, kısaca ölüm özelinde birleşmiş korku, kaygı ve şaşkınlıklarını yapıtlarına da taşımış, bu sorunsalı kendi gözlemleriyle dile getirmiş, yorumlamışlardır. Ölüm bir nevi, kendisini televizyon haberlerinden, radyodan, internetten ve kulaktan kulağa anlatılan hikâyelerden tanıyan ve yalnızca bu kadarına izin veren modern insanın ancak kurgu yoluyla deneyimlemek istediği ve bu yolla da onunla hesaplaştığı yani görünür tarafını insanın seçebildiği yarı saydam bir varlığa dönüşmüştür. Bu hassas çizgide yazarların da modern toplumun bir parçası olduğu gerçeğini atlamadan edebiyat yapıtı olan

[10] https://www.etimolojiturkce.com/kelime/edebiyat (13.01.2021)

roman, öykü ve şiirlerde insanın ölümle yüzleşmesi, onu kurgusal olarak tatması ve endişelerini bu suni tecrübeyle dizginlemeye çalışmasının izlerine rastlanabilir.

1.5.1. Şiirlerde "Ölüm"

"Hayat ve ölüm" hakikatinin ululuğu, yazınsal yapıtların ve türlü çalışmaların mevzuu haline gelmesinde etkin rol oynamış; bilim insanlarının ve sanatkârların bu hususu çalışmalarında ele almalarına olanak sağlamıştır. İnsanoğlunun/kızının en değişmez gerçeklerinden biri olan bu iki kavram, varoluş ve yokoluş üzerine tutarlı düşünmenin kaynağı olan felsefeyle büyümüş ve "felsefe-edebiyat" ilişkisi içerisinde açılımını devam ettirmiştir. Ölüm fikrine yönelen ve bu fikir ekseninde derin sorgulamalar oluşturan yazar Albert Camus'a göre hayat, diriliğin başlangıcından bir hiçe doğru seyreden yıkım sürecidir. (Yakupoğlu, 2001: 74) Kitleleri geniş bir açıdan ilgilendiren ve tesir altında tutan bu hususlar, şairler vasıtasıyla şiirlere yerleştirilmiş, estetik formlarla kaynaştırılarak insanlığa sunulmuştur.

Eser (şiir) üreticisinin deneyimlerini, ilgi ve alakalarını, bilgisini, kültürünü, fikir ve inançlarını, toplumsal münasebetlerini, çıkarımlarını, bilincini ve bilinçaltını, karakterini, kimliğini, arzu ve isteklerini, değer yargılarını ve olup bitenler karşısındaki tavırlarını ihtiva eden edebi bir türdür. Toplumsal bir müessese olarak görülen dilin kişisel kullanımı, idrak etme, çıkarım yapma, fikir katma, fiil ve karşılıklı ilişkilerin doğru vakitte, doğru anlamda ve münasip vasıtalarla ifade edilmesiyle meydana gelmiş dilsel oluşumlar şeklinde nitelenebilir. Şiirde müellifinin ifade ettiklerinin arka planında dile getirmek istediklerini veya ifade etmekten kaçındıklarını tespit etmek mümkündür. Bunu kavrayabilmek için şiir, kendi yapısı içerisinde irdelenir. Cisim, vakit, toplumsal statüler, hayat üzerine anektotlar, kanun ve kurallar, seçimler, ahlaksal kabuller bu yapıyı meydana getirir.

Ses, hece, tümce, tümce üstü birim, kelime öbeği gibi dil üniteleri yapının farklı yönlerini açığa çıkarmakta aktif rol oynar. Kelime tercihi, tümce kurgusu, vurgu ve tonlama, bilgiyi işleme şekli gibi dil bilgisi kaidelerinin tanıdığı fırsatlar, ölüm ve hayatın hedefe yaraşır şekilde işlenmesinde, fikir ve hislerin amaçlandığı gibi ifade edilmesinde önemli faktörlerdir. Zira şiir de bunun gibi birçok küçük ortamda bilinçsel işlem ve gözlemlerle tamamlanan büyük bir olgudur. (Durak, 2007) Dolayısıyla, şiir

gibi estetik bağlamda ulu özellikler taşıyan bir türün, hayat ve ölüm gibi insanın ana izlekleriyle doğru şekilde bir araya gelmesi ortaya ebedi olan edebi eserlerin çıkmasına olanak sağlamıştır.

Kazak şairi Mağcan Cumabayef "ölüm, bana da ninni söyle" adlı şiirinde yaşamın hengâmesinin, huzursuz yanının insanı takatsiz bıraktığını, psikolojik olarak yorduğunu ifade eder.[11] Ölümün sürekli ve her yerde oluşu onu endişeye düşürmüş, sıradaki ölüm haberini duymanın kaygısı düşüncelerinden süzülmüştür. Şair, ölümü hoş seda gibi tahayyül etmiş, şiirde de şevkatli bir annenin kollarına bırakır gibi kendini ölümün ninnisine bırakmıştır. Ölümle bütünleşme ve onu arzu eder hale gelme durumu şiirin tamamında kendini hissettirir.

Meni De Ölim, Eldiyle	**Ölüm, Bana Da Ninni Söyle**
Kacıdım endi küç bitti,	Artık yoruldum, gücüm bitti,
Könilsiz salkın kün bulttı,	Neşesiz, serin bir gündü,
Cel buyığıp terbeled.	Yel, yavaşlayıp güç tazeledi.
Elde kimnin ölgenin,	Yine kimin öldüğünü,
Onı kalay kömgenin,	Onu nasıl gömdüğünü,
Engime ğıp künrened.	Anlatıp da yaş döktü.
Cel, künrenbe, casın tıy.	Yel, ağlama; yaşını gizle.
Ölim küyi tetti küy.	Ölüm nağmesi, güzel nağme.
Balkıdı canım bul küyge.	Benim canım acır bu hâle.
Meni de ölim, eldiyle…	Ölüm! Bana da ninni söyle…
Eldiyle ölim, eldiyle…	Ninni söyle ölüm, ninni söyle…

Bir başka Kazak yazar Abiş Kekilbayev de "Dilek" adlı şiirinde tıpkı Cahit Sıtkı Tarancı gibi ölümün karşısına yaşama sevinci ve azmini koyar. Ölümden bahsetmenin insanları ürküttüğüne, endişeye sevk ettiğine değindiği dizelerinde kendisinin bu duyguya teslim olmadığının altını çizer. O, ölüm duygusu ona yaklaştığı anda kendisini sarmalayan yaşama tutunma arzusuyla bundan sıyrılır. Şiirde çocukluk ve gençlik günlerine vurgu yapması, yaşama sevincini "ben çocuğum" tabiriyle dile getirmesi şairin şiiri ihtiyarlık döneminde veya ihtiyarlığa yakın bir dönemde kaleme aldığının göstergesi olarak kabul edilebilir. Şaire göre ölümü düşünmek, onun

[11] Tamir, F. (1993). *Mağcan Cumabayef Ölenderi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. Seri: IV, Sayı: A.39.

korkusuyla yaşamak gereksizdir. O bir çocuk edasıyla yaşamın bitmez tükenmez enerjisine kapılmak ister. Bir yandan da ölümün hakikatini göz ardı etmez. Ona göre ölüm elbet bir gün gelecektir ancak insan yaşlanana kadar yaşamın tadını çıkarmalı ve ihtiyarlığını görerek ölümü tatmalıdır. Bu nedenle genç ölümlere, savaşlara lanet eder.

Şiire başlığını veren dileğinde tüm insanların bebek olarak geldiği yeryüzüne dede (ihtiyar) olarak veda etmesini ve yaşama doymasını temenni eder. Saçlarına ak düşmeden, yüzü kırışmadan, yaşlanmadan ölümün pençesine düşenlere acır. 1939'da doğan şairin, etkin olarak eser verdiği dönem göz önünde bulundurulduğunda, iki dünya savaşı bitmiş, Japonya'ya iki atom bombası atılmış ve ilerleyen yıllarda da dünyanın pek çok noktasında devletlerarası ve terör yoluyla savaşlar gerçekleşmiştir. Bu hadiselerde çok büyük oranda masum insanlar ve ekseriyetle de çocuklar ölmüş, birçoğu da sakat kalmıştır. Kekilbayev, henüz gençlik yıllarında tanışmaya başladığı bu trajik olayları kişiliğinin ve sanatının olgunlaşmasıyla iyi analiz etmiş ve yeryüzünde barış içinde "insanın yaşlanabildiği ve ölümü ihtiyarlığında karşıladığı" bir hayat murat etmiştir. Bu temenni şiirin bütününde hissedilir niteliktedir. Eserin tamamı şu şekildedir:

Атасақ өлімнің тек атын,	Desek ölümün tek adını
Біреулер алартар көздерін -	Birileri devirir gözlerini-
Адамның ақырғы сағатын	İnsanın son saatini
Жазатын мен үшін кез бе еді?	Yazacak zaman benim için geldi mi?
Жоқ! Соққан жоқ ол сағат,	Hayır! Çalmadı o saat,
Тірімін!	Yaşıyorum (Diriyim)!
Дүниеде бармын мен!	Dünyadayım ben
Тірліктің қызығы тұр мені қоршап ап,	Hayatın hevesi duruyor beni dolayıp
Қанғам жоқ ләззатына жардың мен.	Kanmadım tadına (lezzetine) yarın ben
Көрген жоқ мұрнымды	Görmedi burnumu
Жөргектің иісі қытықтап,	Kundak bezi kokusu gıdıklayıp (okşayıp)
Ол түгіл мен өзім баламын,	O değil ben kendim çocuğum
Қырамын мұртымды қызықтап,	Kesiyorum bıyığımı iyice (komik)
Десе де жан анам:	Dese can anam:
- Ерте ғой, қарағым! -	- erken daha, yavrum! -
Қартаю ерте рас әлі де,	Yaşlanmak erken gerçekten de daha
Шыққан жоқ мұрт маған	Çıkmadı bıyık bana
Ақ сақал түгілі.	Ak sakal değil
Айта алман, ал бірақ,	Diyemem, ama fakat
Қай күні жығылам қалжырап,	Hangi gün yıkılırım halsizleşip

Бері ме, әлде әрі ме	Yakında mı, yoksa ileri de mi
Қабірдің сызы мен өлімнің дүбірі?	Kabrin sızı ile ölümün sesi?
Болса екен алыста ләйім,	Olsa keşke uzakta hep
О достар, өмірді сүйемін.	O dostlar ömrü severim
Жеткізсін кәрлікке,	Yetiştirsin yaşlılığa
Ол емес уәйім,	O değil derdim
Ауырсынбас сақалды иегім.	Ağır görmez sakalı omuzum
Дүние, қанша ұлың құлады	Dünya, kaç oğlun yıkıldı
Үйінен - күйінен алыста,	Evinden ocağından uzakta
Өшкенде өмірдің шырағы	Söndüğünde ömrün çırası
Бұйырмай кебін мен табыт та?!	Nasip olmadan kefen ile tabut da
Шаштарын боз қырау шалмады,	Saçlarını beyaz kırağı düşmedi
Қапқан жоқ қарттықтың қармағы,	Kapmadı yaşlılığın kapanı
Мерт етіп неше бір арманды	Mert edip kaç hayali
Оларды зеңбірек жалмады.	Onları top yağmaladı
О достар, осы ғой уайым,	O dostlar bu işte dert
Сол күнді көрмелік ләйім,	O günü görelim hep
Сондықтан қарттықты жек көрем мен неге!?	Bu yüzden yaşlılığı sevmesem ben niye
Әлемдегі барлық пендеге	Dünyadaki tüm kula
Тілеймін ғұмырды	Dilerim hayatı (ömrü)
Сәби боп келетін,	Bebek olup gelecek,
Шал болып өлетін![12]	Dede olup ölecek!

Bu şiirler gibi ölümün genel manasını, felsefesini, insan ruhunda uyandırdığı izlenimleri ele alan şiirler olduğu gibi, şairlerin tanıdıkları veya ölümüne şahit oldukları kişiler için kaleme aldığı "ölüm şiirleri" de mevcuttur. Şairin kaybın tesiri altında bir ruh haliyle oluşturduğu ve temelini kaybedilen kişi üzerine inşa ettiği bu şiirler, "yas şiirleri" olarak adlandırılabilir. Esasında Abay'ın bu çalışmada incelenen şiirleri de bu tanım içerisinde yer alır. Dolayısıyla Abay'ın şiirlerini daha iyi idrak edebilmek adına yas şiirlerinin niteliklerine ve sınıflamalarına temas etmek önemlidir. Şairin oğlu, kardeşi ve yeğeni için yazmış olduğu yas şiirleri, benzer şekilde aile üyelerinin ölümü üzerine şiir yazmış şairlerle mukayese edilebilir ve bu yolla da yakınını kaybetmenin edebiyata yansıması noktasında çıkarımlarda bulunulabilir.

1.5.2. Yas Şiirleri

"Yas" kelimesi "hüzün, elem, üzüntü" manasına gelmektedir. Tarihte izine

[12] https://bilim-all.kz/olen/4651-Tilek (15.11.2020)

rastlanıldığı ilk yazılı kaynak "hüsran, ziyan" anlamıyla Uygur metinleridir. Sözcüğün etimolojisine bakıldığında zamanla Eski Türkçede kullanılan "yaş" kelimesinden türediği tahmin edilir.[13] Günümüzde ölüm sonrası içinde bulunulan üzüntülü ruh hali yas olarak nitelendirilmekte ve bu süreçle ilgili gözlemler yapılarak psikolojik tahlillerde bulunulmaktadır.

İnsanoğlu/kızı tarih boyunca geri döndürülemez kayıplar karşısında büyük tepkiler vermiş, bu duygu durumunu çeşitli şekillerde dışa yansıtmıştır. Yazının bulunması insanın mağaralarda yaşadığı dönemden beri içinde taşıdığı estetik bilinci ortaya çıkarmış, düşüncenin de gelişimiyle yazın sanatını yani edebiyatı meydana getirmiştir. Edebiyatın doğuşuyla beraber ölünün ardından tutulan yaslar daha sanatsal bir hal almış ve bu törenlerde ölenin ruhuna hitaben özlü sözler söylenmiştir. Ölenin kişiliği, ölümünün şekli, ölümün acımasızlığı, toplumdaki ve yası tutan kişilerin gözündeki değeri bu sanatsal kıymeti olan sözlerin konusunu belirlemiştir.

Türk edebiyatında ölenlerin ardından yazılan/söylenen şiir türleri; mersiye, sagu, ağıt ve sufî ağıt olmak üzere dörde ayrılır. Bunların nitelikleri kısaca aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

1.5.2.1. Sagu

Proto-Türklerin geleneklerinde ölenin ardından söylenen şiirler "sagu" ismiyle ekseriyetle yuğ törenleri için hazırlanır ve söylenirdi. Bu söyleyişler ilk önce dini bir nitelik barındırırken ilerleyen dönemlerde ozanların çalgıları vasıtasıyla seslendirdikleri yazılar şeklini aldılar. Belirli ölçülerle sabit bir düzen içerisinde oluşturulan bu yapıtlar umumiyetle uzun ve detaylı bir şekilde ölünün faziletleriyle ilgili hususları ihtiva ederler. Ölünün türlü özelliklerinin methedildiği saguların sonunda kaderin ölüyü uzun mücadeleler sonucu yenmeyi başardığından yakınılır. Bu yazılarda ekseriyetle diri doğa betimlemelerine, bilhassa öznenin (ölünün) hayatını kaybettiği mekânın niteliklerine temas edilir. Saguyu icra eden kişi bu kısımda bir alaka oluşturarak doğanın da kendisi gibi gözyaşı döktüğünden, ırmaklar ve bulutlar

[13] https://www.etimolojiturkce.com/kelime/yas (16.03.2021)

vasıtasıyla ağladığından söz eder. Anlatan kişi, metin boyunca olup biten bütün olayları kendi dilinden yahut ölen kişinin dilinden aktarır. (Köprülü, 1986)

1.5.2.2. Ağıt

Ağıt sözcüğünün mana olarak "ağlamak" fiilinden türediği öngörülür. Bu mefhuma Anadolu bölgesinde yaşayan Türkler umumiyetle bozlak veya ağıt; Azerbaycan Türkleri ağı ya da bayatı; Türkmenler tavşa yahut ağı; Kerkükte yaşayan Türkler sazlamağ; Nogay Türkleri bozulamak; Kırım'da ikamet eden Türkler eri tagmag adıyla hitap etmişlerdir. (Artun, 2004) Bu mefhumun Türkiye Türkçesi içerisinde de bölgelere göre türlü ağızlarda türlü adlarla yaşatıldığı belirlenmiştir. Örneğin: Adana vilayetinde deşet, Samsun yöresinde deyişet, Sivas çevresinde deme, Muş civarlarında sau, Kars genelinde ise bayatı olarak geçmektedir. (Artun, 2004) Kısaca net bir tanımla ölüm hakkında muayyen bir kaideye bağlı kalınarak icra edilen merasimlerde dile getirilen, yakılan ve feryadı andıran bir nida eşliğindeki şiirler olarak tanımlanabilecek ağıtlar, kimi zaman şarkıya, türküye evrilerek de halkın zihninde ölümsüzleşebilirler. (Başgöz, 2008: 76) Bir anlamda çok geçmiş çağlarda başlayan sagu geleneğinin mirasçısı olarak kabul edilebilecek ağıtlar, ilk dönemler yalnızca ölümlerinin akabinde telaffuz edilirken vakit geçtikçe doğal afetler, savaşlar, milli meseleler gibi hususları da kapsayan geniş bir kavram alanına ulaşmıştır. (Kemal, 1993: 30)

Halkın geniş bir bölümünü kökten tesiri altına alan bu gibi büyük hadiselerde dile getirilen ağıtlar ekseriyetle destan biçiminde kaleme alınmıştır. Bu vezin biçiminin popüler hale gelecek kadar tercih edilmesi, süreç içinde, birtakım bölgelerde, hemen hemen destan ve ağıtların tümünün birbirine benzemesine neden olmuştur. Ağıtlarda sagulara benzer bir biçimde vefat eden kişininin ardından manzume söyleme gibi ortak söyleyiş benzerlikleri bulunmaktadır. Bu biçimi tercih eden ağıtçılar, vefat edenin niteliklerini ve icra ettiği işleri ona söyleyerek daha tesirli bir yazı üretme çabasına girişmişlerdir. Bu tarz yazılarda vefat eden kişinin yaşarken gerçekleştirdiği pek çok faydalı işin ardından ölüme güç geçiremeyişi ve bitkin hâli anlatılır. Bu vaziyet metindeki hissi derinliği bir tabaka daha yükseltmektedir. Birtakım ağıt örneklerinde ağıtı yapan kişi, bahsettiği insan sanki yaşıyormuş gibi onun elbiselerinden, eşyalarından, bineklerinden vs. söz eder. (Görkem, 2001:10) Ağıtlarda hiç ara vermeksizin vefat eden insanın güzel tarafları, faydalı uğraşları dile getirilir. Bu

özelliğiyle ağıtlar, ölüler adına sıralanmış övgü şiirleri olarak kabul edilebilirler. Buna karşın kaderden yakınma, feryat etme, ölünün özelliklerini isyan biçimde ifade etme gibi söyleyişler İslam anlayışında makbul görülmemiş, bu hususa olumlu bakılmamıştır. (Artun, 2004)

1.5.2.3. Mersiye

Mersiye sözcüğü Arap dilinde "rs̲w" temelinden türeyen ve manası "ağıt" olan "marsiyyat" sözcüğünden türeyerek meydana gelmiştir. Kelime Arap dilinde "ağıt yakma, gözyaşı dökme" manasına gelen رثو (rasw) kelimesinin mastar çekimidir. Mersiye, sözlüklerde geçen manasıyla; vefat eden bir kişiye methiyeler dizerek türküler yakma, münhasıran Hz. Hasan ve Hüseyin'in vefatlarının sene-i devriyesinde düzenlenen merasimlerde seslendirilen şiirlerdir. (Redhouse, 1980) Farklı edebiyat sözlükleri içerisinde de bu tanımla benzer tanımlamalar mevcuttur. Örneğin; mersiye Tahirü'l-Mevlevi'ye göre; Bir insanın vefatı karşısında hissedilen kederi dile getirmek maksadıyla kaleme alınan manzume eserlerdir. (Tahirü'l-Mevlevl, 1973) Başka bir referans ise ilk tanımdaki bilgiye benzer bir şekilde onu Hz. Hasan ve Hüseyin'in hakk'a yürüyüşünü konu edinen şiirler olarak tanımlar. (Onay, 1996) Nitekim mersiyeyi halk edebiyatında kullanılan ağıtın eski edebiyattaki benzeri olarak kabul edenler de vardır. Kısaca mersiye, hayata veda eden insanın, ölümünün akabinde yaşanan hüznü ifade etmek, o insanın faziletlerini dile getirmek ve ona övgülerde bulunmak maksadıyla, yazan kişinin ölene olan alakası neticesinde kaleme alınmış duygu ağırlıklı şiirlerdir. (İsen, 1993)

1.5.2.4. Sufî Ağıt

Dini-tasavvufi metinlerde hayata veda etme hususu daha yumuşak ve ılımlı bir hava içerisinde işlenir. Sufî şairlere göre insanın yeryüzündeki ölümü bir bitiş değil, tersine hakiki aşkla beraber taze bir uyanışa işarettir. Örneğin; Hz. Mevlana'nın ölümün gerçekleştiği geceyi şeb-i arus (düğün gecesi) olarak nitelemesi bu doğrultadaki bir itikadın ürünüdür. Dolayısıyla sufîlerin kaleme aldıkları mersiyelerde diğer ağıt türlerinde olduğu gibi feryatlar, yakarışlar, sitemler bulunmaz. Onlar ölümü yaratıcıya kavuşma olarak görürler ve ölen kişinin bu mukaddes yolculuğa çıktığına inanırlar. Bu

nedenle de Müslümanlar arasında ölen kişi için "hakk'a yürüdü" ifadesi kullanılır. Sufî ağıtlarda ağırlıklı olarak yeryüzüne ve dünyadaki hayata veda etme hadisesi ele alınır.

Yas söz konusu olduğunda insanoğlu/kızı için bu sürecin en acıklı ve en korkutucu boyutunun evlat acısı olduğu görülür. Öyle ki Sigmund Freud, evladı Sophie'yi kaybetmesinin ardından bir dostuna gönderdiği mektupta "bir anne-baba için evladının kendilerinden önce ölmesi kadar ürkütücü bir şey olmadığından" söz eder. Ona göre insanın yükünü taşımak durumunda olduğu en çetin kayıp da evlat yitimidir. Çünkü henüz hamilelik sürecinden itibaren, ebeveynler yaşam biçimlerini, geleceklerini doğacak çocuklarını da kapsayacak şekilde yeniden inşa ederler. Bu nedenle bir evladın yitirilmesi sadece çok kıymetli bir ilişkinin kaybedilmesi değil aynı zamanda anne ve babanın zihinlerindeki gelecek planlarının da alt üst olması, yitirilmesidir. Böyle bir durumda geride kalanlar için doldurulması güç bir boşluk oluşur. O boşluk kendini suçlama eylemleriyle beraber gitgide büyür ve insan belleğinde kaybolmaz yaralar açar. Bu sebeple anne baba için çocuğun yitirilmesi yasına katlanılamayacak derece elem verici olur.

Edebiyat tarihi boyunca yakınlarını, özellikle evlatlarını kaybeden nice şair ve yazar bu hadiselerle ilgili onlara hitaben yas metinleri kaleme almıştır. Hayatı süresince anne ve babasını, kardeşi Osman'ı, yeğeni Akimbay'ı ve oğulları Abdirahman ile Mağaviya'yı kaybeden büyük Kazak şairi Abay Kunanbayulı bu isimlerin başında gelir. Tespit edildiği kadarıyla şairin yakınlarının vefatı üzerine kaleme aldığı on dört farklı yas şiiri bulunur. Bu şiirlerin çözümlenilip Kazak tarihinin önemli düşünce adamı ve şairi Abay'ın ölüm algısına temas edilmeden önce, Türk edebiyatında şairlerin evlatlarının ölümü üzerine yazdığı yas şiirlerinden benzer bir şekilde örnekler verilebilir.

Şair Ümit Yaşar Oğuzcan, yaşamı zor yolla deneyimlediği için bir eziyet olarak kabul etmiş ve bu sebeple de yaşamdan ziyade ölüme ilgi duymuştur. Kendisini yaşadığı varsayılan bir ölü olarak kabul eden şair, hayatı süresince kaygılı ve karamsar bir yapıya sahip olmuştur.

Şiirleri birçok dile çevrilmiş ve geniş okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Özellikle bankacılık ve edebiyat yaşamında önemli başarılar yakalayan şair, bütün bu başarılarına rağmen çocukluğundan itibaren ruhunda hissettiği yalnızlığa bir türlü çare bulamamıştır. Öyle ki kendi kendine mektup yazacak kadar katlanılamaz ve vahim durumdaki bir yalnızlığa sahip olmuştur. Bu yalnızlık ve melankolik ruh hali onu yirmi dört kez intihara sürüklemesine rağmen hiçbirinde başarılı olamamış, bu başarısızlığı da kendi beceriksizliğine bağlamıştır. (Baştu vd., 2016)

Şairin evladı Vedat da 1973 yılının bir Haziran gününde Galata Kulesi'nin tepesinden kendini bırakarak intihar etmiştir. Ancak babası kadar beceriksiz olamamış ve bu girişim ölümle sonuçlanmıştır. Daha on sekiz yaşında, hayatın baharında yaşama veda eden Vedat, giderayak babası Oğuzcan'a bir ders vermek istemiştir. (Altunbaş, 2007: s.51) Cesedinin yanında bir kâğıt bulunur ve kâğıdın üzerinde şöyle yazmaktadır: *İntihar öyle değil böyle edilir baba.*[14] Bu notla birlikte evlat acısı katlanarak artan şair, oğluna cevabını kaleme aldığı "Galata Kulesi" isimle bir şiirle iletir:

6 Haziran 1973
Pırıl pırıl bir yaz günüydü
Aydınlıktı, güzeldi dünya
Bir adam düştü o gün Galata Kulesi'nden
Kendini bir anda bıraktı boşluğa
Ömrünün baharında
Bütün umutlarıyla birlikte
Paramparça oldu
Bir adam benim oğlumdu...
Gencecikti Vedat
Işıl ışıldı gözleri
İçi
Bütün insanlar için sevgiyle doluydu
Çıktı apansız o dönülmez yolculuğa
Kendini bir anda bıraktı boşluğa
Söndü güneş, karardı yeryüzü bütün
Zaman durdu

Galata Kulesi'nde bekliyordu ecel
Bir fincan kahve, bir kadeh konyak
Ölüm yolcusunun son arzusu buydu
Bir adam düştü Galata Kulesi'nden
Bu adam benim oğlumdu
Küçüktü bir zaman
Kucağıma alır ninniler söylerdim ona
"Uyu oğlum, uyu oğlum, ninni"
Bir daha uyanmamak üzere uyudu Vedat
6 Haziran 1973
Galata Kulesi'nden bir adam attı kendini
Bu nankör insanlara
Bu kalleş dünyaya inat
Şimdi yine bir ninni söylüyorum ona
"Uyan oğlum, uyan oğlum, uyan Vedat"...[15]

[14] https://www.hurriyet.com.tr/ogullarini-kaybeden-edebiyatcilarin-sonmeyen-acilari-10524236 (11.12.2020)
[15] https://www.siir.gen.tr/siir/u/umit_yasar_oguzcan/galata_kulesi.htm (17.03.2021)

Bir adam düştü Galata Kulesi'nden
Bu adam benim oğlumdu

"Açarken ufkunda güller alevden"
Çıktı, her günkü gibi gülerek evden
Kimseye belli etmedi içindeki yangını
Yürüdü, kendinden emin
Sonsuzluğa doğru

Kaderin bir cilvesidir ki yirmi dört kez intihara kalkışan Oğuzcan'a, kendisi de bir şair olan babası Lütfü Bey de bu duruma sitemini belirten bir şiir kaleme almıştır:

Bak dünya ne güzel, bu sitem niye,
Ettim ben adımı sana hediye.
Mutluyum ey oğul babanım diye,
Çarptırma hicvinle cezaya beni.[16]

Vedat, Ümit Yaşar Oğuzcan'a dedesi Lütfü Bey'in sitem hakkını bile tanımadan hayata gözlerini yumar. Şair oğlunun ölümü karşısındaki hislerini bir başka şiirinde şöyle ifade etmiştir:

Güneş doğar, gözüm görmez
Zaman ağlar, Vedat diye.
Gözlerine uyku girmez
Anan ağlar Vedat diye.

Çiçek açar, kuşlar öter
Yüreğimde diken biter
Kokusu burnumda tüter
Bu can ağlar Vedat diye.

Senin yerin mezar değil
Bu dert kalbe sığar değil
Oğul! Yalnız dostlar değil
Düşman ağlar Vedat diye.

Tek elmamın yarısıydın,
O canına nasıl kıydın,
Genceciktin, akıllıydın,
Duyan ağlar Vedat diye.

Uçup gittin bir kuş gibi,
Beyninden vurulmuş gibi,
Bir felaket olmuş gibi,
Cihan ağlar Vedat diye.

Canım ciğerimden taşar,
Ayağım ardımdan koşar,
Sensiz Ümit nasıl yaşar,
Her an anlar Vedat diye.[17]

Şair Orhon Seyfi Orhon'un "Veda" isimli şiirini ilk okunduğu anlam olarak aşk izleği çerçevesinde yazmadığı, aslen kanserden vefat eden kızı için kaleme aldığına dair söylentiler vardır. Ancak bu bilginin doğruluğu teyit edilememiştir. Söylenceye göre

[16] http://www.siirparki.com/uyasaricin1.html (17.03.2021)
[17] http://www.siirparki.com/oguzcan45.html (15.11.2020)

şairin kızı hastalığı sırasında babasından "ölümünden sonra gözyaşı dökmemesini" ister, şair de buna istinaden kızının ölümünün ardından şu dizeleri kaleme alır:

Hani, o bırakıp giderken seni
Bu öksüz tavrını takmayacaktın?
Alnına koyarken vedâ busemi,
Yüzüme bu türlü bakmayacaktın?

Hani, ey gözlerim bu son vedâda,
Yolunu kaybeden yolcunun dağda,
Birini çağırmak için imdada
Yaktığı ateşi yakmayacaktın?

Gelse de en acı sözler dilime,
Uçacak sanırım birkaç kelime...
Bir alev halinde düştün elime,
Hani, ey gözyaşım akmayacaktın?[18]

Recaizade Mahmud Ekrem oğlu Nijad'ı 1899 yılında toprağa vermiştir. Bu tarihten itibaren Büyükada'da bulunan malikânesinden hiç dışarı çıkmamış ve acısını bu mekânda gizlice yaşamıştır. Nijad'ın ölümün önce kalabalık toplantılardan, eğlenceden, sohbetlerden keyif alan yazar, bu hadisenin ardından hiçbir ortama katılmak istememiştir. Çünkü bu şatafatlı yaşantının oğlu Nijad'ın hatırasına saygısızca bir tutum olacağına dair fikirler edinmiştir. Hemen her gün oğlunun yasını tutmuştur. Şairin Nijat'la beraber Emced ve Ercüment adında iki oğlu daha dünyaya gelmiştir. Emced, henüz bebeklik çağında yaşanan talihsiz bir kaza sonucu yatalak düşmüş; yaşamı boyunca tek kelime bile edemeden yirmi yaşında hayata veda etmiştir.[19]

Nijad ise hanenin mutluluk pınarı olmuştur. Sevecen, eğlenceli, pozitif bir yapıya sahiptir. Üstelik babası gibi sanata ilgi duymuştur. Okumayı, yazmayı ve resim yapmayı sevmiş, bu konuda yetenekli kabul edilmiştir. Recaizade Mahmud Ekrem'in evlatları içinde Nijad'a ayrı bir bağlılık hissetmesinde bu özelliklerin de etkisi olduğu düşünülebilir. Nitekim Abay Kunanbayulı da bilimle uğraşan oğlu Abdirahman ve şair oğlu Mağaviya'ya ayrı bir önem vermiştir. Netice olarak, Nijad pençesine düştüğü ölümcül hastalığı bir türlü yakasından silkeleyemeyerek vefat edince şairin dünyası

[18] https://www.siir.gen.tr/siir/o/orhan_seyfi_orhon/veda.htm (17.03.2021)
[19] https://www.hurriyet.com.tr/ogullarini-kaybeden-edebiyatcilarin-sonmeyen-acilari-10524236 (11.12.2020)

başına yıkılır, artık eskisi gibi olamaz ve ölene kadar içine kapalı bir hayat sürer. Bu süreçteki duygularını oğlunun ardından yazdığı bir yas şiirinde şöyle dile getirir:

Hasret beni cayır cayır yakarken
Bedenimde buzdan bir el yürüyor.
Hayaline çılgın çılgın bakarken
Kapanası gözümü kan bürüyor.

Dağda kırda rasgetirsem bir dere
Gözyaşlarım akıtarak çağlarım.
Yollardaki ufak ufak izlere
Senin sanıp bakar bakar ağlarım

Güneş güler, kuşlar uçar havada,
Uyanırlar nazlı nazlı çiçekler.
Yalnız mısın o karanlık yuvada?
Yok, mu seni bir kayırır, bir bekler?

Can isterken hasret odiyle yansın,
Varlık beni alil alil sürüyor.
Bu kaygıya yürek nasıl dayansın?
Bedenciğin topraklarda çürüyor!

Bu ayrılık bana yaman geldi pek,
Ruhum hasta, kırık kolum kanadım.
Ya gel bana, ya oraya beni çek,
Gözüm nuru oğulcuğum, Nijad'ım![20]

Halid Ziya Uşaklıgil, evladı Sadun'u çok genç yaşta kaybettikten sonra kendine gelememiş, tıpkı Recaizade Mahmud Ekrem gibi yas günleri adada iç dünyasına yolculuk ederek geçirmiştir. Hatta Türk edebiyatın aynı kaderi paylaşan bu iki yazarı, burada birbirlerini destekleyerek ıstıraplarının bir nebze hafiflemesine yardımcı olmuşlardır. Lakin Uşaklıgil yarası henüz kabuk bağlamadan ikinci bir evlat acısıyla sınanır. Bu ikinci yıkım şairin dünyasını da başına yıkar. Bir müddet Mustafa Kemal Paşa'nın hizmetinde de bulunmuş, diplomatlık görevi yürüten evladı Vedat, elçilik görevi yaparken girdiği buhran sonucu intihar ederek yaşamına son vermiştir. Yazarın geçmiş senelerde amcaları Uşşakizade Süleyman ve Yusuf da intihar sonucu vefat etmiştir. Bu nedenle hem oğlunun ölümü hem de sebebinin intihar olması şairi derinden sarmıştır. (Baştu vd., 2016: s. 41-43)

İnsanın bünyesinin üst üste bu kadar ıstırabı kaldırabilmesi kolay değildir. Yazar evladı Vedat'ın vefat ettiği sene, intihar hadisesini konu edinen *Bir Acı Hikâye* isimli yapıtını kaleme aldı. Eserin tamamlanmasının ardından kısa bir süre sonra kendisi de hayata veda etti.[21] Kitabın son sayfasıyla beraber kendi hayat kitabını da kapatan

[20] https://www.antoloji.com/ah-nijad-siiri/ (17.03.2021)
[21] https://www.hurriyet.com.tr/ogullarini-kaybeden-edebiyatcilarin-sonmeyen-acilari-10524236 (11.12.2020)

yazarın, yaşamı boyunca tanıklık ettiği acıları her zaman yaptığı gibi yazarak hafifletmeye çalıştığı söylenebilir. Şair Samih Rıfat da henüz gençlik çağında, yirmi dokuz yaşında hayata gözlerini yuman evladı Hatif adına "Onun sazı" isminde bir yas şiiri kaleme almıştır. Şiir şu şekildedir:

Bir dere boyunda yüksecik bir çam
Kol atmış bir yıkık damın üstüne.
Dertli bir anacık, çıkar bir akşam
Diker gözlerini çamın üstüne.
Oturur kıyıda düşünür ağlar
Dal budak seçilmez bir ána kadar,
Tarlası kuraktır, bahçesi kıraç
Bırakıp gidemez fakat kalan aç

Şehit oğlu mudur bu öksüz ağaç
Demiş yurt kurtulsun kimsesiz ana
Bir tek yavrusunu vermiş vatana.
Oğlunun diktiği fidan bir dalmış
Büyümüş yeşermiş dal budak salmış
Sazı bir dalında asılı kalmış.[22]

Türk edebiyatında aynı kaderi paylaşarak evlat acısı yaşayan birçok yazar ve şair bulunur. Peyami Safa, oğlu Merve Safa'yı henüz yirmi iki yaşındayken, askerlik görevini icra ettiği sırada geçirdiği bir rahatsızlık sonucu kaybeder. Yazar bu büyük acıya pek fazla katlanamaz. Nitekim Abdülhak Hamit Tarhan da biricik evladı Abdülhak Hüseyin'i kaybettiğinde aynı tahammülsüz acıyı yaşamıştır. Evladı Amerika'da diplomattı. Vefatı yaklaşık olarak dört ay boyunca şairden saklanmıştı. Etrafındakiler ölüm havadisini alınca sağlık sorunu yaşamasın diye söylemekte çekinmiş ve yavaş yavaş anlatmak istemişlerdir. Bu süreçte de ölümcül bir hastalıkla pençeleştiği yalanını uydurmuşlardır.

Abdülhak Hüseyin'in ölümünün altında büyük bir trajedi de yatmaktadır. Amerika'da görev yaptığı sırada Birinci Cihan Harbi'nin başlamasıyla Amerika ile Osmanlı İmparatorluğunun arası açılınca, Osmanlı hükümeti diplomatı olan Hüseyin'i İstanbul'a geri çağırmıştı. Lakin diplomat sahiden ölümcül bir hastalıkla pençeleştiği için dönüş yapamadı. Buna karşın Osmanlı hükümeti onun rahatsızlığına itimat etmedi, gerçek olmadığına kanaat getirerek ödeneğini iptal etti. Hasta ve beş parasız bir şekilde Amerika'da kalan diplomat kısa süre içinde vefat etti. Anlatılanlara göre Osmanlı hükümeti bu durumun doğruluğunu vefat haberinin ardından anladı. Bu trajik

[22] https://www.hurriyet.com.tr/ogullarini-kaybeden-edebiyatcilarin-sonmeyen-acilari-10524236 (11.12.2020)

hadise nedeniyle Abdülhak Hamit devlete karşı son günleri buruk yaşadı ve evladının yasını tutarak geçirdi.

Türk edebiyatında yas tutan yazarlardan biri de Namık Kemal'dir. Yazarın Ekrem adlı oğlundan dünyaya gelen ve ismini romanlarının birinden alan Cezmi isimli torunu, öğretmenine karşı beslediği duygulara karşılık alamayınca silahla yaşamına son vermiştir.

Reşat Nuri Güntekin, evladı Aksel vefat ettiğinde dünyaya bir daha çocuk getirmeyeceğine dair yemin etmiştir. Zira bu düşüncesinin altında bu ıstırabı tekrar kaldıramayacağına dair bir inanç yatmaktadır. Bu durum da evlat acısının ne derece katlanılması zor bir his olduğunu gösterir niteliktedir. Lakin yazar bir müddet sonra sözünden dönerek bir çocuk sahibi daha oldu. Kızı Ela'nın varlığı vefat eden Aksel'in ıstırabını bir nebze olsun hafifletmiştir.

Türk edebiyatı tarihinde Ekrem Şerif Egeli, Adnan Cemgil, Cahit Irgat, Mustafa Şekip, Mina Urgan vb. gibi nice edebiyatçı evlatlarını yitirmenin acısını yaşamıştır ve bütün bu zorlukların neticesinde tekrardan yaşama tutunmayı başarabilmişlerdir. Bir tek Halit Fahri Ozansoy bu zorlu süreçten yenilgiyle ayrılmıştır. Oğlu vefat etmeden kısa bir süre önce onunla tartışan ve onu evlatlıktan reddettiğini söyleyen şair, bu hadisenin ardından evladını yitirmesiyle büyük bir vicdan azabı hisseder ve acıya boğulur. Oğlu Gavsi Ozansoy'un ölümünden bir müddet sonra da evinde ölü vaziyette bulunur.[23]

[23] https://www.hurriyet.com.tr/ogullarini-kaybeden-edebiyatcilarin-sonmeyen-acilari-10524236 (17.03.2021)

II. BÖLÜM: ABAY'DA ÖLÜM

Yukarıda bazıları zikredilen Türk yazar ve şairleri gibi, modern Kazak edebiyatının kurucusu olarak kabul edilen Abay da benzer acıları yaşamış ve duygularını şiirlerinde ifade etmiştir.

2.1. Hayatı

Abay Kunanbayulı, 1845 ile 1904 yılları arasında Kazak topraklarında hayat sürmüş, büyük Kazak şairi, düşünürü, bestecisi ve eğitimcisidir. Kendisinin yaşadığı yıllara dek sözlü halk ürünleri olarak devam eden Kazak edebiyatını, yazılı bir temele oturtan öncü bir kişiliktir. Bu önemli niteliklerinin yanında, Kazak toplumunun kalkınması, modern dünyanın farkına vararak uyum sağlaması noktasında yoğun gayretler gösteren ve bu gelişimde önemli payı bulunan, yerel bir idareci ve ileri görüşlü bir dava insanıdır. 1847'de yani Abay'ın doğumundan iki yıl sonra Kazak Hanlığı'nın lağvedilmesinden ve parçalanmasından sonra, bölge Rus birliklerinin işgaline uğradı. İşgal yıllarında Ruslar, Kazak halkı içinde yalan, ihanet, hilekârlık gibi ahlak dışı davranışların artmasında rol oynadı. Halkın işgal öncesindeki töresinden, gelenek ve göreneklerinden izler silinmeye yüz tuttu. (Ayan, 2017)

Abay Kunanbayoğlu, bu derece tahrip edilmiş bir toprak ve medeniyet üzerinde, zor yıllarda dünyaya gözlerini açtı. (Avezov, 1985: 18) Doğduğunda ona verilen isim İbrahim'dir. 1845 senesinin Ağustos ayının onuncu gününde Kazakistan'da bulunan Semey vilayetinde doğmuştur. Çocukluk yıllarını geçirdiği yer de yine bu bölgede bulunan Cengiz Dağı eteklerindeki bölgedir. Kazaklarda bulunan ve ana topluluklarını ifade eden üç temel cüzden "orta cüz" sınıfındandır. Ait olduğu aile, Argın kabilesinin Tobıktı sülalesidir. Babası Kunanbay, kabilenin ehemmiyetli kişileri arasındaydı. Annesi Uljan ise bir başka önemli boy olan Boşanların asil bir ailesinin üyesiydi. (Avezov, 1985: 33) Dolayısıyla Abay, tarihi geçmişi olan asil ve zengin bir ailenin üyesi olarak yaşam serüvenine başlamıştır.

Abay, babası Kunanbay kırk yaşında bastığında dünyaya gelmiş ve babasının güçlü ve adaletli idareciliğine şahit olarak olgunlaşmıştır. (Avezov, 1985) Kendisi gibi bütün

kardeşlerine de kaba ve otoriter bir tavır takınan babası Kunanbay, henüz küçük yaşlardan itibaren Abay'ın yaşıtları içinde ayrıcaklı ve üstün meziyetlere sahip olduğunu fark etmiş, onu yanında bulundurarak kadılığın ve yöneticiliğin inceliklerini kavratmaya çalışmıştır. İlk başlarda Kunanbay'ın yanında bir çırak gibi iş gören Abay, zaman geçtikçe, büyüyüp olgunlaşarak önemli toylara ve mahkemelere katılmaya başladı. Bu derece yoğun bir atmosfer içinde yetişen Abay, çok genç yaşlardan itibaren bir yetişkin gibi düşünmeye ve bir idareci bilgisiyle hareket etmeye vakıf olmuştu. (Kunanbay, 2014: 12)

Şairin ailesinden aldığı üstün ahlak ve terbiyenin temeli, merhametli ve sıcakkanlı validesi Uljan ile büyükannesi Zere'ye dayanır. Henüz küçük yaşlardan itibaren hikâye ve şiire ilgi duyan Abay, annesi ve büyükannesinin kendisine söylediği masal, efsane ve hikâyelere büyük bir iştahla dikkat kesilirdi. Bu özellikleri nedeniyle kardeşleri içinde oldukça dikkat çekmiş ve özellikle babası Kunanbay'ı zekâ ve sezgi meziyetleriyle etkileyerek, onu varisi olarak görmesini sağlamıştır. (Avezov, 1985) Okul çağına varan Abay, okuma yazmayı köyün mollasının yanında ve evindeki gayretleriyle öğrenir. Buna ek olarak, toplum içinde bulunan meziyetli konuşmacıların sanatlı dilleri, manalı anlatıları, destancıların ve masal anlatan kişilerin üslupları Abay'ın gençlik yıllarda sanata dair algısının ve bu uğraşılara olan ilgisinin kaynağını oluşturmuştur. Sekiz yaşına basan şair, aklı ve becerileriyle babasının ilgi odağı olmuş ve Kunanbay, evladının onun çizgisini ve töresini sürdürebilecek kapasitede olduğunu düşünerek Abay'ı Semey'de bulunan Gabduljappar adında bir Mollaya emanet eder. Yaklaşık olarak iki yıl Gabduljappar'ın himayesinde eğitim gören Abay, burada İslam dininin kural ve kaidelerini kavramıştır. Onuncu yaşına baştığında, Semey'de bulunan mescidin çevresindeki bir medresede Ahmetriza adında bir hocanın eşliğinde öğrenimini sürdürür. Skolastik eğitim alan Abay, özel çabasıyla Tacik, Orta Asya ve Fars toplumlarının kıymetli ozanları olan Firdevsî, Nizamî ve Nevaî'nin yapıtlarıyla karşılaşır. Bu yapıtlar hümanist felsefenin realist tezahürleriyle Abay fikir dünyasının oluşmasında tesirli olmuştur. (Avezov, 1985)

Şair, aldığı medrese eğitimi süresince dini ilmini arttırmakla yetinmemiş Türk, Arap ve Fars dillerini öğrenerek, doğunun temel eserlerini okuma fırsatı bulmuştur. Bu vesileyle İslamiyeti farklı kaynaklardan okuyup, araştırarak bağımsız bir biçimde

idrak edip kavrayan Abay, bir sonraki aşamada Rus dilini öğrenmeyi arzulamıştır. Bu isteğini de dini eğitiminin son senesinde medresesine yakın Manastır Mektebi'nde eğitim görerek yerine getirmiştir. Bu mektepte yaklaşık üç ay süresince Rus dili eğitimi almış ve Rusça kaleme alınan yapıtları okumak suretiyle dil bilgisini gitgide pekiştirmiştir. Abay'ın yaşadığı devir göz önünde bulundurulduğunda yaşamakta olduğu bozkır hayatında aldığı bu eğitim düzeyi oldukça üstün bir noktadadır. Bu sebeple atası Kunanbey Bey, şair henüz on üçüncü yaşındayken öğrenimine son verdirtip ileride idarecilik yapabilmesi için onu yönetimle alakalı meşguliyetlere sevk etti. Kendisini himayesine alarak toplum içinde dolaştırdı, halkın mahkemelerine, münakaşalarına şahitlik etmesini sağladı. Şöhret kazanmış konuşmacıların anlatılarını dinletti, hepsinin dilsel meziyetlerini, söz ustalıklarını Abay'ın deneyimlemesini sağlayarak, iyice belletti. Bu sayede Abay'ın içsel ve estetik algısının ilerlemesine fırsat sağladı. (Avezov, 1985)

Abay'ın yapıtlarının ana ilhamı milli gelenek ve göreneklerdir. Bilhassa içinde yetiştiği Kazakların sözlü halk edebiyatıdır. Kadim bir tarihi bulunan halk edebiyatında âşıklar ve akınların yüreklerinde zarifliği, heyecanı ve hikmeti kendi özüne de sindirmiştir (Aşa, 1997: s. 55) Rusçayı kavrayan Abay, küresel dünyanın kapılarını ardına kadar açarak insanlığın ortak mücevherlerini elde etmiş gibi oldu. Okuma yapmak maksadıyla devamlı kütüphanelerin yolunu tutan Abay, burada karşılaştığı insanlarla muhabbet ederek fikir ve gönül âlemini genişletti. Bozkır toplumunda yetişen bir gencin kütüphaneye giderek okumalar yapması, yaşadığı devirde pek karşılaşılan bir durum değildi. Bu nedenle birtakım kitapseverler, tecrübeli yaşlılar, düşünce insanları şaire kıymet verip onunla dost olmuşlardır. Bu vesileyle kütüphanede halkın erişimine açık olmayan birtakım eserleri, el yazmalarını ve kendi neşretmiş oldukları eserleri onun okumasına fırsat verdiler. (Avezov, 1985) Şairin özellikle henüz küçük yaşlarında karşılaştığı bazı Rus bilgeleri aracılığıyla Rus yazınını ve bu yolla da Batı yazınını takip ettiği görülmektedir. Abay, Rus klasikleri içinde özellikle Puşkin, Saltıkov, Tolstoy, Nekrasov, Lermontov ve Sçedrin'i; Batı yazınından ise Spencer, Byron, Goethe, Darwin, Spinoza vb. düşünür ve yazarları ilgiyle takip etmiştir. (Öner, 1996: 90)

Abay, Batı ve Rus edebiyatının temel eserlerini okuyup kavrayarak yaşamın, insanî değerlerin gizemini farklı biçimlerde de idrak etmeye başlar. Öncesinde insanın sergilediği tutum ve davranışların, yani iyi ve kötü olmanın, ait olduğu maddi ve manevi değerin yani fakir ve zengin olmanın bütünüyle Allah'ın bir takdiri olduğunu düşünüyordu. Çünkü eğitim gördüğü mollalardan böyle öğrenmişti. Artık yaşam hususunda ve yaşamda bulunan tutarsızlıklar bahsinde mantığa uygun, yaşama denk düşen düşünceler üretmeye başladı. Yoksul veya varlıklı olmakta, kötü veya iyi olmakta kişilerin fikir dünyalarının da etkili olduğunu kavradı. Abay'ın samimiyeti, çabası ve azmi o dönemdeki çağdaş fikirleri, hümanist ve eğitim noktasındaki bakış açılarını değişikliğe uğrattı ve yeniden yapılandırdı. (Avezov, 1985) Şair, Rusların temel eserlerini okuyup anlamakla yetinmeyip bu eserlerin bir bölümünü Kazak Türkçesi'ne de tercüme etti. Bu sayede yalnızca kendisi değil bütün Kazak toplumu da bu ileri uygarlıkların ürünleriyle tanışma fırsatı yakaladı (Avezov, 1985) O yalnızca Rus yapıtlarından tercüme yapmakla kalmadı, Goethe, Bayron vb. Batılı şairlerin eserlerinden de Kazak Türkçesine aktarımlar yaptı. Bu çeviri girişimlerin temelinde Lermantov'un Batı'dan Rusça'ya yaptığı birtakım çevirileri görmesi de etkili olmuştur. Abay da Lermantov'un yapıtlarından, Puşkin'in eserlerinden ve Krilov'un fabl türündeki yazılarından tercümelerde bulunmuştur. Buna ek olarak Bunin'den de bir aktarması bulunur. Günümüze yakın dönemde araştırma yapanların bir bölümü Abay'ın şiirlerinin bazılarında Mistkeyeviç'in bazı şiirleriyle ortak noktalar bulunduğunu ifade etmişlerdir. Şairin yapıtları arasında yaklaşık kırk kadar çeviri eser vardır. (Avezov, 1985: 184-185)

Abay henüz on dört yaşında şiirle meşgul olmaya başlamıştır. Bu yıllarda yazdığı şiirler dönemin delikanlıları içinde çok popüler olmasına karşın, o bu tarz yapıtlara pek ilgi göstermemiştir. (Avezov, 1985) Şair küçük yaşlarda Türk, Fars ve Arap ozanlarının eserlerine öykünerek kendi eserlerini kaleme almaya başlamış ve "Juzi Ravşan" gibi yapıtlarını bu metotla kaleme almıştır. Abay'ın delikanlılık çağlarında kaleme aldığı şiirlerin sayısı azdır yahut bulunamamıştır. 1864 senesinde henüz yirmi yaşında yokken "Elif be" şiirini yazmıştır. Bu şiirden itibaren kaleme aldığı şiirlerin başlangıcı 1870 senesine kadar uzanır. Şairin şiirini yazmalar halinde kopyalayan ve yayan Mürseyit'te ve benzer kişilerde 1870-76 arasında kalem aldığı şiirlerle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Özellikle 1884 senesinden beri yazmış olduğu

eserlerde bir noksanlık kayda geçirilmemiştir. Şairin şiir sanatı noktasında en verimli olduğu seneler 1886 ile 1895 senesi aralığıdır. Abay bu dönemde tam 157 şiir kaleme almıştır ve bu şiirlerin sekizi Rus dilinden aktarmadır. (Avezov, 1985)

1845 senesinde dünyaya gelen şair, 1904 yılında 59 yaşındayken, oğlu Mağaviya'nın ölümünden kırk gün sonra hayata gözlerini yummuştur. (Ayan, 2017)

Devrimin evvelinde ve devrimin gerçekleştiği ilk senelerde Abay'dan geriye kalan yapıtların toplum içinde yayılmasında birçok insanın katkısı olmuştur ve bu gönüllü kişiler şairin yapıtlarını yeniden kaleme alarak çoğaltılmasını ve halka ulaşmasını sağlamışlardır. Bunlar arasında Abay'ın çevresinden, hane halkından olan Akılbay, Kökbay, Kekitay ve Mağaviya da vardı. Bunlara ek olarak şairin yerleşim yerinden dostları olan bilgili insanlar da bu sürece katkı da bulunmuştur. Şair hayattayken kendi yapıtlarının derlemesini yapmamıştır Kökbay, Kekitay ve Mağaviya'nın ilettiğine göre yalnızca 1896 senesinden sonra Abay ürettiği yapıtları derlemeye karar kılmıştır. Molla, Gabithan ve Kişkene gibi bazı yaşlılar şairini yapıtlarını çok daha önceden bir araya getirmeye başlamışlar, kaleme alarak çoğaltılmasını sağlamışlardır.

Asıl manasıyla şairin yapıtlarının yeniden derlenmesini ve çoğaltılmasını sağlayan insanlar içinde Mürseyit Bikeyulı önemli bir yer tutar. Bugünlerde şairin yayınlamış olan yapıtlarındaki nesir ve mensur yazılar Mürseyit'in yazıya geçirdiği, topladığı nüshalardan arda kalandır. Zira şairin el yazısıyla kaleme aldığı nüshalar günümüze değin korunamamıştır. Yalnızca "Kazak halkının kökeninin nereye dayandığına dair söz" isimli düzyazısı yazma eser olarak muhafaza edilebilmiştir. Abay'ın Kara Sözleri'ni de tek bir kitap içinde düzenleyen ve yayan da Mürseyit'tir. Bikeyulı, tüm önemli hizmetlerine ek olarak şairin çocukları ve şair talebeleri olan Mağaviya, Kökbay ve Akılbay'ın yapıtlarını da derlemiştir. (Avezov, 1985: 27-28)

Batı'da da Doğu'da olduğu gibi etki alanı oluşturan Abay'ın, şahsiyeti ve eserleri hakkında bugüne kadar birçok çalışma yapılmıştır. Özellikle Türkiye'de üzerine en çok akademik çalışma yürütülen Kazak şairlerin başında gelir. Hayatı ve eserlerine dair inceleme ve aktarma çalışmaları, kitaplar, lisansüstü tezler ve makalelerde toplanmıştır.

2.2.Türkiye'de Abay Hakkında Yapılan Çalışmalar

Kitaplar

- Kunanbayoğlu, Abay (2014). *Nasihatler*. (Çev. Zafer Kibar). Ankara: Türk Dünyası Vakfı.
- Kunanbayoğlu, Abay (2014). *Şiirler*. (Çev. Zafer Kibar) Ankara: Türk Dünyası Vakfı.
- Esim, Garifolla (2016). *Hâkim Abay*. (Çev. Bayram Sürekli ve Gülkhanıs Arıstanova). Konya: Çizgi Kitapevi.
- İsmail, Zeyneş ve Çınar, Ali Abbas (1995). *Abay'ın Eserlerinden Seçmeler*. Ankara: Kamer Matbacılık.
- Biray, Nergis vd. (2020). *Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu*. Ankara: Bengü Yayınları.
- Ayan, Ekrem. (2017). *Bir Devrin Aynası Abay Kunanbayoğlu*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Kara, Abdulvahap vd. (2020). *Abay*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Tansü, Yunus Emre. (2020). *Abay Kunanbayoğlu Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları III*, Gaziantep: İksad Yayınevi.
- Çınar, Ali Abbas (1995). *Abay'ın Felsefi Dünyası*. Ankara: Türksoy Yayınları
- Avezov, Muhtar (1997). *Abay Yolu I.* (Akt. Zeyneş İsmail ve Ahmet Güngör). Ankara: Bilig Yayınları.
- Avezov, Muhtar (1997). *Abay Yolu II*. (Akt. Zeyneş İsmail ve Ahmet Güngör). Ankara: Bilig Yayınları.

Lisansüstü Tezler

- Akhmetbekov, A. (2011). "Dostoyevski'nin varoluşçuluk düşüncesi ve Abay Kunanbayoğlu'e etkisi". (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir.
- Önal, K. (2016). "*İnce Memed, Abay Yolu, Ötgen Künler* romanları örneğinde Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Özbek Türkçesinde karşılaştırmalı

çekimli fiiller”. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.

- Duısebayeva, D. (2008). “Mehmet Akif Ersoy'un 'Safahat' ve Muhtar Avezov'un 'Abay Yolu' adlı eserinin tema bakımından incelenmesi”. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.
- Ayan, E. (2001). “Kazak Türkçesinin cümle bilgisi bakımından Türkiye Türkçesi ile karşılaştırılması (Muhtar Avezov'un 'Abay Yolu' romanı çerçevesinde)”. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Muğla.
- Özel, Kamile Güner (1999). “Abay Kunanbayoğlu'in şiirleri inceleme-metin-aktarma (3 cilt)”. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.
- Karagöz (Mangır), İ. (1996). “Abay'ın *Kara Sözler* adlı eseri üzerine bir inceleme (gramer-metin-sözlük)”. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Samsun.
- Bazarkulova, A. (2019). “Abay Kunanbayoğlu'nun şairliği”. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Adana.
- Çevik, A. (2020). “Muhtar Avezov'un *Abay Yolu* romanında tur, jür, otır, jatır kalıp fiilleri” 2020. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Muğla.
- Kaymak, A. (2007). “Abay Kunanbay'ın 'qalın elim, Qazağım' örneğinde Kazak Türkçesi fiil çekim ekleri”. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Lehçe ve Edebiyatları Bilim Dalı, Niğde.
- Turatova, A. (2020). ”Kazakistan ortaokul 7, 8, 9 edebiyat ders kitaplarındaki Abay Kunanbayoğlu’ın metinlerinin değer iletileri bakımından incelenmesi”

(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Erzincan.

- Mayemerova, A. (2006). "M. Äwezov'un Abay Jolı Romanında Fiil". (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.

Makale ve Bildiriler

- Bacaklı, Y. (2017). "Abay Kunanbayoğlu'in 'Nasihatler' adlı eserinde toplumsal eleştiri aracı olarak ironi". *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* Cilt: 6, Sayı: 2, 1137-1149.
- Uygur, Ceyhun Vedat (1997). "Kazakların büyük dâhisi Abay", *PAÜ Eğitim Fak. Dergisi*, Sayı 2, 1-8.
- Kibar, Z. (2014). "Abay'ı doğru anlamak". Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, Eskişehir.
- Aşa, Emel (1997). "İbrahim Abay Kunanbayoğlu'nun edebî çehresi", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 47-60.
- Hopaç, M. (2013). "Kazak aydınlanmasında Abay Kunanbayoğlu düşüncelerinin etkileri üzerine bir deneme", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:37. http://earsiv.odu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11489/421/35.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Öztürk, R. Ve Sembi, N. (2017). "Kazak millî şairi Abay (İbrahim) Kunanbayoğlu'in pedagojik görüşleri üzerine bir inceleme", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* Sayı: 41, 39-51.
- Esembekov, T. ve Şengün, A. (2018). "Abay Kunanbay şiirlerinin metinlerarasılık potansiyeli". *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:5, 95-105.
- Mirzahmetüli, M. (1997). "Abay dünyası âlimi". *Bilig*, Sayı:5, 49-54.
- Muhyaeva, B. (1997). "Abay şiirlerinin muhteva ve şekil bakımından incelenmesi", *Bilig*, Sayı: 6, 224-247.

- Yıldıztaş. A. (2018). “Kazak edebiyatı'nın önde gelen şahsiyeti Abay (İbrahim) Kunanbayoğlu (1845-1904)”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 70, 465-473.

2.3. Abay’ın Yaşamında ve Şiirlerinde Ölümün Yeri

Kazak Türklerinin töresinde birisi vefat ettiği zaman yedi gün boyunca yasını tutmak âdettir. Yas döneminde, kadınlar kırk gün boyunca bir araya gelerek gözyaşı döker ve ozanlar vefat edenin faziletlerinin anlatıldığı kederli türküler çığırırlar. (Köprülü, 1989: 87-125) Eski Türkçedeki karşılığı “yuğ” olan bu türkülere, Türkiye’de yaşayan Kazaklar “coktav” adını vermiştir. (Bali, 1997: 15) Mânası ölen kişiyi aramak olan bu türkülerde, ölenin dünyadaki güzel işleri hatırlatılarak geride bıraktığı yakınlarının acıları ifade edilir. Şiirlerde ölenin yardımseverliğinden, iyi niyetinden, dürüstlüğünden, güçlü ve dirayetli oluşundan bahsedilmesi onun için tutulan yasın şiddetini arttırmaktadır. (Biray ve İymahanbetova, 2020) Hayattayken çok hürmet edilen bir kişinin bir daha geri gelmeyecek oluşuyla yüzleşilmesi, insanların tümünde ekseriyetle ortak tepkilere yol açmış ve bu gibi şiirlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. (İsen, 1993) Büyük Kazak şairi Abay da yazgının bu üzücü satırlarından nasibini almıştır. Büyük bir sevgi beslediği ve kendi hayat görüşünün taşıyıcısı olduğuna inandığı evladı Abdirahman’ın kaybı şairin yaşamında kalıcı izler bırakan, sarsıcı bir olaydır. Henüz hayatının baharındaki oğluna vakitsiz uğrayan ölüm, Abay’ın ruh âleminde onarılması güç yaralar açmıştır. Abdirahman’ın ölümüyle ilgili pek çok yas şiiri kaleme almıştır. Abdirahman, yirmi yedi yaşındayken Taşkent’te görev yaptığı sırada geçirdiği bir hastalık sonucu hayatını kaybetmiştir. Şairin oğlunun hastalık süreci ve vefatıyla ilgili yazdığı şiirler, tespit edilebildiği kadarıyla şu şekildedir: “Abdirahman’a (O Allah rahmetiyle)”, “Abdirahman hastalanıp yattığında”, “Abdirahman’a Kakitay adına mektup 1-2”, “Abdirahman öldüğünde 1-2-3”, “Abdirahman’ın ölümüne 1-2”, “Abdirahman’a”,”Abdirahman’ın eşi Mağış’a teselli 1-2”. (Kibar, 2014) Şairin oğlunun vefatı nedeniyle kaleme aldığı bu şiirler halk geleneğinde yer alan “yuğ/coktav” türündedir.

Abay'ın ölümle imtihanı esasen çok küçük yaşlarda başlamıştır. Henüz küçük yaşlarda yanından hiç ayrılmadığı annesi Uljan'ı kaybetmiştir. Uljan'ın vefatı Abay'ın iç dünyasında yaşadığı ilk sarsıntıdır. Nitekim babası Kunanbay'ın idarecilik işleriyle uğraşmaktan Abay'la pek ilgilenemediği dönemlerde onun her şeyiyle annesi ilgilenmiştir. Son derece akıllı, güzel huylu, merhametli ve hisleri kuvvetli bir kadın olan Uljan, bozkır insanının katı ve soğuk yapısına karşın bütün bu olumlu huylarını Abay'a aktararak onun yaşıtları arasında sivrilmesini sağlamıştır.

Şairin, Abdirahman'ın eşi Mağış'ın dilinden yazdığı ağıt şiirinde başarılı bir empati örneği sergilediği görülür. Bu duygudaşlığı kurabilmesinde kendisinin de Mağış'a benzer bir hayat hikâyesine sahip olması etkili olmuş olabilir. Zira Mağış da annesini çok küçük yaşlarda kaybetmiş, yetimlik yaşamış ve nihayetinde kocasını toprağa vermiş bir kadındır. Ölümle imtihan edilme noktasında Abay'la benzerlikler taşır.

Айналайын, Құдай-ау, Қапалық салдың жасымнан. Шешенің зарын тарттырдың Бес жасымда басымнан.	Kurbanın olayım ey Allah, Küçüklüğümden elem verdin, Çektirdin acısını annemin, Henüz beş yaşımda idim... (Kibar, 2014, 310)

Abay'ın annesinin vefatıyla başlayan yas süreci bütün ömrüne yayılır. Zaman içerisinde annesinin boşluğunu dolduran tüm sevdiklerini, yakınlarını kaybeder. Dolayısıyla şairin hayatı devamlı bir ağıt havasındadır. Annesinden sonra babası Kunanbay'ı da çok erken yaşlarda toprağa verir. Tobıktı boyunun önde gelen idarecilerinden biri olan babası Kunanbay, Abay doğduğundan beri yanında çok fazla olamamasına rağmen eğitimiyle ilgili konularda sürekli titiz davranmış, destekçisi olmuştur. Mollalardan ders almak üzere onu Semey'de bulunan medreseye göndermiştir. Abay'ın yaşamını değiştiren hadiseler de burada yaşadığı yıllarda gerçekleşmiştir. Öğrendiği dini bilgilerin haricinde Semey'de bulunan Rus okuluna gitmiş ve gizlice Rusça'yı da öğrenmiştir. Babasıyla sürekli sürtüşmeler yaşasa da onunla ilgili duygu ve düşünceleri gelgitli olmuştur. Babasıyla genellikle geleneksel ailelerde görülen baba-oğul ilişkileri gibi dıştan soğuk görülse de iç dünyasında samimi bağlar kurmuştur. Nitekim babası Kunanbay'ın ölümünden sonra kaleme aldığı şiirlerinde ona olan hürmetini gösterir:

Арғы атасы қажы еді	Eski atası Hacı idi,
Бейштен татқан шәрбәтті.	Cennette tatmış şerbeti,
Жарықтықтың өнері	Rahmetlinin mahareti,
Айтуға тілді тербетті.	Demeye dili oynattı.
	(Kibar, 2014: 290)

Abdirahman'a yazdığı bu şiirinde oğlunun dedesi Kunanbay'ın inançlı ve meziyetli bir kişi olduğundan bahsetmiş ve onu cennetle şereflendirilenler arasında görmüştür. Bu dizelerde her ne kadar iyi ilişkiler kuramasa da şairin babasının ölümünden çok etkilendiği görülmektedir.

Genç kabul edilebilecek yaşlarda hem yetim hem de öksüz kalan Abay'ın bu süreçte en büyük destekçisi kardeşi Osman olmuştur. Osman'la kurduğu bağ sıradan bir abi kardeş ilişkisinin ötesindedir. Zira kör talih noktasında kardeşiyle kader ortağıdır. Bütün bunların yanında Osman'ın sahip olduğu karakter özellikleri Abay'ın edindiği dünya görüşüyle büyük ölçüde benzerlik göstermiştir. Bu nedenle ikisinin kurduğu ilişki kan bağından çok bir dava arkadaşlığını andırır niteliktedir. Adaletli, iyi kalpli olduğu kadar güçlü, kuvvetli bir pehlivan da olan Osman, Abay'ın yumuşak tarafını dengelemiş ve onu Orozbay gibi düşmanlarından korumuştur. Osman'ın Abay'a olan düşkünlüğü ve sadakati şairin hoşuna gitmiş, takdirini toplamıştır. İki kardeş anne Uljan ve baba Kunanbay'ın boşluğunu birbirleriyle doldurmuştur. Fakat feleğin sillesi Abay'ı tekrar yoklar. Büyük sevgi beslediği kardeşi Osman'ın da ölümünü görür. Bütün kayıpları içinde Abay'ı en çok etkilediği söylenebilecek ölüm Osman'ın kaybıdır. Çünkü çok kıymet verdiği oğlu Abdirahman'ın ölümünü öğrendiğinde bu durumu Osman'ın dahi ölmüş olduğu gerçeğiyle kabullenmiştir. Şairin kardeşinin ölümü üzerine yazdığı tespit edilebilen üç şiiri vardır. Bunlar: "Osman'a", "Dünkü Osman" ve "Bundan önceki Osman abisi" şiirleridir. Bu şiirlerinde de "yuğ/coktav" geleneğinin izleri görülen şair, türün gerektirdiği gibi kardeşinin güzel erdemlerini, yaptığı büyük işleri, örnek alınacak kişiliğini anlatmıştır.

Abay'ın üst üste yaşadığı acılar son bulmaz. Oğlu Akimbay'ı henüz yedi yaşındayken toprağa verir. Şairin şiir külliyatında "Akimbay'a ağıt" adıyla bir şiir bulunur. Ancak bu şiirin oğlu Akimbay için yazıldığı kesin değildir. Çünkü şiir Akimbay öldükten yirmi iki sene sonra kaleme alınmıştır. Bu nedenle şiirin Abay'ın yeğeni olduğu

düşünülen Akimbay'ın vefatı üzerine yazıldığı tahmin edilmektedir. Şair bu şiirinde halk geleneğinden kesitler sunarken, tek bir kafiye biçimine bağlı kalmayarak çeşitli söyleyiş biçimleri denemiştir.

Abay'ın Abdirahman ve Akimbay dışında ölümüne şahit olduğu "Mağaviya" adında bir oğlu daha vardır. Kendisi de Abay gibi şair olan Mağaviya, babasının yönlendirmesiyle Rus okulunda eğitim gördüğü dönemde hastalanmış ve kısa süre içinde de vefat etmiştir. Mağaviya, ağabeyleri Kökbay ve Akılbay'da olduğu gibi Abay'ın sanatsal yönüne öykünmüş ve şairliğe yönelmiştir. 1904 yılının mayıs ayı içinde oğlunu toprağa veren Abay, yıllarca sonu gelmeyen ölümlerin de etkisiyle bu acı karşısında derin bir üzüntüye kapılmıştır. Günlerce kimseyle konuşmayan şair, kendini toplu ortamlardan soyutlamış, eğlenceyi ve huzuru kendine yasaklamıştır.

Şair kendi ölümü dışında bir insanın yaşayabileceği bütün ölüm acılarını tatmıştır. Nitekim Mağaviya'nın ölümünden kırk gün sonra ölüm acısıyla başlayan hayatı yine bir ölüm acısının gölgesinde son bulur.

Şiir, şairin düşünce ve duygu dünyasının bir ürünüdür. Bütün şiirler şairlerinden parçalar taşır. Dolayısıyla şairi şiirden, şiiri de şairden ayırmak mümkün değildir. Bu doğrultuda ölüm izlediğinin Abay'ın yapıtlarında geniş bir yere sahip olduğu söylenebilir. Nitekim şiirlerinde işlediği izlekler incelendiğinde ağırlıklı olarak %59,2 oranına sahip ahlak izleğinden sonra %43,2 ile ölüm gelmektedir. (Taşdemir, 2020: 627) Şairin ölüm izleğine yaklaşımının yanında "ölüm" sözcüğünü ele alış biçiminin de onun ölümü algılayış biçimine dair izler taşıdığı söylenebilir. Özellikle Türk kültüründe halkın, bir yakınının, sevdiğinin, tanıdığı birinin ölümünü "vefat etti", "hakkın rahmetine kavuştu", "hakk'a yürüdü" şeklinde ifade ederken, "öldü" ifadesini kullanmayı pek tercih etmediği görülür. Nitekim bunun örneklerine en eski Türk yazıtlarından biri olarak kabul edilen Orhun Abideleri'nde de rastlanır. Kültigin'in ölümü üzerine dikilen anıtta, kardeşi Bilge Kağan ve yeğeni Yolluğ Tigin, Kültigin'in ölümünü "Kültigin vefat etti" şeklinde ifade ederken, metinde geçen düşmanlarının veya diğer karakterlerin ölümünü "öldü, öldürüldü" şeklinde belirttikleri görülür. (Ergin, 2015: 51-60) Buradan hareketle, yakınlarının ölümü üzerine yazdığı şiirlerde "öldü" ifadesini kullanmaktan çekinmeyen Abay'ın, ölümü ve "ölümle

ilişkilendirilebilecek söylemleri" bir tabu olarak görmediği söylenebilir. Bu durum şairin itikadı ve akılcı yaklaşımıyla açıklanabilir.

III. BÖLÜM: ABAY'IN YAS ŞİİRLERİNİN ÇÖZÜMLENMESİ

3.1. Ontolojik Analiz Yöntemi

Ontoloji, Antik Yunan'dan beri canlılığını sürdüren ve felsefenin ilk doğuşu olarak kabul edilen "var olanın var olma nedeni ve varlığın genel prensipleri" üzerine 17. yüzyıldan itibaren kullanılan bir terimdir. Türkçeye "varlık bilimi" olarak çevrilen kavramı, tarihte ilk fark eden ve tanımlayan isimse Aristotales'tir. Varlığın özünü kavrama ve anlam tabakalarını kategorize etme fikri, duygu ve düşünceleri varlıklara farklı anlamlar yükleyerek, sembol ve çağrışımlarla estetik bir biçimde anlatma eylemi olan sanatı da yakından etkilemiş ve sanat ontolojisi kavramını ortaya çıkarmıştır. Sanat ontolojisi, kısaca; *genel ontolojinin sanat eserini, onun ontik yapı ve tabakalarını, estetik değerlerini araştıran bir kolu* olarak tanımlanabilir. (Tunalı, 2011: 47)

Bir sanat eseri, bir şiir incelenirken onun kendi varlığı, varlığını oluşturan etkenlerin oluşturduğu anlam tabakası ve eserin diğer varlıklarla arasındaki anlam ilgisi önem teşkil eder. Eseri tüm varlık boyutuyla ele alırken, genelden özele veya özelden genele gidilerek varlık katmanları teker teker incelenir, anlam ilgileri ortaya çıkarılır ve nihayetinde bir yoruma varılır.

Estetik ürün, farklı yapılardan oluşan bir bütündür. Bütün yapılar eserin üretilme organizasyonu içinde farklı görevler alır. Suje yani yaratıcı, açıklanamayan, gizemli bir durum içinde sanat eserini (ürünü) ortaya koyar ve ürün tamamlandığı andan itibaren, yaratıcısından bağımsız bir varlık hüviyeti kazanır. Gerek biçimsel gerekse muhteva açısından heterojen (çok türlü) yapısal formlara sahip edebi eserleri, İngarden dört farklı varlık tabakası ekseninde ele almıştır. (Tunalı, 2011: 89)

- Kelime sesleri ve onlara dayanarak meydana gelen ve daha yüksek bir basamağı gösteren ses yapıları
- Farklı derecelerdeki anlam birlikleri tabakası
- Farklı görüşler tabakası;
- Tasvir edilen şeylerin (nesne, insan ve olaylar) ve onların alınyazılarının tabakası.

Sanat eserinde değerlendirme ölçütü, nesnelerin dış dünyadaki somut anlamlarından ziyade; "yaratıcının" kendi duygu, düşünce ve hayal âleminde o varlıkların büründüğü, tasarlandığı intibadır. Şiir dili içerisinde kendi anlamlarından farklı anlamlar edinerek simgeleşir, kapsamlı bir çağrışım ağına katılır. Aslında biçimsel özellikleri yansıtan ses, üslup, kelime seçimleri ile içeriği oluşturan çağrışımlar farklı yapılar halinde ele alınsa da bir bütünde (sanat eserinde) tamamlanır. Çünkü parçaların kendi varlık nedeni içerisinde incelenme sebebi; bütünün incelenmesini de kolaylaştırarak, eserin anlam ufkunu daha açık hale getirmektir. Prof. Dr. Mehmet Kaplan, bu süreci şöyle ifade eder:

> "Sanat eserlerine sübjektif değil de objektif bir gözle bakınca, onlarda şekil ve ifade vasıtalarının muhtevadan daha mühim rol oynadıklarını görürüz. Şiirde duygu ve düşünce; dil, şekil ve üslup vasıtasıyla tesirli bir hale gelir. Fenomenolojik bakımından da bize ilk çarpan tabaka, şiirin dili ve şeklidir." (Kaplan, 2017: 16)

Kaplan'ın "dıştan içeri gidiş" diye adlandırılabilecek bu görüşünün İngarden'in varlık tabakalarıyla kronolojik bir paralellik gösterdiği söylenebilir. Varlık tabakalarından ilk söz eden ve bu tabakaları dört bölüme ayıran İngarden olmasına karşın, ontolojik yöntemi uygulamalı olarak ilk ortaya koyan ve sanat eserlerine uyarlayan Nikolai Hartman'dır. Ona göre sanat eseri, herkesin görebildiği bir "ön yapı" ve ilk görüşte anlaşılamayacak, gizli bir "arka yapı" ile oluşturulmuştur. Ön yapı, kolay algılanabilen, açık, kendi başına bağımsız, gerçekçi bir tabakadır. Arka yapı ise, simge ve çağrışımlarla örülmüş, süje(yaratıcı) tarafından asıl ifade edilmek istenen içeriktir. Hartman, süje ile nesne arasındaki bütünlüğün, sanat eserinin estetik değerini ortaya koyduğunu ifade ederken; ön yapı ve arka yapının birbirinden farklı varlık tabakaları gibi gözükseler de aslında tek bir bütünü yansıttığını da belirtir. *Bu iki yapı öyle iç içe girmiş, öyle girift olmuştur ki sadece bir tek objeymiş gibi görünürler*. (Tunalı, 2011: 111)

Sanat Ontolojisi adlı kitabıyla ülkemizde bu alandaki ilk çalışmaları yapan İsmail Tunalı, eserinde, sanat ontolojisinin gelişimi hakkında genel bilgiler verdikten sonra, İngarden ve Hartman'ın varlık tabakalarıyla ilgili görüşlerinden yararlanarak,

tabakaların edebiyat eserlerine uyarlanmasıyla ilgili kendi görüşlerini de yansıttığı "ontolojik analiz metodu" adıyla bir inceleme yöntemi ortaya koyar. Tunalı'nın İngarden ve Hartman'ın düşüncelerine kendi fikirlerini de ekleyerek ortaya koyduğu varlık tabakaları aşağıda sıralandığı şekildedir. (Tunalı, 2011: 111)

- Şiirde ses tabakası: Eserin biçimsel özellikleri
- Semantik (Anlam) tabakası: Kelimelerin kendi varlık tabakalarında ifade ettiği objektif anlam
- Karakter tabakası: Eser (nesne) ve sanatçı (Obje) arasındaki yaratmaya yansıyan bağ
- Alınyazısı tabakası: Eserin ifade ettiği duygunun, fikrin, mesajın evrenselliği

İsmail Tunalı'nın varlık tabakaları özetle Yavuz Bayram tarafından şu şekilde tablo haline getirilmiştir:

Tablo 1: Ontolojik Çözümleme Yöntemi (Şiirin iç ve dış yapısı)[24]

A. ÖNYAPI **(Duyulur Yapı, Dış Yapı, Ses Tabakası, Maddi Tabaka, Görünür Yapı, Reel Varlık Alanı, Vondergroun …**	
Dış görünüm, Harfler, heceler, Kelimeler… Ölçü, ahenk, kafiye, Mısrabeyit yapısı (Şiirin varlığıyla Duyulan, algılanan, Görülen, Maddi yapısına ait Olan her şey)	**B. ARKA YAPI** **Semantik Tabaka** **Obje(Nesne) Tabakası** **Karakter Tabakası** **Alınyazısı Tabakası**

[24] Bu tablo Yavuz Bayram'ın çalışması örnek alınarak hazırlanmıştır. (bkz. Bayram, Yavuz 2003, Ontolojik Analiz Metodu ve Bir Uygulama, s.12-15.)

Sanat eserinin, sanatçının yaşadığı dönemden ve özel hayatından ayrı bir niteliği mevcuttur. Eser, meydana geldiği zamandan ve üreticisinden ayrı bir varlığa dönüşür. Dolayısıyla *Sanat ve edebiyat eserleri, daha sonra yazar ve çevreye bağlansalar bile önce, kendi içlerinde bir yapı olarak incelenmelidir*. (Kaplan, 1992: 8) Şiir de edebiyat eserleri içinde sahip olduğu geniş hayal gücü ve çağrışım dünyasıyla ontolojik inceleme metoduna en uygun türlerin başında gelir. Öyle ki tarih boyunca önemli düşünürler, şairler, şiiri tıpkı felsefe gibi düşünceye, arayışa bir yol, bir kapı olarak görmüşler ve bu kapıdan geçerek iç dünyalarını şiirle aktarma yolunu seçmişlerdir. Schopenhauer, şiir yazan insanları, hayattaki asıl meseleye hâkim, yüksek idrak gücü olan "deha" kimseler olarak nitelerken, aynı zamanda şiiri de bir dehanın ürünü olarak gördüğü söylenebilir. (Schopenhauer, 2005: 26) Yine aynı şekilde Necip Fazıl da şiiri, "üstün bir idrak işi" olarak niteler. (Kısakürek, 2008: 472) Hayat boyunca devam eden bir çaba, kesin bir kavuşma olmadan devam eden bir arayış olduğunu ifade eder. Kısaca şiir, derin düşünce ve his yumağından örülmüş karmaşık bir bütündür. Bu karmaşık yapıyı anlamak için de onu oluşturan yapılar teker teker ele alınarak, ortaya çıkan anlamlar vasıtasıyla bütünün ifade ettiği manaya ulaşılabilir.

3.2. Çözümlemeler

3.2.1. Osman'a / Оспанға

Жайнаған туың жығылмай,	Yıkılmadı, pırıl pırıl bayrağın,
Жасқанып жаудан тығылмай,	Yılıp düşmandan, saklanmadın,
Жасаулы жаудан бұрылмай,	Yapılı düşmandan dönmedin,
Жау жүрек жомарт ұбылмай,	Yiğitsin, el açıp vazgeçmedin…
Жақсы өмірің бұзылмай,	Yaşlanmadan güzel varlığın,
Жас ұатың тозылмай,	Yıpranmadan gençlik kuvvetin,
Жалын жүрек суынбай,	Yürekte soğumadan ateşin,
Жан біткеннен түңілмей,	Yaşamdan umudu kesmedin…
Жағалай жайлау дәулетің	Yayladaki yerlerinin, birbiri ardına
Жасыл шөбі ұармай,	Yeşil otları kuruyupsolmadan,
Жарқырап жатқан өзенің	Yıldır yıldır parıldayan derenin
Жайдақ тартып суалмай,	Yayılıp düzlüğe, suları kurumadan,
Жайдары жүзің жабылмай,	Yakışıklı güler yüzün çatılmadan,
Жайдақтап ұашып сабылмай,	Yalın at kaçıp, boş koşturmadan,
Жан біткенге жалынбай.	Yalvarmadın da verirken can…
Жақсы өліпсің, япырмай!	Yiğitçe öldün, aman aman!
(Kibar, 2014: 235)	(Kibar, 2014: 236)

Ön Yapı

"Osman'a" şiirinin biçimsel nitelikleri ele alındığında, şairin şiir repertuarının geniş bir bölümünü kapsayan hece vezninin burada da kullanıldığı görülür. Dizeler tek bir hece sayısına sadık kalınarak, 8'li hece ölçüsüyle yazılmış dört adet dörtlüğü oluşturmuştur. Dörtlüklerin çoğunluğu "aaaa" düz uyak düzeni ile bina edilmiştir. Sadece üçüncü dörtlükte "baba" şeklinde çapraz kafiye kullanılmıştır. Şiirde yer yer bitmemiş cümleler akabindeki dizelerle pekiştirilerek şekil ve anlam yönünden dörtlüğün bütününde tamamlanmıştır. Kelimeler incelendiğinde май, мей şeklinde tekrarlayan, dilbilgisi terimi olarak ulaç, bağfiil, zarffiil olarak tanımlanmış gerundium eklerine sıklıkla rastlanır. Orta Türkçe döneminde özellikle Karahanlı ve Harezm Türkçesi içerisinde görülen bu ekler, dilin bu kanadındaki gelişiminden kronolojik olarak geriye gidildiğinde Uygur metinleri temelli Eski Türkçeye kadar uzanır ve kullanımı Türk dili sahasında yaygındır. Eylemleri hâl ve zaman yönünden belirten bu ekin, olumlu fiil köklerine eklenmesiyle, anlam yapıca olumsuza döner ve olumsuz zarffiller oluşturulur. Şairin, şiirde bu eklere sıklıkla yer vermesi, zamanı geçmişle bütünleştirmesine ve eylemlere koşul yüklemesine olanak sağlamıştır.

Şiirde "yiğitlik" ifadesi iki yerde vurgulanıyor. İlk dörtlüğün son dizesinde kullanılan "жау жүрек: koca yürek/cesur yürek" ifadesinin asıl karşıladığı anlam "yiğit/yiğitlik/cesaret" olarak açıklanabilir. Nitekim sözlükte, benzeri bir ifade olan "ер жүрек: er yürek" ifadesi de yine "yiğit" kelimesini karşılayan anlamlar arasındadır.[25] Şiirin son dizesinde yer alan "жақсы" sözcüğü ise akla ilk gelen kelime karşılığı olarak "iyi" manasındadır. Fakat "yiğit" kelimesinin kökünün Orhun Abidelerinde de geçen "yeğ/yiğ: en iyi, üstün, daha iyi" sözcüğünden türediği ifade edilir. Buradan hareketle şiirde geçen "жақсы" kelimesinin "yiğit/yiğitlik/yiğitçe" gibi anlamlar barındırdığı söylenebilir.

Abay, *Kara Sözler/Nasihatler*[26] adlı eserinin on farklı yerinde "yiğitlik" kelimesine yer verir ve yiğitliğin, yiğitlik yolunun meşakkat ve erdemlerini yüceltir.

[25] https://www.etimolojiturkce.com/kelime/yi%C4%9Fit (10.12.2020)
[26] Kunanbayoğlu, Abay (2014). *Nasihatler*. (Akt. Zafer Kibar). Ankara: Sfn Grafik Baskı.

Arka Yapı

1. Semantik Tabaka

Semantik (anlam) tabaka kelime/ kelime grubu tablosu	
Sözcüğün kullanımı	**Sözcüğün göndergesi**
Bayrak	Kişinin hayatta temsil ettiği duruş, dirayet, ülkü
Yapılı düşman	Kişinin asıl düşmanları tarafından, kişiye engeller oluşturmak için tutulmuş bir altyüklenici
Yiğit/yiğitlik	Zorluklar karşısında cesaretli olmak ve hileye başvurmadan, onurlu bir yaşam sürmek
Ateş	Bir işe karşı ilk günkü gibi duyulan arzu, heyecan
Yalın at	Değersiz, boş hareket eden

2. Obje (Nesne) Tabakası

Osman, Abay'ın kardeşidir. Ağabeyinin yaşam yolculuğunda önemli bir yeri muhafaza eder. Şair, babası Kunanbay ve annesi Uljan'ı kaybettikten sonra, hayatındaki sorumlulukların pekişerek arttığı bir dönemde Osman'ın ölümüyle yüzleşir. Abay'ın olgunluk döneminin başlangıcına tekabül eden bu trajedi, şairin yaşının üstünde seyreden ruhi olgunlaşma sürecini hem sancılı bir hale getirmiş hem de hızlandırmıştır. Anlatılanlar ışığında Osman, mütevazı, eli açık, işini sıkı tutan, hasmına sert, hısımına mert bir mizaca sahip, sözünün eri, pehlivan kudretinde, yiğit yürekli bir ruhi portre çizer. Birçok noktada Abay'ın bayraktarı olduğu değerleri müdafaa etmiş, onun dostunu dost, düşmanını da düşman bellemiştir. Abay da karşılıklı olarak kardeşleri içinde Osman'a özel bir yakınlık beslemiş, kısır olan kardeşinin, kendi öz evlatları Pakizat ve Ebubekir'i evlat edinmesini sağlamıştır.

Dostoyevski, bir tespitinde, akrabalık ilişkilerini özetle; doğuştan kan bağıyla gelen, uğruna fedakârlık gösterilmeyen, samimiyetsiz ilişkiler yumağı olarak tarif eder. Buradan yola çıkarak, Abay'ın Osman'ı temiz bir kalp, asillik ve mert duruşun tek bir insanda olmasının zorluğuna dikkat çekerek övmesi, Osman'ın ise ağabeyi Abay'a çobanlığı yakıştıramayarak, onu daha önemli vazifelere layık görmesi, aralarındaki ilişkinin akrabalıktan öte manevi bir temele dayanan, samimi bir bağla örüldüğünün göstergesi kabul edilebilir.

Kardeşi AIDS'ten vefat eden Barbara Ascher, içinde bulunduğu duygu durumunu; ölümün eteklerinden tutup çekiştirmesiyle özetler. (Volkan ve Zıntl, 2019: 102) Çünkü kardeşin ölümü, bireyin kendi ölümsüzlük düşüncesinin ölümüne de bir işarettir. Kardeşler, birlikte doğmaz ancak büyük çoğunlukla birlikte büyür, hayata birlikte atılır. Başlangıcından itibaren şahidi olunan bir hikâyenin sonunun görülmesi, kişiyi kendi hikâyesinin de bir gün biteceği gerçeğiyle yüzleştirir. Dolayısıyla, kişi kardeşinin ölümüyle aynı zamanda kendi ölümünü de prova eder ve beraber yaşlanmanın her zaman mümkün olamayacağı, sonun ise rutin olmadığına şahit olur. Abay, Osman'dan iki yıl sonra oğlu Abdirahman'ı kaybettiğinde; "ölüm Osman'ı aldı, oğlumu mu almayacak" der. Bu ifadenin de kardeş kaybının insan üzerindeki etkisine önemli bir örnek oluşturduğu ve Abay'ın gözünde Osman'a verilen değeri özetlediği söylenebilir.

Жайнаған туың жығылмай, Жасқанып жаудан тығылмай, Жасаулы жаудан бұрылмай, Жау жүрек жомарт құбылмай, (Kibar, 2014: 235)	Yıkılmadı, pırıl pırıl bayrağın, Yılıp düşmandan, saklanmadın, Yapılı düşmandan dönmedin, Yiğitsin, el açıp vazgeçmedin… (Kibar, 2014: 236)

Bayrak, ünlü Türk Leksikograf Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde "batrak" olarak geçer ve mana yansısı, ipek bir bez parçasının, savaşlarda bir mızrak ucuna takılarak temsilen dalgalandırılması şeklinde izah edilir.[27] Bayrak, aynı zamanda münferit başarılar sonucunda şöhret elde eden kahramanlara (savaşçılara) da verilen bir üstünlük alameti olarak görülmüştür.[28] Yaşamı boyunca bilim, sanat, adalet gibi toplumun hassas ve ehemmiyetli noktalarında bir insanlık mücadelesi veren Abay da bu mücadeleyi vakur bir duruşla sürdürdüğünü düşündüğü kişileri bu mücadelenin bayraktarı olarak görmüştür.

Osman'ın pırıl pırıl bayrağı aynı zamanda Abay'ın yaşatmaya çalıştığı erdem ve düşünceleri de temsil eder, dalgalandırır. Meşhur kara sözlerinin otuz sekizincisinde inancın ana kaynağını merhamet, namus ve bilgi olarak açıklayan Abay, kişinin şahsi onurunu düşünmesini, onu Müslümanlığa yakışır şekilde insanlara iyilik yaparak taçlandırması gerektiğini öğütler. (Ayan, 2017: 99-102) Velhasıl, Abay'a göre; geride

[27] https://www.etimolojiturkce.com/kelime/bayrak (08.11.2020)
[28] https://www.etimolojiturkce.com/kelime/bayrak (08.11.2020)

örnek alınabilecek, pırıl pırıl (temiz) bir mücadele bırakan Osman da kendi kişiliğini taçlandırmış ve sergilediği yiğit duruşla onun nezdinde bayraklaştırılmıştır.

Nitekim Tuncer Gülensoy, bayrak kelimesinin etimolojisini ortaya koyarken anlamlarının birini de "uçurtma" olarak belirtir. (Gülensoy, 2021) İnsan da bayrak gibi evrende bir yer kaplar, kapladığı yerde yükselir, taşıdığı değerleri temsil eder, benliğini dalgalandırır ve vakti dolduğunda görevini tamamlamış bir uçurtma gibi ipinden sıyrılarak göçüp gider.

"Düşman", Farsça kökenli bir sözcük olup Zend (Avesta) dilindeki "kötülüğü düşünen: duşmanah" kelimesiyle ortak kökenlidir.[29] Şiirdeki "yapılı düşman" ise dizelerdeki anlamıyla; bir "asıl düşman" tarafından kişiyi engellemek maksadıyla oluşturulmuş bir altyüklenicidir. Abay, sözlerinin yirmi dördüncüsünde Kazakların bilim ve sanattan uzaklaşarak, dedikoduya, hırsızlığa, yalan ve düşmanlığa yöneldiğinden yakınır. (Ayan, 2017) Ona göre Kazaklar içinde, malı fazla ise babalarını, atalarını dahi düşman görebilecek yapıda olanlar vardır. Abay'ın çizdiği "yapılı düşman" figürünün ontolojik temellerine, Kırgızların Manas Destanındaki "közkaman" karakterinde de rastlanmaktadır. Közkamanlar, kendi milletine/halkına sırt çevirerek güçlünün tarafında saf tutarlar. Özellikle, savaş gibi kritik zamanlarda kendi halkının ordusunda savaşan bir askerken, düşmanın tarafına geçip kendi milletine karşı mücadele ederler. Sözgelimi, Rahmankul Berdibayev *Baykal'dan Balkan'a* adlı kitabında közkamanların niteliklerini özetlerken; ana dil yerine ikinci bir dil kullanma, gelenek ve göreneklerden uzaklaşma, milli kültürden ayrılarak farklı kültürleri benimseme, dinini, milletini ve adını değiştirme, fiilleriyle kendi milletinin aleyhine hareket ederek düşmanın tarafında saf tutma gibi "ihanet" kavramıyla özdeşleşecek maddeler saymaktadır. (Berdibayev, 1997)

Abay, yaşamı süresince Kazak halkının bütün tarihsel süreçlerde zayıflamasını, toplumsal düzen, ahlak ve tümünün neticesi olarak da bağımsızlık noktasında dumura uğramasını, halk içindeki dayanışma halinin, bir ve beraber olma güdüsünün yoksunluğuna bağlar. Ona göre bunun önündeki en büyük engel, Kazakların çoğunluğunun kendi menfaati uğruna, kendi halkına dahi düşman olabilmesi, yalanın

[29] https://www.etimolojiturkce.com/kelime/d%C3%BC%C5%9Fman (15.11.2020)

ve makam aşkının bütün milli ve manevi duyguların üstünde görülmesidir. Nitekim sözlerinin yirmi altıncısında, küçük bir iş başarmış Kazakların bile, bir diğerini kıskandırmak, ona ıstırap vermek adına bunu büyük bir ihtişamla kutladığına dikkat çeker. (Bazarkulova, 2019) Dolayısıyla, Abay gibi Kazak halkının milli ve manevi değerlerini muhafaza etme düsturunda birleşenler, toplum içindeki manevi eksiklik hasebiyle asıl düşmanlardan ziyade halk içindeki taşeron düşmanlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Şair, bu durumu şöyle ifade eder:

Көңілім қайтты достан да, дұшпаннан да, Алдамаған кім қалды тірі жанда? Алыс-жақын қазақтың бәрін көрдім, Жалғыз-жарым болмаса анда-санда. (Kibar, 2014: 39)	Gönlüm caydı dosttan da düşmandan da Aldatmayan kim kaldı diri canlar arasında. Uzakyakın Kazakların hepsini gördüm, Tek tük kalmasa şurada burada… (Kibar, 2014: 40)

Halk içindeki bu tür edimlere sahip bireylerin, Erich Fromm'un "yabancılaşma" tanımıyla örtüşen nitelikler barındırdığı söylenebilir. Fromm, kendisine yabancılaşan kişiyi, kendini, kendi dünyasının direksiyonunda görmeyen, eylemlerinin asıl yaratıcı unsuru olmayan ve bilinçsiz bir şekilde kendi eylemlerine ve bunların sonuçlarına boyun eğen birey olarak tanımlar. (Fromm, 1996: 116) Ona göre yabancılaşan kişi, diğer insanlardan uzaklaştığı gibi kendisinden de uzaklaşmıştır. Kendisini, dış dünyadaki nesneleri duyu organlarıyla algıladığı gibi algılar fakat dışarıdaki dünyayla ve kendisiyle yaratıcı bir bağ içinde olmaz. (Fromm, 1996: 117) Marx bu durumu, bireyin kendi davranışlarının, kendi inisiyatifi ile yönetilememesi, bunun yerine ondan daha üstün ve onun zıttı hareket eden yabancı bir kudrete dönüşmesiyle özetler. (Fromm, 1996: 117) Bu gibi semptomlarla ortaya çıkan şuursuzluk hali, rüzgârın yönüne ve suyun akışına gelişigüzel bırakılmaya müsait kişilikler inşa eder ve literatürde "Mankurtluk"[30] olarak geçen olgusal sürecin başlamasında da rol oynar.

[30] "Mankurt" kavramına ilk olarak Abiş Kekilbayev'in 1966 yılında yayımlanan *Küy* adlı eserinde rastlanılsa da kavram, Cengiz Aytmatov'un *Gün Olur Asra Bedel* romanındaki Ata-beyit efsanesi ile evrensel düzeyde literatüre girmiştir. Eserde Nayman Ana'nın oğlu Coloman ve Sabitcan karakterleri üzerinden mankurtlaşmanın fiziki ve manevi boyutu ele alınır. Efsaneye göre; Kırgızların azılı düşmanı Noyan Noyanlar, Türk köylerine akınlar düzenleyerek esirler toplar ve bu esirler arasında güçlü gördüklerini mankurtlaştırmak için ayırırlardı. Mankurtlaştırılacak kurbanın önce saçları kazınır, ardından kafa derisi soyularak çölün ortasında bir yere götürülürdü. Hemen oracıkta bir deve kesilir, devenin derisi henüz sıcakken kurbanın soyulan kafa derisinin üzerine koyulurdu ve kaderine teslim edilirdi. Kurbanların birçoğu yaşadığı acıya dayanamayarak ölürdü. Hayatta kalanların ise bir müddet sonra soyulan kafa derisinden saçları tekrar çıkmaya başlar ancak deve derisine çarpan kıl zamanla kafatasının içine doğru büyümeye başlar. Beyne ulaştığında ise kurbanın hafızası silinir. Geçmişine dair hiçbir şey hatırlamayan, kimliksiz, şuursuz bir varlığa dönüşür. Noyan Noyanlar mankurtlara hayatta kalacakları kadar yemek vererek onları kendilerine tabi hale getirir. Kendisini mankurtlaştıranları efendisi olarak gören mankurt kişi, kendi kimliğine, milletine, kültürüne yabancılaşır. Hatta Nayman Ana – Coloman hadisesinde olduğu gibi "kendi annesini, babasını tanıyamayacak" durumu gelir. Aytmatov, Sabitcan karakteriyle tarihteki mankurt efsanesinin manevi boyutta devam ettiğinin altını çizer. Sabitcan, gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya

Kendi öz değerlerinden kopup, yabancılaşmaya başlayan bireyler, modern mankurtlaşmanın birer örneği haline gelir ve Abay'ın ifadesiyle, toplum içinde birer "yapılı düşmana" dönüşme potansiyeli taşırlar.

Hayat ülküsü doğrultusunda, Abay ile ortak değerleri paylaşan Osman da milli ve manevi mirasa, ahlaki hazineye sahip çıkmış, yozlaşmanın karşısında durarak halk içindeki mankurt ve közkamanlarla mücadele yolunu seçmiştir. Ağabeyi Abay'ın en büyük düşmanı Orozbay'ı kendi düşmanı gibi bellemiş, hatta hıncını alamayıp bir arabanın arkasına bağlayarak yol boyu sürüklemiştir. Bu yapısıyla, Abay'ın dizelerinde civanmert, yılmaz bir yiğit olarak işlenmiş, ölümü Abay için her kudretli kahramanınki gibi onurlu ve iz bırakıcı olmuştur.

Жақсы өмірің бұзылмай, Жас ғуатың тозылмай, Жалын жүрек суынбай, Жан біткеннен тұңілмей, (Kibar, 2014: 235)	Yaşlanmadan güzel varlığın, Yıpranmadan gençlik kuvvetin, Yürekte soğumadan ateşin, Yaşamdan umudu kesmedin (Kibar, 2014: 236)

"Gençlik" kavramı, tıpkı muhtelifi "yaşlılık" ve "ölüm" gibi zaman fenomeninin ontolojik akıl yürütmeleriyle açıklanmaya çalışılabilir. Nitekim Prof. Dr. Milay Köktürk, *Zaman Üzerine Felsefi Soruşturma* adlı kitabının önsözünde; varlığını ve evrendeki "varlık" kavramının tahayyülleriyle beraber kapsamını tahlil edemeyen bir bilincin, bir "varlık" olarak dâhil olduğu yaşamı da çözümleyemeyeceğini vurgular. (Köktürk, 2017) Dolayısıyla şiirde geçen "gençlik" ve gençliğin kudretine dair ifadeler, zaman kavramı ekseninde daha sağlıklı olarak çözümlenebilir.

Platon, zamanla ilgili tanımında, onu gölge dünyanın tezahürlerinden biri olarak niteler. Ancak, ona göre zamanın, idealar âleminde de gölge dünyanın haricinde bir varlığı, karşılığı bulunmalıdır. (Topakkaya, 2012) Dolayısıyla Platon'un hipotezinden hareketle tarihte Aristotales, Augustinus, Bergson, Heidegger gibi birçok düşünür, varlık olarak dâhil olduğumuz evren ile zaman bağlamı hakkında süregelmiş nice farklı beyin fırtınası oluşturmuştur. Zaman hakkındaki bilim ve felsefe dünyasındaki bu görecelilik, kavramı öznel bir perspektife mümkün kılabilmiştir. Sözgelimi,

bağlı Kazangap'ın oğludur. Babası vefat ettiğinde, arkadaşı Yedigey onun şanına yakışır şekilde ata-beyite gömülmesini ister ancak Rus okullarında yetişen oğlu Sabitcan bunu önemsemez. (Ayrıntılı bilgi için; *Gün Olur Asra Bedel* romanına ve Doç. Dr. Samet Azap'ın "Kurtlar ve Mankurtlar" adlı makalesine bakınız.)

zamanın anlamının, varlığın onun karşısındaki tavrıyla doğrudan ilişkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu yoruma açıklık, insan gizinin başka biçimlerle ortaya çıkarıldığı edebiyat gibi sanat unsurlarına da "zaman" kavramını esnek bir olgu olarak ele alma imkânı vermiştir. Çağdaş Kazak edebiyatının yaşayan önemli isimlerinden Ulugbeg Esdevlet, bir şiirinde zamana şöyle seslenmektedir:

Geçmekten başka ne yaparsın, zaman, sen…
Hevesim doyarak tadından senin tatmış mıydım?
Geç bakım, zaman, geçiriver, her ne ise, yık, git!
Zaten beni öldürüyor zorlayarak halim. (Esdevlet, 2014: 31)

Şair zamanı, "akan", "geçen", "kaybolan" bir figür olarak betimler. Ona göre zaman, farkına varılmadan, tam manasıyla idrak edilemeden yitirilen bir değerdir. İnsan, biraz da zamanı fark ettiği ölçüde onun karşısındaki acizliğini kabullenir ve ölüm fikrini güçlü bir gerçeklikle hatırlar. Çaresiz ahvaliyle de karşı koymaya güç yetiremediği zamanın, geriye hiçbir şey bırakmadan alıp götürmesini ister. Çünkü insan, fıtratı gereği gençliğinin sona erdiğini fark ettiğinde, yani varlığının yok oluşu söz konusu olmaya başladığında, hiç var olmamış gibi davranmaya meyillidir. Bu durumu Türk edebiyatında "ölüm" şiirleriyle tanınmış Cahit Sıtkı Tarancı bir dizesinde şöyle açar:

Gençlik böyledir işte, gelir gider;
Ve kırılır sonra kolun kanadın;
Koşarsın pencereden pencereye.[31]

Gençlik, sürekli yitirilen, yitmekte olan ve aranılan bir zaman dilimi olarak ifade edilmiştir. Genç olanlar, sürekli genç kalmayı, yaşlı olanlar gençliğe dönmeyi arzular. Bu gençlik dışındaki diğer dönemler için geçerli değildir. Örneğin; genel itibariyle çocuklar, büyümek ve yetişkin olmak ister. Gençlik, içinde olunurken memnun olunan ve diğer yaş dönemlerindeyken içinde bulunulmak istenen bir yaş evresi olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla, tarih boyunca sanatçılar gençliği özlem duyulan, aranılan, kimi zaman cahillik dönemi, kimi zamansa iyi değerlendirilmesi gereken bir şans

[31] http://siir.sitesi.web.tr/cahit-sitki-taranci/genclik-boyledir-iste.html (09.10.2020)

dönemi olarak görmüştür. Nitekim Ziya Osman Saba, şu dizelerinde onu arkadaşına hatta sevgilisine benzetir:

Ah, ümit dolu gençliğim,
İlk şiirim, ilk arkadaşım, ilk sevgilim…
Doğduğum ev. Rahatlayacak içim duysam
Bir tek kapının sesini.[32]

Nitekim gençlik insan ömründe ilk deneyimlerin yaşandığı evredir. Her ilk teşebbüs sonucundaki bir ihtimal olarak, hataya düşme payı da gençlikte yüksek orandadır. Dolayısıyla Behçet Necatigil bu dönemi "avarelik günleri" olarak ifade ederken, Haydar Ergülen eve, odaya ihtiyaç duyulmayan, alabildiğine dünyaya, doğaya karışılan bir yaz mevsimine benzetir. Çünkü yaz mevsiminin içinde de bir rahatlık, yaşamı akışına bırakmışlık mevcuttur. Dolayısıyla bu aksiyonun ve diken üstünde bir hâlin sıklıkla tekrarladığı dönemin, çoğu kez "enerji/hareket" gibi pek çok göndergeye temas eden "ateş" imgesiyle betimlenildiği görülür. Ateş, etimolojisi içerisinde de Zend dilinde atar (tutuşturmak, yakmak) anlamına gelen bir fiilden türemiştir.[33] Devinim doğasında vardır. Doğaya kudretini veren dört ana elementten biri olarak da kabul görmüş, insanlık tarihi boyunca güç, hareket ve kutsallığın timsali sayılıp, benimsenmiştir. Abay, gençliğe vurgu yaptığı bir şiirinde bu ateşi şöyle ifade eder:

Жастықтың оты жалындап,	Gençlik ateşi alevlenip
Жас жүректе жанған шақ.	Genç yürekte yandığı zaman…
Талаптың аты арындап,	Merakın atı parlayıp,
Әр қиынға салған шақ.	Her zorluğa saldığı zaman…
Уайым аз, үміт көп,	Vehim az, ümit çok öylesine
Ет ауырмас бейнетке.	Can yanmaz ızdırap içinde,
Бүгін-ертең жетем деп,	"Bugün yarın ulaşırım" diye
Көңілге алған дәулетке.	Yüreğe işlenen ülküye…
(Kibar, 2014: 207)	(Kibar, 2014: 208)

Şair, ateşi, merakla, ilgiyle, heyecanla birtakım işler için birikmiş potansiyel, saklı bir güç olarak görür. Ona göre, insanın içinde sürekli olması gereken bu kudret, bilhassa gençlik döneminde alevlenir, zirveye ulaşır. Çünkü gençlik, insanın ruhi olgunluğa

[32] https://siir.gen.tr/siir/z/ziya_osman_saba/gecen_zaman.htm (10.10.2020)
[33] https://www.etimolojiturkce.com/kelime/ate%C5%9F (11.12.2020)

erişirken, deneyimlere açık olduğu, temiz bir zihin ve sağlıklı bir beden taşıma ihtimalinin en yüksek olduğu dönemdir. Abay'a göre, bu dönem, her türlü zorluğa karşı mücadele verilip, sahip olunan enerji en doğru şekilde, doğru işlerle meşgul edilmelidir. Şair, gençlik günlerini yâd ederken, gençlere de öğütler verdiği bir şiirinde bu durumu şöyle açar:

Жастықтың оты, қайдасың, Жүректі түртіп қозғамай? Ғылымның біліп пайдасын, Дүниенің көркін болжамай? (Kibar, 2014, 169)	Neredesin gençlik ateşi, Dürtüp okşamaz mısın yüreği? Faydasını bilip bilimin, Şaşaasını yormaz mısın âlemin? (Kibar, 2014: 170)

Abay'ın, gençlik için sunduğu reçetede "doğru işler" tanımı; heyecanını, merakını, ilgisini yitirmeden, bir hayat gayesi bilip, kabul ederek bilimin peşinden gitmek, hayatın, evrenin ve insanın derinine inmektir. Şair, *yıpranmadan gençlik kuvvetin, yürekte soğumadan ateşin* dizeleriyle Osman'a seslenirken, kırk altı yaşındadır. Cahit Sıtkı'nın tabiriyle "yolun yarısını" geçmiştir. Birçok deneyim edinmiş ve hayatın farklı yönlerini görerek olgunlaşabilmiştir. Şairin, gençliği değerli bir fırsat olarak görmesi durumu, Türkçenin söz varlığı içerisinde yer alan *gençliğin kıymeti ihtiyarlıkta bilinir* (Tdk Güncel Türkçe Sözlük) sözüyle de özetlenebilir. Nitekim Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın *Bir Ömür Nasıl Yaşanır?* Adlı kitabında bahsettiği eski bir Fransız deyişinde de benzer düşünceler yatılıdır: *Gençler bilse, ihtiyarlar yapabilse.* (Ortaylı, 2020: s. 25) Buradan hareketle, belli bir olgunluğa erişmiş, yetkin ve yetişkinlerin, yeni yeni deneyimler kazanacak ve yeni bir yola çıkacaklara, kendi çıkarımlarından hareketle, anlatacağı çok örnek olay, vereceği çok ders olduğu söylenebilir. Abay da eserlerinde kendi tecrübelerinden yola çıkarak, gençlere, "gençliğin iyi değerlendirilmesi" yönünde öğütlerde bulunmuş, *yaşamdan umudunu kesmedin* diye seslendiği Osman'ı mücadelelerle dolu, azimli, çalışkan bir gençlik geçirip, "yüreğe işlenen ülküden" umut kesmediği için takdir etmiştir.

Karakter Tabakası

Prof. Dr. Vamık D. Volkan, yas süresini ve derecesini arttıran nedenleri sıralarken, bunun kaybedilen kişinin kişisel özellikleriyle doğrudan ilişkili olduğunu belirtir. (Volkan, 2017: 12-13) Örneğin; hayata sıkı sıkıya bağlı, bitmemiş işlerle meşgul, kaybı akla gelmeyecek, güçlü birinin vefatının daha unutulmaz bir hale gelip, yas

sürecinin daha sancılı olacağı öngörülebilir. Çünkü ölüm, yitirdiklerimizin en nesnel, bariz ve etki eden örneğidir. Ona karşı gösterdiğimiz yakınmalarda, bütün eksik bırakılmış, zorlanmış veya telaşa kurban edilmiş vedalarımızın izlerini görürüz. Osman da vefat ettiği ana kadar bir bayrak gibi yıkılmadan duran, yiğit, cevval, pehlivan kudretinde, eli açık, özetle; hayatta söylediği ve söyleyeceği daha çok sözü olan bir şahsiyettir. Bu yönleriyle de Abay'ın gözünde kahramana dönüşmüş, zihninde "gençlik" tanımının umut vadeden bir numunesi olmuştur.

Dolayısıyla Osman'ın kaybı, Abay için beklenmedik, kabul edilemez ve yas tutulası bir hâl almıştır. Onda gördüğü erdemleri methiye kıvamında bir mersiyeye dönüştürmüş, nihayetinde de bütün Kazak gençleri için didaktik bir söyleme evirerek ulusallaştırmıştır. Abay, zamanın geçiciliği ve değişimin kaçınılmazlığına değindiği bir sözünde, dünyayı koca bir göle, zamanıysa esip geçen rüzgâra benzetir. Ona göre önde olan dalgalar büyük ağabey, peşinden gelenlerse ufak kardeşlerdir, bu ikisi birbirlerini bütünlerler. (İsmail ve Çınar, 1995: 19)

Abay da Osman'ın kendi temsil ettiği değerlerin, hayat duruşunun ve fikriyatın bir taşıyıcısı olduğunu düşünür. Onu kendi benliğinden farklı bir yere koymaz. Hatta Muhtar Avezof'un *Abay Yolu* (1997*)* romanında tarif edildiği gibi; fiziksel özellikleri kadar ruhsal nitelikleri ve davranışları da Abay'ı andırmaktadır. Bu noktada onun kaybı, Abay'ın kendi ölüm düşüncesinin de bir hatırlatıcısı olmuş, kardeşinin yanında bir dava arkadaşını, dostunu kaybetmenin hissini yaşamıştır.

Alınyazısı Tabakası

Schopenhauer, meşhur *Aforizmalar* (2006) adlı eserinde, hayatı üstüne nakış işlenmiş, oyalı bir kumaşa benzetir. İnsanlar, hayatın ilk evresinde bu oyalı kumaşın ön tarafıyla, geri kalan evresinde de arka yüzüyle karşılaşırlar. Bu arka yüz, ön yüzü kadar güzel ve eğlenceli değildir lakin öğreticidir, parçaları birbirine bağlamamıza ve ayrıntıları netleştirmemize olanak sağlar. Ona göre en büyük bilişsel üstünlükler, diyalog anındaki ağırlığını yalnız kırk yaşından sonra belli etmeye başlar. Çünkü en kötü deneyimin ve olgunluğun, gençliğin büyük bilişsel gücü karşısında dahi bir üstünlüğü söz konusudur.

Abay, kırklı yaşlarının ortasında "Osman'a" şiirini kaleme aldığında, yaşamın derinliklerine nüfuz etme konusunda yetkinleşmiş, Schopen'in tabiriyle "hayatın arka yüzünü" görmüştür. Onun için, saatin tik takına kulak vermeden, kayda değer bir uğraş edinilmeli yoksa ömür farkına bile varılamadan geçip gidecektir. Abay, bir şiirinde insanın ömrünü "bir dakikaya" benzetir. Bu düşünce, yine Schopen'in *gençliğin gözüyle bakıldığında, yaşam sonsuz uzunluktaki bir gelecektir; yaşlılık gözüyle ise, oldukça kısa bir geçmiştir.* (Schopenhauer, 2006: 206) sözüyle açıklanabilir. Çünkü Nazım Hikmet de "Bir dakika" adlı bir şiirinde*; Bir dakika sonsuzluk doldu taştı gönlümden, bir dakika bir ömrü kurtarmıştı ölümden.*[34] der. Dolayısıyla ömür, belli bir ruhi olgunluk mertebesine ulaşanlar için kısa bir zaman diliminden ibarettir ve geçmekte olan zaman mutlaka iyi uğraşlarla, doğru değerlendirilmelidir.

Abay, Osman'ın yasını tuttuğu şiirinde, onun olumlu melekelerini, hayattaki duruşunu, meşakkatler karşısında gücü ve dirayetini, cömertliğini, dost yanlısı ve dostlarının düşmanlarına karşı gözü pek tavrını övmektedir. Özellikle gençlik döneminde gösterdiği doğru işlerle meşguliyet, yaşının üzerinde bir olgunluk durumu Abay'ın dikkatini çekmiş ve onu örnek teşkil edecek bir karakter olarak görmüştür. Nitekim "yalvarmadın da verirken can… Yiğitçe öldün, aman aman!" dizelerinde de onun onurlu bir yaşam mücadelesi verdiği ve kimseye boyun eğmeden yaşayıp, yine onurlu bir şekilde canını verdiğini vurgular. Bu el, ayak öpmeden ve kimseye muhtaç olmadan, onurlu bir hayat yaşama ülküsü, Türklerin bağımsızlık dürtüsünün bir örneği olarak görülebilir ve bireysel bağlamda modern dünyaya uyarlanarak, kişisel hak ve hürriyetlerin korunması, adalet mücadeleleri ve bireyden topluma özgürlük anlayışına temas eden izler taşıdığı söylenebilir. Osman'ın yalvarmadan, yiğitçe can vermesinin, Kürşad'ın Çin sarayını basması hadisesiyle olgusal bir paralellik gösterdiği düşünülebilir. Nitekim Kürşad'ı konu edinen bir şiirde, onun bakış açısı şöyle dile getirilir:

Yaşamak, kardeşlerim
(Ölüm ar ettiği için de değil)
Kendi kabına sığmak meselesi ağır bastığından
Öyle bir yaşamak işte!

[34] https://siir.alternatifim.com/sair/nazim-hikmet/bir-dakika e.t. (16.10.2020)

Ölürken bile,
Bir celladın ipine;
Muhtaç olmadan…
(Yılmaz, 2017: 143)

Sonuç olarak, Abay, "Osman'a" şiirinde, Osman'ın üzerinden bütün gençlerin kulak vermesi gereken öğütlerini sıralamış ve bu dönemin değerini vurgulamıştır. Ona göre hayat, iyi değerlendirilerek zamanda mücadele verilen ve sonunda da bütün bu mücadeleye yakışır şekilde yiğitçe veda edilen bir er meydanıdır. Onurlu bir hayat, doğru bir gaye, yılmaz, yıkılmaz bir azim ve merak, insanın taşıması gereken temel edimler olmalıdır.

3.2.2. Dünkü Osman / Кешегі Оспан

Кешегі Оспан,	Dünkü Osman
Бір бөлек жан,	Bir hususi can,
Үйі — базар, түзі — той.	Evi pazar, dışı toy…
Ақша, нәрсе	Akça, bir şeyler
Ала берсе,	Alıverse,
Ат та мінсе, көнді ғой.	At da binse, razıdır oy!
„Ала берден",	“Ala vereden”
„Келе көрден"	“Gel de görden”
Бір күн басын бұрды ма?	Bir gün başını burdu mu?
Келді қаптап,	Kınlayıp gitti,
Алды сапсап,	Safsaf yendi,
Кетті мақтап, тұрды ма?	Övüldü gitti, durdu mu?
Жауға мылтық,	Silahı düşmana,
Досқа ынтық,	Hevesi dosta,
Жан асар ма осыдан?	Can geçer mi bundan da?
Қорықпай өтті,	Korkmadı gitti,
Жанға жетті,	Cana yetti,
Арман етті досынан	Arzu etti, dostundan da…
.	
Ел тамағын,	El yemeğini,
Жұрт азабын	Yurt eziyetini,
Жеке тартқан кетті ер.	Kendi kendine çekti, gitti çocuk…
Сондай ерді —	Böyle erkeği;
„Ала берді"	“Ala vereyi”
Табар енді біздің ел!	Bulur şimdi, bizim halk!
Өлді Оспан,	Öldü Osman,
Кетті шопан,	Gitti çoban,
Енді кім бар бақ қонар?	Şimdi kim bundan, mutlu olacak?
Ұрлақарла,	Çalsana, doy karla,
Жұртты шарла,	Yurdu tara,
Ойла, барла — не болар?	Düşün, bak merakla, ne olacak?
Жұрт тынымсыз,	Yurt sabırsız,
Бәрі ұғымсыз,	Hepsi mantıksız,
Енді оларға сөз де жоқ.	Şimdi bunlara, diyecek söz de yok…
Сырты абыз бар,	Görünüşü bilge var,
Желқабыз бар,	Jelkabız var,
Алты ауыз бар — өзге жоқ.	Altı ağız var, başkası yok…
(Kibar, 2014, 237)	(Kibar, 2014: 238)

Ön Yapı

“Dünkü Osman” şiiri, şekil özellikleri itibariyle Abay’ın ilk örneklerini verdiği “kendine özgü ağıt” kimliği taşır. Altılı dizeler halinde oluşturulmuş altı parçadan oluşan şiir, aabccb uyak düzeniyle kurgulanmıştır. Şiirde yinelenen sözcükler, birbirine yakın ses çağrışımları, hece bölünmeleriyle gerçekleştirilen kafiyeler, bir halk türküsü havası sezdirir. Şair, tek nefeslik dizelerle durum tespiti yaptığı beş yargının ardından, son dizede vurucu sözünü söyler ve cevabını verir. Şiirde Arapçada

"fhm" kökünden türeyen ve anlamı "sorgulama, kavrayıp anlama isteği" olan ve şairin öğretme, yerme maksadıyla cevabını bildiği sorular sorduğu istifham sanatına sıklıkla yer verilmiştir.

Özellikle üslubu güzelleştirmek ve anlaşılması arzulanan düşünceyi kuvvetlendirmek ve onun hakkında düşündürmek için şairlerin sıklıkla başvurduğu bir söz oyunudur. Abay, uzun düşünceler sonucunda zihninde oluşan fikirleri, şiirdeki suni sorularla oluşturulmuş anlatım vasıtasıyla da okuruna düşündürmek ister. Şiir ilk dizelerinden itibaren kalabalıklar önünde okunacak bir ağıt, bir yakarış havasını hissettirir. İkinci ve üçüncü bölümde ise redifler kullanarak söz uyumu sağlamlaştırılmış ve şiirin girişinden itibaren yükselen nabız, zirve noktasına doğru çekilmek istenmiştir. Şiirde geçen "ala vereden, gel de görden" gibi özgün söyleyiş kalıpları, Abay'ın söz icatları arasındadır.

Şair, şiirin dördüncü bölümünden itibaren üç kez "yurt", bir kez de "halk" kelimesini kullanarak, Osman'ın üzerinden vermek istediği mesajları da ulusallaştırma amacı gütmüştür. Şiirde, bütün altılı dizelerin son üç dizesinde kısa cümleler telaffuz edilerek iç kafiye oluşturulmak istenmiş, bu da şiire bir söyleyiş zenginliği katmış, mâni benzeri bir hava yaratmıştır. Abay, benzer biçim özelliklerinin örneğini, 1890'da kaleme aldığı "zengin azaldı" ve "bedeni salınan" diye başlayan farklı şiirlerinde de ortaya koymuştur. Şairin bu tarzla, kendi iç dünyasındaki kavramları kullanarak, kendine özgü, duygulu bir şiir dili oluşturduğu söylenebilir. Nitekim Kazak şiirinde altılı uyak düzeni ve özgün söyleyiş yaratma girişimleri de Abay ile birlikte başlamıştır.

Arka Yapı

1. Semantik Tabaka

Semantik (anlam) tabaka kelime/ kelime grubu tablosu	
Sözcüğün kullanımı	**Sözcüğün göndergesi**
Evin içi pazar, dışı toy	Osman'ın hayattayken etrafına neşe, heyecan, hareket katması
Ala vereden, gel de görden	Borç verir borç istemez mizaç, cömertlik
Silah	Düşmana karşı gösterilen dik duruş, sabır ve mücadele arzusu

Görünüşü bilge	Halk içindeki liyakatsiz, aldatıcı kimseler
Tumturaklı söz	Dinleyince kulağa hoş gelen ama halka fayda sağlayacak bir anlamı ve amacı olmayan söz

2. Obje (Nesne) Tabakası

"Dünkü Osman" şiiri, Abay'ın altılı dizeler şeklinde kaleme aldığı tek ağıt şiiridir. Yas şiirleri arasında özel üslubuyla türünün diğer şiirlerinden ayrılır. Şairin bu şiiri yazma sürecinde gösterdiği gayret, sergilediği özen ve arzuladığı yüksek yaratıcılık, şiirin öznesi olan "Osman" ile doğrudan ilişkili olabilir. Nitekim Ahmet Haşim'e göre şiir, gizlerin ve bilinmezlerin örtüleriyle kapatılmış, kimi zaman duyguların üzerine parlak sularının aydınlığını yansıtan bir pınardan çıkmaktadır. (Hâşim, 1973: 110-111) Onun gizini açmak, aynı zamanda üreticisinin de gizli yönlerini aydınlatarak, sözlerinin göndergesine doğru bir biçimde yönlenmeyi sağlayacaktır. Çünkü şiir, okurunun da yazarının da bilincine ve bilinçaltında bulunan kapalı bir yanına hitap eder. Şairin ifade biçimiyle, okurun anlamlandırma yetisi bu kapalı bölümün argümanlarıyla alakalıdır. S. Freud, psikanaliz kuramı çerçevesinde, "bilinç" ve "bilinçaltını" incelerken; bireyin ruhsal yapısını üç aşamaya ayırır. Yüzeye yaklaşıldıkça açık hale gelen bu aşamaların en derininde, yasaklanan, onay verilmeyen, istenilmeyen, hatırlanmayan, ilk elden ulaşılamaz olan anılar, hisler ve bastırılmış duygular mevcuttur. Freud der ki; kişinin saklısında (bilinçaltında) mevcut olan bu soyut enerji, bilinçsiz bir yapıda olsa da bilinçli düşünce ve davranışların üzerinde canlı bir tesir uyandırır. (Freud, 1998: 7-15) Yani bireyin davranışlarının altında farkında olmadığı, itici, yöneltici bir zihinsel birikim mevcuttur. Şiir de bireyin bu gizli ve gizliden açığa doğru giden kavramlar kapsamına hitap eder. Fransız felsefeci Alain, bu durumu *Edebiyat Üstüne Söyleşiler* adlı eserinde, şiirin bütün sanatların üstünde "coşturucu ve gizli bir sanatsal gücü" olduğunu belirterek destekler. (Alain, 1985) Esasında bu gizli sanatsal gücün mimarı, sanatçı ve okurun iç dünyasının ortak bir kaynaktan oluşturduğu yansımasının büyüsüdür. Nitekim Nurullah Genç de TRT'deki bir röportajında "Johari Penceresi" adında bir teknikten bahseder. İnsanların dört bölgeden ibaret olduğunu savunan bu görüşte; sanatın ve bilhassa şiirin, insanın yarı kapalı/yarı açık bölgesi olan iç dünyasında oluştuğunu ve kişinin sadece kendi bildikleri ve bildiğinin farkında olmadıklarıyla oluşan algısından kendi isteğiyle dışa vurulan kısmı olduğunu belirtir.

Dolayısıyla, şiirin oluşumunda şairin zihninde doğrudan veya dolaylı yoldan edinilmiş intibaların da etkili olduğu söylenebilir.

Osman'ın kaybı Abay için kabullenilmesi zor bir acıdır. Aynı aile içinde birlikte büyümüş, birçok yiğitliğine ve deneyimine şahit olduğu, kendi hayat görüşüyle örtüşen, takdir ettiği bir figürü kaybetmiştir. Her ölüm gibi beklemediği bir anda gelen bu kara haber, Abay'ın da ömründen bir ömür götürmüştür. Artık kırklı yaşların ortasına yaklaşan şair, hayatın derin kuyusuna bir kulaç daha atmış, ölümün serin sularıyla daha yakından karşılaşmıştır. Nitekim kaybedilen insanın yakınlık ve sevilme derecesi, ona karşı sergilenen yasın tutumunu ve süresini de doğrudan etkilediği söylenir. Örneğin, yazar Strachey, Kraliçe Elizabeth'in eşi ve aynı zamanda kuzeni olan Albert öldüğünde, şatosunda dehşet içinde kaldığı ve uzun uzun acı çığlıklar attığını belirtir. Hatta kraliçenin hüznü o kadar büyümüştür ki; Albert yaşıyormuş gibi geceleri kıyafetlerinin serilmesini, küvetine su doldurulmasını, ülkenin yönetiminin onun politikalarıyla devam etmesini emrederek, İngiltere'yi baştanbaşa onun heykelleriyle donattırmıştır. Halkın söz varlığı içerisindeki *ölüm bir gün, figan iki gün* (Duman, 2012: 5) atasözü de bu durumla ilişkilendirilebilir. Çünkü yas tutmanın devamlılığı, kaybedilen kişinin ölümüne karşı hazırlığa ve onun kişisel nitelikleriyle, yası tutacak kişinin zihinsel kudreti ve acı eşiğiyle alakalıdır. Abay bir şiirinde bunu şöyle dile getirir:

Біреудің кісісі өлсе, қаралы - ол,	Birinin yakını ölse, karalı o,
Қаза көрген жүрегі жаралы – ол.	Ölüm gören yüreği yaralı o,
Көзінің жасын тыймай жылап жүріп,	Gözyaşını kesmeden ağlar,
Зарланып неге әнге салады ол?	Niçin feryadını şiire döker o?
(Kibar, 2014: 101)	(Kibar, 2014: 102)

Dolayısıyla, Abay da babası Kunanbay'ın kaybından sonra tazeliğini koruyan yas durumu henüz genç sayılabilecek bir yaşta vefat eden kardeşi Osman'la tekrar alevlenmiştir. Osman gibi yiğit, pehlivan kudretinde, güçlü bir karakterin kaybı, onun için beklenilmedik ve yaralayıcıdır. O da tüm şair ve yazarlar gibi bu durumu ruhsal bir yara olarak görmüştür. Çünkü Osman, fiziksel özellikleri kadar manevi ve fikri yönüyle de Abay'la yakınlık gösterir. Osman'la arasındaki bağın, ona karşı tuttuğu yasın süresini, dozunu ve biçimini arttırdığı, ona olan saygı, sevgi ve bağlılığını bilinçli veya bilinçdışı bir şekilde farklı bir biçim ve söyleyiş kullanarak, şiirinde

somutlaştırdığı düşünülebilir. Çünkü çok sevdiği oğlu Abdirahman'a yazdığı şiirler de dâhil, geriye kalan yas şiirlerinde "Dünkü Osman" şiiri kadar, biçim ve söyleyiş özgünlüğüне dair bir özen bulunmamaktadır.

Үйі — базар, түзі — той. (Kibar, 2014, 237)	Evin içi pazar, dışı toy… (Kibar, 2014: 238)

"Pazar" kelimesi Fars dilindeki "alışveriş yapılan mekân, çarşı" anlamındaki *bāzār* sözcüğünden Türkçeye geçmiştir. Partça ve Pehlevi dilindeki *vāzār* kelimesinden dönüştüğü tahmin edilmektedir. Sözcüğe, yazılı olarak tarihte ilk defa, Kıpçak Türklerinden derlenen *Codex Cumanicus* sözlüğünde rastlanır.[35] Kuman Kıpçak ülkesinin sınırları, Batıda Tuna Nehri'nden, Doğuda Balkaş Gölü'ne, Kuzeyde Rus Prensliklerinden, Güneyde Hazar Denizi'ne kadar uzanmaktaydı. Dolayısıyla Kıpçak Türklerinin Fars kültürüyle yakından ilişki içinde olduğu, kelimenin de bu kültür etkileşimi sonucunda dile girdiği varsayılabilir. Pazar, kelime anlamı itibariyle zaman içerisinde anlam genişlemesine uğrayarak, bir şehirde belli bir plana göre düzenlenmiş ticaret (iş) bölgesi ya da çeşitli meslek gruplarınca dükkânların işletildiği bir ticarethaneler kümesi hüviyetine bürünmüştür. Halkın alışveriş yapmak maksadıyla özel olarak toplandığı güne de "Pazar" günü denilmiştir.

Geçmişten bugüne, bir şehri ziyaret edecek olanlara, "mutlaka pazarına da uğra", "pazarını görmeden gelme" gibi nasihatlerde bulunulmuştur. Çünkü barındırdığı özellikler nedeniyle pazarlar, bütün ahalinin ve çevre yerleşim yerlerindeki halkın uğrak mekânlarıdır. Bir nevi halkın nabzının attığı yer veya şehrin kalbi olarak nitelenebilir. Dolayısıyla bir pazara uğramak bir şehri tanımanın önemli ölçütlerindendir. Anadolu Selçuklu Devleti'nde de ekonomik niteliğe sahip abidevî hizmet tesisleri vasıtasıyla gelişim gösteren ve kentleşmenin önemli bir parçası haline gelen pazarlar, zamanla bölgesel ekonomik ve sosyal etkinliklerin düzenlendiği toplanma alanlarına dönüşmüştür. (Özcan, 2006) Osmanlı'nın ünlü gezgini Evliya Çelebi de *Seyahatname*'de şehirleri tasvir ederken, pazarlara ve yerel özelliklerine geniş yer vermiş, şehrin insanlarına dair izlenimlerini, şehir meydanlarında kurulan bu pazarlarda yaptığı gözlemlerle kayda geçirmiştir. (Çelebi, 2012)

[35] https://www.etimolojiturkce.com/kelime/pazar (18.12.2020)

Kara sözlerinin ikincisinde Abay, Kazak halkının Nogaylar ile beceriksiz, işe yaramaz manasında "pazarcı Nogay" diye alay ettiğini belirtip (Ayan, 2017) bu durumu eleştirirken, bir şiirinde de pazar yerini Âşık Veysel'in "han"[36] benzetmesi gibi, gelip geçilecek olan fani dünyaya benzetir:

Базарға, қарап тұрсам, әркім барар, Іздегені не болса, сол табылар. Біреу астық алады, біреу - маржан, Әркімге бірдей нәрсе бермес базар (Kibar, 2014, 59)	Baksam, herkes varır, pazara, Aradığı ne ise, bulur burada. Biri hububat alır, biri mercan, Herkese aynı şeyi vermez ya. (Kibar, 2014: 60)

Dünyanın "pazar yerine" benzetilme durumuna Yunus Emre'nin şu dizelerinde de rastlanmaktadır:

Ana rahminden geldik pazara
Bir kefen aldık, döndük mezara.[37]

Tasavvuf öğretisi içerisinde, herkesin dünyadan kabına sığdırabildiği kadarını aldığı düşüncesi vardır. Abay da insanın bu pazarda (dünyada) neyi ararsa onu bulacağını, bulduğunu anlamlandırabildiği kadar ona sahip olacağını ve herkesin de aynı hikmeti kavrayamayacağını dile getirir. Yunus'un ise aynı pazardan (dünyadan) aldığı bir tek kefendir ve anadan üryan geldiği dünyaya yine bir tek kefeniyle veda edecektir.

Toy ise, farklı amaçlar doğrultusunda, yılın belli zamanlarında birbirinden değişik biçimlerde düzenlenen törenlerdir. Bu toylara, ad koyma toyları, akın toyları, avdan ilk dönüş nedeniyle kutlanan toylar, yağma toyları, han ve zafer toyları gibi birtakım simgesel manalar verilmiştir. (Seyitdanoğlu, 2009) "Oğuz Kağan Destanı" ve *Dede Korkut Kitabı*'nda da rastlanan bu etkinliklerde, toyların, hanın halka mesajını iletmesi ve yönetim, ahlak gibi konularda ortak bir akıl yürütülmesi açısından etkili olduğu görülür. Özellikle, halkın kayda değer bir kalabalık oluşturması, toylara farklı bir mana verilmesine de neden olmuş ve "toy" kelimesi "topluluk, ahali, halk" gibi yeni karşılıklar edinmiştir. Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*'in içerisindeki bir beyti: *Ulug toy bakıp kör yaturlar küdü / Okır bizni bargu siziksiz udu* (Arat, 1991: 534)

[36] http://siir.sitesi.web.tr/asik-veysel/uzun-ince-bir-yoldayim.html (11.12.2020)
[37] https://www.youtube.com/watch?v=iwBYcDZQ-mI (13.10.2020)

şeklinde aktarır. Burada da "toy" kelimesi devasa bir kalabalığı, ahirette toplanacak çoğunluğu, yani bir topluluğu ifade etmektedir.

Nitekim Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası* adlı eserinde, bir evden şiir yaratılabileceğini söyler. Çünkü ev, her ne kadar basit ve sade tasarlanmış olursa olsun hayal gücünün harekete geçiricisi konumundadır ve ucuz bir benzetme unsuru olarak kabul edilemez. (Bachelard, 2017: 83) Dolayısıyla, Abay'ın "evi pazar, dışı toy" dizelerinde, Osman'ın karakteri, evinin içi ve dışı (obasıyla) ilişkilendirilmiş ve yaşarken getirdiği hareket, etki ve insanları bir araya toplama, kenetleme meziyetleri övgüyle yâd edilmiştir.

"Ала берден", "Келе көрден" (Kibar, 2014, 237)	"Ala vereden" "Gel de görden" (Kibar, 2014: 238)

Şair, kendi üslubunun parçası olan bu sözünde Osman'ın cömertliğine, insanlara karşı olan yardımsever ve fedakâr tavrına dikkat çekmektedir. Ona göre Osman, almaktan çok vermeyi düstur edinmiş, eli açık, herkesi gözeten ve herkesin ihtiyacına koşan, iyilik elçisi bir kahramandır. Abay, yirmi yedinci sözünde hayvan ve insan arasındaki farkı belirtirken, "cömertliği" ilimle beraber insanın üstünlük alametleri olarak belirtmektedir. (Ayan, 2017: 85-87) Yine sözlerinin otuz sekizincisinde, malın, mülkün, "cömertliğin" ve hakkaniyetin (adaletin) insanların iyiliği ve selameti için harcanmasını "hakk'ın yolu" (Allah'ın yolu) olarak ifade eder. (Ayan, 2017: 97-107) Hatta ona göre, Allah'ın rızasını kazanmak için bu dünyada "cömert" davrananlar da şehitler gibi cennette ayrı bir makama konulacaktır. (Ayan, 2017: 100-103)

Abay'ın *Kara Sözleri*'ne yansıyan bu düşüncelerinin oluşmasında, Semey'deki Ahmet Rıza medresesinde aldığı eğitimin etkisi olduğu düşünülebilir. İslam dininin kaidelerini ve İslam dünyasının büyük düşünürlerinin eserlerini de bu dönemde okuma fırsatı bulmuştur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de; *hayır olarak ne harcarsanız, bu, kendiniz içindir. Zaten siz ancak Allah'ın rızasını kazanmak için harcarsınız* buyrulmaktadır. (Bakara, 272) Bununla ilgili İbn Mes'ud'tan (ra) rivayet edilen hadislerin birinde; hazreti peygamberin, kendilerine verilen malı hak yolunda harcayanları ve kendilerine verilen ilmi, başkalarına da öğretip, bilgiyle hükmedenleri imrenme ile bakılacak kişiler olarak bildirdiği söylenir. Nitekim *Atabet'ül Hakayık*'da

da insanın malının kendinden sonra kimseye kalmayacağı, sahip olduğu bütün nimetlerin Allah'ın bir rızkı olduğu ve onun yolunda harcanması gerektiğine dair öğütler yer almaktadır. (Tokur, 2019: 177) Abay, bu düşünceyi bir şiirinde şöyle işler:

Байлар жүр жиған малын қорғалатып, Өз жүзін, онын беріп, алар сатып, Онын алып, тоқсаннан дәме қылып, Бұл жұртты қойған жоқ па құдай атып? (Kibar, 2014, 37)	Zenginler yürür, yığdığı malı kollatarak, Onunu verse, yüzünügözünü buruşturarak, Onunu alsa, pek çok ümit bağlayarak, Bu halkı, bırakmış mı Allah, vurarak? (Kibar, 2014: 38)

Cömertlik, İslam dininin en önemli erdemlerinden biri olarak görülmüş ve insanı narsist duygularından sıyırarak, Allah'ın rızasını kazanmaya ve iyilik yapmaya yönlendiren ahlaki sorumluluk bilincinin bir parçasını oluşturmuştur. Zira İslam kaidelerine göre yetişmiş Abay'ın, halkına öğütlerle dolu sözleri ve şiirlerinde ahlakın, yardımseverliğin ve cömertliğin izlerine sıklıkla rastlanmaktadır. "Cömert" niteliği taşıyan insanları, şehitlik mertebesiyle özdeşleştiren Abay için, halkın arasında cömertliğiyle nam salan kardeşi Osman da bu özelliğiyle büyük bir fazilete sahiptir. Dolayısıyla onun ölümü üzerine yazdığı şiirinde, onun bu erdemlerine değinmeyi ihmal etmemiş, övgüyle yineleyerek, yüceltmiştir.

Өлді Оспан, Кетті шопан, Енді кім бар бақ қонар? Ұрлақарла, Жұртты шарла, Ойла, барла — не болар? (Kibar, 2014, 237)	Öldü Osman, Gitti çoban, Şimdi kim bundan, mutlu olacak? Çalsana, doy karla, Yurdu tara, Düşün, bak merakla, ne olacak? (Kibar, 2014: 238)

Abay, sözlerinin on birincisinde, Kazak halkının iki işi yapmayı iyi bildiğini söyler ve bunları hırsızlık yaparak mal ve mülk edinmek ile mal sahibi olanların servetini katlamak için yine hırsızlığa başvurması olarak belirtir. (Ayan, 2017: 142-143) Nitekim sözlerinin ve şiirlerinin büyük bölümünde Kazak halkının hırsızlığa, rüşvete, mala ve makama olan düşkünlüğünden yakınır. Kur'anı Kerimde Bakara suresinin 188. Ayetinde: *Birbirinizin mallarını haksızlıkla yemeyin ve bile bile günahla insanların mallarından bir bölümünü yemeniz için onları hâkimlere aktarmayın* buyrulmaktadır. Abay da İslam dininin koyduğu kaideleri uygulayan, inancını sözü ve davranışlarıyla tasdik eden insanlara, toplum içinde ayrı bir değer vermiştir. Onun için dürüstlük, helal yoldan kazanç, yardımsever ve cömert olma bir kişide bulunabilecek

en yüce erdemlerdendir. Garifolla Esim, *Hakim Abay* adlı kitabında Cengiz Aytmatov'un Abay'ı Tolstoy ve Goethe ile kıyasladığından söz eder. (Esim, 2016: 5) Nitekim Tolstoy'un "*Tanrı her şeyi bilir"* hikâyesinde de güçlü bir şekilde adalet vurgusu yapılmaktadır. Tüccarı öldürmekle suçlanan Aksionov'un, yıllar sonra Makar Semyoniç'in pişmanlığı neticesinde suçsuz olduğu anlaşılır ama iş işten geçmiş, Aksionov ölmüştür. (Tolstoy, 2015) Goethe'nin "Iphigenie Tauris'de" adlı tragedyasında ise, Iphigenie, son derece iyimser, insancıl, adil ve dürüst bir kadın olarak betimlenir. Goethe, Iphigenie'nin şahsında olması gereken insanı tasvir eder. Ona göre ideal insan, duygu ve mantığın uyum içinde olduğu bir dürüstlük ve doğruluğa sahiptir. (Ercan, 2019: 1489) Nitekim Abay'ın insancıl düşünce anlayışının oluşmasına katkı sağlayan doğu şairlerinden Fuzûlî de "adaleti ve dürüstlüğü" makbul olan ibadetlerden biri olarak ifade eder. (Cunbur, 1969: 6-7)

Dolayısıyla, dürüstlüğü ve adaleti düstur edindiği görülen Abay, yukarıdaki dizelerinde de toplumda adaletin, yardımseverliğin ve dürüstlüğün timsali olan Osman'ın ölmesiyle, bütün bu olumsuz davranışların artacağına, hırsızların, rüşvetçilerin, cimrilerin Osman'ın yokluğunda daha fazla kâr uğruna yurdu baştan sona tarayıp, çalıp çırpacağına değinmiştir. Osman'ın ömrü onun gözünde hak ve adaletin ömrüyle özdeşleştirilmiş, bu doğrultudaki erdemleri anıtsal bir kimliğe dönüştürülerek simgeleşmiştir. Bunun toplumsal yansıması olarak şair, bir özdeyiş niteliği kazanan "Өзгеден сұрағанша Оспаннан сұра"[38] (Başkasına sormadan önce Osman'a sorun) ifadesini kullanmış ve onun dürüstlüğüne, hak ve adalet anlayışına vurgu yapmıştır.

Сырты абыз бар (Kibar, 2014, 237)	Görünüşü bilge var (Kibar, 2014: 238)

Görünüşte şatafat, yani "gösteriş", insanın kendi özünden farklı bir şekilde hareket ederek, başka insanların onu görmek istediği biçimlere dönüşmesi durumudur. İnsanlar çoğu zaman, toplumda saygınlık kazanmak, ilgi çekmek ve kendi menfaatlerini korumak adına gösterişte bulunurlar. Bu durum, içte "asıl hal" ile dışta "görülmek istenen hal" arasındaki insanı, ikiyüzlülüğe dayanan, aldatıcı bir konuma getirir. Bunun gibi durumlarda da toplumda kal dili (konuşma, söz) ile söylediğini, hal

[38] https://vk.com/wall-73330358_211409 e.t. 27 Ekim 2020

dili (davranış) ile tasdik etmeyen tipler oluşur ve halkın maddi ve manevi değerlerini istismar etme potansiyeli taşırlar.

Özellikle, halkın en hassas noktalarından biri olan "din" konusu, bu bağlamda istismar edilmeye açık alanlardandır. Ejder Okumuş, "Gösterişçi Dindarlık" başlıklı makalesinde, "dış güdümlü" bir dindarlık tipolojisinden bahseder. Bu tipteki dindarlık anlayışında, din, bireyin davranışlarının birinci etken unsuru değil, asıl amacına ulaştıracak bir vasıta konumundadır.(Okumuş, 2006) Bu nedenle, insanların dini duygularını suiistimal etmekte ve dindarlık kisvesi altında aşırılığa kaçmakta beis görmezler. Nitekim Kur'anı Kerimde Nisa Suresi'nin 142. Ayetinde: *Gerçek şu ki, münafıklar (sözde), Allah'ı aldatmaktadırlar. Oysa O, onları aldatandır. Namaza kalktıkları zaman, isteksizce kalkarlar. İnsanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı ancak çok az anarlar* buyrulmaktadır. Yine Bakara ve Ma'un surelerinde de inanmadıkları halde inançlı biriymiş gibi görünenler "münafık"[39] olarak nitelenmiş ve ibadetlerini de gösteriş için yaptıkları vurgulanmıştır.

Abay'a göre de kendi çıkarını her şeyin üstünde tutan insan, kendisiyle gururlanan ve övünen insandır. (Ayan, 2017: 48) Bu insanlar, bir müddet sonra şehvete kapılarak herkesin kendilerini örnek alması için "gösterişe" meylederler. Diğer insanlardan kendilerini daha üst bir mertebede görürler. Bu nedenle, kendi zayıflıklarını görmekten ve kötülüğe karşı kendini muhafaza etmekten uzak kalırlar. Nitekim sözlerinin otuz beşincisinde de Abay, Allah'ın, dünyada riyakârlık yapan, sofi, molla ve hacıları ahirette ödüllendirmek yerine sorgulayacağını hatırlatır. Şair, şiirlerinde sık sık Kazak halkının manevi yönden zayıflığına dikkat çekerek, toplumdaki ikiyüzlülüğü ve gösteriş merakını da eleştirmiştir. Bu durumla ilgili Abay, bir şiirinde şöyle der:

Қажымас дос халықта жоқ, Айнымас серт қайда бар? Алда көрген артта жоқ, Мысқыл, өсек, айла бар. (Kibar, 2014, 167)	İnançlı dost, halkta yok, Dönülmez yemin, nerde var? Evvel gördüğün, ahir yok, Alay, gıybet, hile var. (Kibar, 2014: 168)

Bu düşünceler, Necip Fazıl'ın dizelerinde de şu şekilde görülür:

[39] İnanmadığı halde kendisini dışarıya mümin olarak gösteren, tanıtan kimse.

Ölüden haber gelmiş, diri okur anlamaz.
Sorsan herkes Müslüman ne şükür var ne namaz[40]

Şair, dindar gibi gözüküp dinin gerektirdiği gibi davranmayanları eleştirme yoluna gitmiştir.

Желқабыз бар, Алты ауыз бар — өзге жоқ. (Kibar, 2014, 237)	Jelkabız var, Altı ağız var, başkası yok… (Kibar, 2014: 238)

"Желқабыз" (Jelkabız), Kazakçada "eğlendiren, canlandıran söz" manasını vermektedir. Kelime kökü bakımından Kazakların en kadim müzik enstrümanlarından biri olan "Желбуаз" ile yakınlık gösterdiği görülür. "Желбуаз" (Jhelbuaz), tulumu[41] andıran, içi havayla dolu bir kösele deriden yapılan, üflemeli bir çalgıdır. Kelimenin anlamını zaman içerisinde bu çalgıyla söylenen eğlendirici, coşturucu sözlerden aldığı varsayılabilir. "Altı ağız" ise, Kazak halkının geleneğinde evine gelen misafire söylenen sözleri ifade eder.

Abay'ın burada, Osman'ın ölümüyle, toplumda dindar, bilge gözüküp, insanları eğlendirmekten başka iş yapmayan, söz söylemeyen ikiyüzlülerin çoğaldığını ifade ettiği söylenebilir.

Karakter Tabakası

Abay'ın dizelerinden hareketle, Osman, etrafına neşe saçan, heyecan veren, hayata karşı insanların motivasyonlarını diri tutan, güçlü bir şahsiyettir. O, insanları bir araya getirme ve bir arada tutma becerisini ustalıkla sergilemiştir. Kendi halkı içerisinde cömertliği, mertliği, gözü pek ve yardımsever oluşuyla tanınmış, saygı görmüştür. Abay'ın sözleri ve şiirlerinde belirttiği; Kazak halkında yoksun olan tutum ve davranışlar, Osman'da mevcuttur.

O, dostlarına sahip çıkmış, onların düşmanlarını da kendi düşmanı gibi görmüştür. Abay'a göre, haksızlıklarla mücadele etmiş, dürüstlüğü ile yücelmiş, hak yolundan ve hakkaniyetten kopmamıştır. Kazak halkı içerisinde bilge, hacı, sofu, hoca gibi

[40] http://hayatseninleherzaman.blogspot.com/2013/01/necip-fazil-kisakurek-sozleri-3.html (08.12.2020)
[41] Doğu Karadeniz bölgesinde kullanılan yöresel bir çalgı.

görünen, halkın inançlarını kendi menfaatleri için kullanan, gösteriş heveslisi insanlardan olmamış, yüreğinin ürettiğini diliyle söylemiş, dilinin söylediğini ise davranışlarıyla tasdik etmiştir. Bu yönüyle de hem kendi halkının hem de Abay'ın sevgisini ve saygısını kazanmıştır. Dolayısıyla, Osman'ın ölümüyle Abay, halkın birliğinin, huzurunun zayıflaması, toplumda gösterişin artması, cömertliğin, yardımseverliğin unutulup, hırsızlığın, yalancılığın, mal mülk sevdasının yükselmesi gibi toplumdaki ahlaki eksiklikleri, Osman'ın sahip olduğu erdemlerde arayarak onu yâd eder.

Alınyazısı Tabakası

Nursultan Nazarbayev, Abay'ın doğumunun 150. Yılı münasebetiyle yaptığı bir konuşmada; Abay'ı, yabancılaşma dönemi içerisinde, halkın bozulan birlik ve beraberliğini diri tutmaya çalışan, milli değerlerin yaşatılması ve ulusal bütünlüğün korunması adına mücadele veren bir ulusal kahraman, bilge olarak ifade etmiştir. (Ayan, 2017: 29-43) Kazak halkı içerisinde ulusal bir birlik ve beraberliğin oluşturulması tarihten bugüne süregelen önemli meselelerden biri olmuştur.

Abay'ın yaşadığı dönem, Manaş Kozıbaev ve Bahıt Sucikov'un ifadesiyle; "Kurt zamanında, kurt sürüsü içinde" geçen bir zamandır. Bu dönemde gelişmekte ve genişlemekte olan Çarlık Rusyası, sosyal ve ekonomik çıkarlarını gözeterek, etrafındaki bağımsız devletleri egemenliği altına alma çabasına girişmiştir. Özellikle Kazakistan ile Rusya'nın ortak çıkarlarının, bulundukları coğrafya üzerinde toplandığı söylenebilir. Buna istinaden Kazakistan, Çarlık istilalarından kurtulmak adına tek çareyi Rusya'ya katılmakta bulmuştur. Bununla beraber, uzun yıllar sürecek olan sömürgecilik faaliyetleri başlamıştır. Abay, bağımsızlığın tehlikeye girdiği, toplumda yabancılaşmanın, ahlaki bozulmanın, kendi kültüründen uzaklaşmanın başladığı bir dönemde yaşamış ve bütün bu olumsuzlarla mücadele etme gayretini göstermiştir.

Sömürgecilik, coğrafi keşifler ve ardından gelen sanayi devrimiyle birlikte büyük devletlerin, varlıklarını idame ettirmek ve güçlerini arttırmak adına, dünyayı parsellediği, hümanist olmayan bir faaliyet alanı olmuştur. Buna karşı olarak da bağımsızlığı tehlikede olan ülkelerde sömürgecilik karşıtı, hürriyet mücadeleleri verilmiştir. Şairin yaşadığı dönemde, sömürgecilik faaliyetleri başlamış, toplumda

kültürel bozulma hat safhaya ulaşmıştır. Yukarıdaki dizelerde bu durumu kendi milleti üzerinden eleştirirken, kardeşi Osman'ı da bütün bu faaliyetlerin karşısında tutarak, istilalara ve kültür emperyalizmine karşı simgeleştirmiştir. Osman, sahip olduğu erdemler, sağlam kişiliği, halkın birlik ve beraberliğine katkısıyla, Abay'ın gözünde bütün manevi ve kültürel değerlerin savunucusu olmuş, bu mücadeleyi veren tüm dünya halklarına örnek teşkil etmiştir.

Bunun yanında, Abay için, cömertliği, dürüstlüğü, adaletten yana oluşu ve gösterişten uzak bir tutum sergileyerek, samimiyeti insan ilişkilerinin temeline oturtmasıyla, Osman, iyiliğin, saflığın, eli açıklığın ve dayanışmanın temsilcisi olmuş, iyiliğin, tüm insanlar için bir esin kaynağı haline gelmiştir. Şair, Osman'da övdüğü faziletlerle, aslında tüm Kazak halkına, İslam dünyasına ve insanlığa bir "olması gereken insan" imajı çizmektedir.

3.2.3. Dünkü Osman Ağabeyi / Кешегі Оспан ағасы

Кешегі Оспан ағасы Кісінің малын жемепті. Мал сұраған кісіге Жоқ, қайтемін демепті.	Dünkü Osman ağabeyi, Birinin malını yemedi. Mal soran kişiye, “Yok, ne edeyim” demedi.
Қуаты артық, ойы кең, Жұрттың бәрін шенепті. Досына дәл жаз, жауға аяз, Алысқанды денепті.	Güçlü kuvvetli, engin düşünceli, Şenlendirirdi halkın hepsini. Dosta tam yaz, düşmana ayaz, Tartıştığını yenerdi.
Адалдық үшін алысып, Жегішке ақы төлетті. Бас шайқаймын дегеннің Басына салды әлекті.	Adalet için münakaşa ederdi, Yediğinin ücretini öderdi, “Hayır” diye baş sallayanın Başına salardı gaileyi…
Қадірі қалың, малы көп, Қылмаған кімге себепті? Алақолсыз мырза еді, Кем-кетікті елепті.	Çok saygındı, zengindi, Kime iyilik yapmamıştı, sebepli? İltimassız herkese cömert idi, Yoksulluğu elemişti.
Оны да алды бұл өлім, Сабырлық қылсақ керек-ті. (Kibar, 2014: 317)	Onu da aldı bu ölüm, Sabır kılsak gerekli… (Kibar, 2014: 318)

Ön Yapı

“Dünkü Osman Ağabeyi” şiirinin şekil özelliklerine bakıldığında, dört dörtlük ve bir ikili dizeden (beyit) oluştuğu görülmektedir. Dizeler, abcb kafiye düzeniyle, koşma uyak türünde kaleme alınmış ve 8’li hece ölçüsüne göre bina edilmiştir. Ses uyumu, Türkçede “bilinen/görünen geçmiş zaman” olarak ifade edilen “dı, di, du, dü” ekleriyle sağlanmıştır. Şiirdeki vurgu, bir art damak ötümsüzü olan, süreksiz, patlayıcı “ķ” sesinin üstündedir. Şair, bir hikâye üslubu kullanarak, geçmişle ilgili ifadeleri, şiirin yazıldığı zamanda, vermek istediği mesajlara taşımıştır. Şiirin son kısmında, şiir boyunca inşa ettiği düşünceleri, bir sonuca bağlayarak iki dize halinde özetlemiştir.

Arka Yapı

1. **Semantik Tabaka**

Semantik (anlam) tabaka kelime/ kelime grubu tablosu	
Sözcüğün kullanım şekli	**Sözcüğün göndergesi**
Saygın, zengin	Yardımsever olmak, eli açıklığıyla halk arasında değer görmek

Dosta yaz, düşmana ayaz	Dostuna değer verip, dostunun düşmanını da düşman kabul etme
Sabır	Ölüm karşısında metanet sahibi olma, dirayet gösterme
Onu da aldı bu ölüm	Azrail

2. Obje (Nesne) Tabakası

Қуаты артық, ойы кең, Жұрттың бәрін шенепті. (Kibar, 2014, 317)	Güçlü kuvvetli, engin düşünceli, Şenlendirirdi halkın hepsini. (Kibar, 2014: 318)

Şair Cemal Süreya, her ne kadar "her ölüm erken ölümdür"[42] dese de genç yaşta gelen kayıplar, beklenilmeyen birinin yitirilmesi, ani ölümler, kalanlara daha fazla acı vermekte ve tutulan yasın derecesi ile süresini de arttırmaktadır. (Volkan ve Zıntl, 2019) Osman, yaşamını asil bir adam, bir kahraman ve yiğit bir güreşçi olarak geçirmiştir. Zamanının en kudretli, yenilmez pehlivanlarından biri olup, düşmanlarına karşı acımasız mı acımasız olmasına karşın, dostlarına ve kötülüğünü görmediğini insanlara karşı dürüst, cömert, insan canlısı ve yardımsever bir tutum sergilemiştir. Anlatılanlara göre Osman, bugün hala Jhidebay'da bulunan ve birkaç kişinin zor hareket ettirdiği, mavi renkli devasa bir taşı tek başına kaldırmıştır.[43] Hem fiziki hem de manevi yönden böylesine güçlü bir yiğidin genç kabul edilebilecek bir yaşta vefatı, Abay'ı da derinden etkilemiştir. Onun hayattayken sergilediği güç gösterilerini, neşelendirici tavrını hatırlayarak, şiirinde onun yasını tutmuştur.

Адалдық үшін алысып, Жегішке ақы төлетті. Бас шайқаймын дегеннің Басына салды әлекті. (Kibar, 2014: 317)	Adalet için münakaşa ederdi, Yediğinin ücretini öderdi, "Hayır" diye baş sallayanın Başına salardı gaileyi (Kibar, 2014: 318)

Sokrates'in düşünce dünyasında kişinin sahip olduğu faziletler bir bilgidir. Bilgiye ulaşan kişi, o bilginin olmadığı zamanlardaki haline geri dönemez. Öğrenir ve kötü davranışlardan uzaklaşır. Ona göre bütün kötülüklerin kökeni bilgi eksikliğinden çıkmaktadır. Hakiki mutluluğun ne olduğunu bilen birisi, ona elbette sahip olmak isteyecektir. Dolayısıyla ona sahip olmak adına da kendi özüyle ahenk içerisinde

[42] https://www.siir.gen.tr/siir/c/cemal_sureya/ustu_kalsin.htm (11.03.2021)
[43] https://vk.com/wall-89398818_1172 (11.03.2021)

olmalıdır. Kendisiyle mutabakat içinde olan birisi, iyiye, doğruya ve güzele ulaşmak için kendini bu doğrultuda yönlendirir. (Akşit, 2018) Platon ise, insan ruhunun üç farklı parçanın birleşiminden oluştuğunu ifade eder. Ona göre, cesaret, bilgelik ve ölçülülükten oluşan bu parçalar, ahenk içinde oluşan bir bütünlüğe "adalet erdemi" ile ulaşır. (Çıvgın, 2018: 217-218) Nitekim Farabi de kişinin sergilediği davranışlardaki "iyiliği", "denge" manasına gelen "adalet" kavramına bağlamıştır. (Akşit, 2018) Ona göre bütün olumlu faziletlerin kaynağı adalettir. Skolastik bir anlayış içerisinde yetişen, eğitim alan Abay, Rusçayı öğrenerek, doğunun bilgi ve kültürünün yanında Rus dilinin etkisiyle, Batının bilgi ve kültürüyle tanışır. Bu kozmopolit bakış açısı, onun kavramlara ve hayata daha derin bir felsefeyle bakmasına olanak sağlamıştır. Ona göre adalet, kişinin hak ettiğinin, yaratıcı onu hangi amaç doğrultusunda yarattıysa, o amaca denk olarak ona verilmesidir. Sekizinci sözünde, Kazakların, mal sevgisini, adalet, bilim, akıl ve insanlıktan üstün tuttuğuna değinerek, bu tutumu eleştirir. Çünkü Abay'a göre, insanlar ahirette dünyada sergilediği sevgi ve adaletten sorumlu tutulacaktır. (Ayan, 2017) Bu sebeple, Osman'ın ölümü üzerine yazdığı yas şiirlerinde, onun olumlu faziletleri arasında gördüğü "adaletli" olmasını sıklıkla dile getirmiş ve bu erdemlerini topluma örnek teşkil eden davranışlar arasında gördüğünü yansıtmıştır.

Қылмаған кімге себепті? Алақолсыз мырза еді, Кем-кетікті елепті (Kibar, 2014: 317)	Kime iyilik yapmamıştı, sebepli? İltimassız herkese cömert idi, Yoksulluğu elemişti. (Kibar, 2014: 318)

"İyilik" ve "doğruluk" tarih boyunca kişiden kişiye, toplumdan topluma farklılık gösteren, yorumlanan, üzerlerine kanun ve kaideler bina edilen, öznel kavramlardır. Bu nedenle, bu kavramların incelenmesiyle ilgili çalışmalar üç etik türünde toplanmıştır. Normatif etik, ahlaki yönden iyiyi arayan ve insana iyinin, kötünün ve doğrunun ne olup olmadığı konusunda rehberlik ederek, olması gereken konusunda kural koyan, sorgulayan ve eyleme dönüşmesini bekleyen bir etik alanıdır. Betimsel etik ise, olması gereken ahlaki değerlerden ziyade, insanların yaptığı ve yapmakta olduğu gözlenebilir davranışları analiz ederek, var olan ahlaki değerleri tespit eder ve betimler. Son olarak, meta etik, olması gereken ahlaki iyi ve doğrunun ne olduğuna nasıl karar verilmesi gerektiğini sorgulayarak, sergilenen olay veya olgunun ne zaman ne şartlarda, hangi ilkeler ve ölçütler ışığında ahlaki yönden iyi ve doğru olduğunu

sezgisel ve betimsel kuramlarla temellendirmeye çalışır. Abay'ın düşüncesine göre, "olması gereken iyi ve doğru", Allah'ın koyduğu kurallar neticesinde ilerlemek ve insanlara yardım ederek, hakkı ve adaleti gözetir bir şekilde, topluma fayda sağlamaktır. Dolayısıyla, bu edimleri gösteren, yediğinin ücretini ödeyen, fakir fukarayı gözeten Osman da Abay'ın "iyi" ve "doğru" insan tanımıyla örtüşmektedir.

Оны да алды бұл өлім, Сабырлық қылсақ керек-ті. (Kibar, 2014: 317)	Onu da aldı bu ölüm, Sabır kılsak gerekli… (Kibar, 2014: 318)

"Sabır" kelimesi, Arapçada "sbr" kökünde türeyen ve manası "katlanma, tahammül etme" olan "sabr" sözcüğünden Türkçeye geçmiştir. Tarihte geçtiği ilk yazılı kaynak, 13. yıldan önce, Edip Ahmet Yükneki'nin kaleme aldığı *Atabet'ül Hakayık* adlı eserdir.[44] Kur'an-ı Kerim'de pek çok kez sabır ve sabırlı olmanın faziletleri üzerinde durulmuştur. Örneğin, Bakara suresinin 45. Ayetinde, *Sabır ve namazla yardım dileyin. Bu, şüphesiz, huşû duyanların dışındakiler için ağırdır* buyrulmaktadır. Keza, yine 153. Ayette Allah'ın sabredenlerle beraber olduğu belirtilmektedir. Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirinde, Bakara süresinin açıklamaları içinde, sabrın her zorluğun anahtarı olduğu dile getirilmiş ve insanın başına gelen her sıkıntı ve darlığın Allah'ın yardımıyla geçeceğine ve buna sabır göstermenin önemine dikkat çekilmiştir.[45] Dini bir eğitimle yetişen Abay da otuz sekizinci sözünde, namus ve haysiyetin ancak dayanıklı ve sabırlı insanlarda bulunabileceğinin altını çizer. (Ayan, 2017: 97-107) Ona göre, hakkın yolu sabırla yürünmesi gereken bir yoldur, bu yolda sabır ve dirayet göstermeyenler dünyanın şaşaasına kapılarak bir kar tanesi gibi eriyip giderler. Asıl mükâfata erişecek olanlar insana zorlukların da kolaylıkların da Allahtan geldiğini ve dünyanın imtihan yeri olduğunun bilince olanlar olacağını ifade eder. (Ayan, 2017: 102)

Dolayısıyla, babası Kunanbay'ın ölümünden sonra, sevdiği, saygı gösterdiği ve kendinden bir parça olarak gördüğü kardeşi Osman'ın kaybı Abay'ı her ne kadar üzüp,

[44] https://www.etimolojiturkce.com/kelime/sab%C4%B1r1 (04.01.2021)
[45] http://www.kuranikerim.com/telmalili/bakara1.htm (05.01.2021)

parçalasa da hayrın da şerrin de Allah'tan geldiğinin bilincinde olarak, yaşadığı bu acı travma karşısında kendine sabrı tavsiye etmiştir.

Karakter Tabakası

Abay, bu şiirinde de Osman ile ilgili yazdığı diğer yas şiirlerinde olduğu gibi, onun cömertliğini, yardımsever oluşunu, güçlü, neşe saçan, insanları bir araya getiren tabiatını övgüyle anlatmakta ve yâd ederek halkı için alınması gereken bir örnek olarak göstermektedir.

Alınyazısı Tabakası

Şair, Osman ile ilgili yazmış olduğu diğer yas şiirlerinde de belirttiği yardımseverlik, cömertlik, adaletli olma, birlik ve beraberliğe önem verme gibi erdemleri, tüm insanlığın sahip olması gereken erdemler olarak görür ve Osman'ı anlatırken aynı zamanda Osman üzerinden kendi "ideal insan" tanımını da yapmaktadır.

Abay, şiirinin sonunda kendisine verdiği "sabır" telkiniyle, ölümün yaşamın bir parçası olduğunu, Kur'anı Kerimde de buyrulduğu gibi insanın dünyada malından, canından eksiltilerek sınanabileceğini ve bütün bunların Allah'ın takdiri görülerek, sabırla karşılanması gerektiğini vurgular. Buradan hareketle, şairin, insanlığı ölüm gibi en derin acılarda dahi sabır ve metanete davet ettiği söylenebilir.

3.2.4. Abdirahman'ın Ölümüne / Әбдірахман өліміне

Талаптың мініп тұлпарын, Тас қияға өрледің. Бір ғылым еді іңкәрің, Әр қиынға сермедің. Көзіңді салдың тұрғыға, Бейнетін қиын көрмедің. Бірге оқыған құрбыға Бас бәйгені бермедің. Бала болдың, жас болдың — Жалғандыққа ермедің. Төре болдың, бас болдың — Көкірегіңді кермедің. Ел ішіне сау келсең, Тағылым айтпас ер ме едің? Жол көрсетіп сонда өлсең, Арманым бар дер ме едім? Іздеп табар жалғаннан, Бала берген пенде едім. Пенде өлмейді арманнан, Мінеки, мен де өлмедім. (Kibar, 2014: 197)	Merak Tulpar'ına bindin, Boş semaya yükseldin. Sadece bilim idi hevesin, Her zorluğu göğüsledin. Gözünü diktin, zirveye, Meşakkatini görmedin. Okuldaki emsallerine, Birinciliği vermedin. Çocuk oldun, genç oldun, Sahteliğe ermedin. Makama geldin, baş oldun, Kibirlenip gerinmedin. El içine sağ gelsen, Örnek olmaz er miydin? Yol gösterip, sonra ölsen, "Hayalim var" der miydim? Yalan dünyada ara bul, Evlat veren kul idim… Hayalinden ölmez kul, İşte, ben de ölmedim… (Kibar, 2014: 198)

Ön Yapı

Abay, geleneksel Kazak şiirine birçok yenilik getirmiş, şiire çağ atlatıp, modern Kazak edebiyatının mimarlarından biri olmuş büyük bir şairdir. Abay'dan önce Kazak şiiri, hece ölçüsü bakımından ele alındığında "kayım ölen" (karşılıklı şarkı biçiminde söylenen şiirler), "terme" (öğretici, öğüt verici şiirler) ve 11'li ve 7'li hece ölçüsü bulunan "jır" (destan) biçiminden ibaretti. Kafiye bakımından ise; Kara ölen (aabb), şubırtpalı (aaaaaab), erikti (serbest), kezekti (abababb) kullanılırdı. Abay, şiire hem durak ve kafiye hem de dörtlük bakımından birçok yenilik getirdi. Kafiye kuruluşuna getirdiği değişimler; kezekti kafiye (ab ab ab…), aralas (karışık), ikiz kafiye (aa bb…) olmak üzere üç şekildedir. Ancak Abay'ın Kazak şiirine kattığı yenilikler sadece biçimsel düzeyde kalmamıştır. Abay, şiiri konu, mazmun, fikir, hedef kitle bakımından da etkilemiş, değiştirmiştir. (Özdemir, 1996)

Abay'ın bu şiirinde de eserlerine genel hatlarıyla yansıyan gerek biçimsel gerekse muhteva yönünden gelenekçi çizgiler görülür. Şair, şiirini 8'li hece ölçüsüne bağlı kalarak kaleme almıştır.

Arka Yapı

1. Semantik Tabaka

Semantik (anlam) tabaka kelime/kelime grubu tablosu	
Sözcüğün kullanım şekli	**Sözcüğün göndergesel şekli**
Tulpar	Rehber, kurtarıcı
Sema	Geniş ufuklar, sonsuzluk, bilim
Bilim	Aracı
Zirve	Hedef
Meşakkat	Engeller
Çocuk	Saflık, temizlik
Genç	Hareket, dinamizm, sorgulama
Sahteliğe ermek	Şaşırmak, yolundan çıkmak
Makama gelmek, baş olmak	Hedefine ulaşmak
Yalan dünya	Geçicilik
Kul olmak	Allaha biat etmek

2. Obje (Nesne) Tabakası

Şairin oğlunun ölümü üzerine yazdığı şiirin, doğrudan kendi yaşamıyla ilintili olduğu görülür. Yani şiir, Abay'ın kendi hayat serüveni ve kişiliğinden bağımsız olarak düşünülemez. Şair, hayattayken çocuklarının ölümüne şahit olur. Hatta oğlu Akimbay'ı henüz 7 yaşındayken kaybeder. Çok fazla ölüm şiiri olmamasına karşın, ölen çocuklarına ağıt olarak pek çok şiir kaleme almıştır. "Abdirahman'ın ölümüne" şiiri, Abdirahman'a yazdığı 9 farklı şiirden birisidir. Ölümünün ardından onunla ilgili yazdığı şiir sayısı ve bu şiirin içeriğinden de yola çıkılarak; Abdirahman'ın iyi bir eğitim aldığı ve Abay'ın onun dünya görüşüne, fikirlerine önem verdiği, onunla sırdaş olduğu düşüncesine varılabilir. Şiirde Abay, onun meziyetlerini, hayallerini ifade ederken bir yandan da onların yarım kalmasına derin bir iç geçirir, bir suçluluk hisseder. Çünkü Levinas'a göre insan bazen, ötekinin acısını ya da sonunu sanki bunun sorumlusu, suçlusu kendisiymiş gibi benimser ve suçlu olarak ölünün ardından yaşamaya devam eder. (Levinas, 2006: 48)

Талаптың мініп тұлпарын, Тас қияға өрледің. Бір ғылым еді іңкәрің,	Merak Tulpar'ına bindin, Boş semaya yükseldin. Sadece bilim idi hevesin, Her zorluğu göğüsledin

Әр қиынға сермедің. (Kibar, 2014: 297)	(Kibar, 2014: 298)

Tulpar, Türk mitolojisinde efsanevi özelliklere sahip, tıpkı Pegasus gibi uçan at şeklinde gerçeküstü bir varlıktır. Zora düşülen durumlarda, güçlü kanatlarıyla gökyüzünden gelip insanları kurtardığına, onlara yardım ettiğine inanılır.[46] Abay, bu dizelerinde kendini ilim yoluna adayan Abdirahman'ın kendini bulmasını, ona bir Tulpar gibi gelen meraka bağlar. "Sema" kelimesi şiirde ilk akla gelen anlamı itibariyle "gökyüzünü" ifade eder. Gökyüzü, hudutsuzluğun, bir nevi sonsuzluğun temsilidir. Bu anlamıyla Abdirahman'ın merak Tulpar'ına binerek, yani merakın rehberliğinde sonsuz bir boşluğa yükseldiği, bu boşluğun da ilim olduğu söylenebilir. Ancak semanın bir diğer kelime anlamı, dizelerin anlam kapsamını biraz daha genişletir niteliktedir. Abay'ın, "boş semaya yükseldin" dizesinde, "işitmek, dinlemek, duymak"[47] anlamına da gelen sema kelimesiyle, Abdirahman'ın merakı sayesinde, hakikati işitip, dinleyip, duyabileceği bir yere yükseldiğini anlatmak istediği de düşünülebilir. Şairin, iki yüze yakın şiirinde bilim, bilimin getirdiği aydınlık büyük bir yer tutar. (Ayan, 2017: 19) Oğlu Abdirahman'ı da en iyi şekilde yetiştirmek için büyük paralar harcamıştır. Buna karşılık Abdirahman da eğitimini iyi bir dereceyle tamamlamıştır. Burada Abay'ın bilime, eğitime verdiği önemle, Abdirahman'ın akademik başarısı arasında bir bağ vardır. Abay, kendi idealindeki evlat (insan) figürünü Abdirahman'da görmüş, dolayısıyla ona fikir alışverişi yapabileceği bir arkadaş profiliyle yaklaşmıştır. Abdirahman'ın ölümü üzerine 9 şiir kaleme alması ve şiirlerinde onun bu özelliklerini ön planda tutması aralarındaki düşünce uyumunu da ortaya koyar.

Көзіңді салдың тұрғыға, Бейнетін қиын көрмедің. Бірге оқыған құрбыға Бас бәйгені бермедің (Kibar, 2014: 297)	Gözünü diktin, zirveye, Meşakkatini görmedin. Okuldaki emsallerine Birinciliği vermedin. (Kibar, 2014: 298)

Abay'ın sözünü ettiği "zirve", bütün Kazak halkına seslendiği öğütlerin, gelecekle ilgili hayal ve beklentilerin nihayete erdiği, sonuca bağlandığı noktadır. O, halkına öğütlediği geri kalmışlıktan ilerlemeye, cahillikten bilim ve bilgiye, güzel huy ve

[46] http://www.kazakkultur.org/2015/05/turk-mitolojisinde-kanatli-at-tulpar.html e.t. (10.01.2020)
[47] https://islamansiklopedisi.org.tr/sema--tasavvuf e.t. 10.01.2020 11:02

ahlaka geçişi en başta ailesine, çocuklarına öğütlemiştir. Buradan hareketle, Abdirahman'a gösterdiği zirve bütün verdiği öğütlerin nihayetidir ve meşakkatli, zor bir yoldur. Abay, burada "meşakkatini görmedin" derken aslında Abdirahman'ın zirve aşkının zorlukları bahane etmeyecek kadar gözünü kararttığını, içinde tutuştuğu ifade eder. Çünkü meşakkat hep vardır, *dıştan gelen etkiler olmaksızın gelişim asla olası değildir.* (Gruen, 2003: 15) Şair, Abdirahman'ın eğitimi için yüksek bir meblağı gözden çıkarmıştır. Eğitim için para ödeyen ilk Kazaklardandır. Buna karşılık Abdirahman da okulunu iyi bir derece ile bitirmiştir. "Okuldaki emsallerine birinciliği vermedin" dizeleri de bu bilgiyi doğrular niteliktedir.

Бала болдың, жас болдың —	Çocuk oldun, genç oldun,
Жалғандыққа ермедің.	Sahteliğe ermedin.
Төре болдың, бас болдың —	Makama geldin, baş oldun,
Көкірегіңді кермедің	Kibirlenip gerinmedin.
(Kibar, 2014: 297)	(Kibar, 2014: 298)

Abay için "çocukluk" önemli bir gelişim evresidir. Çünkü kendisi henüz çocukluk yaşlarında beceri ve zekâsıyla babasının dikkatini çekmiş ve babası Kunanbay, onun kendi neslini, geleneğini sürdürebilecek kapasitede olduğuna kanaat getirerek, küçük Abay'ı Semey'e, Molla Gabduljappar'a götürüp teslim etmiştir. Abay, burada islam ilimlerini öğrenmiştir. Aynı zamanda henüz o yaşlarda babasının yanında kadılık ve idarecilik işlerine katılım göstermiştir. Erken yaşta olgunlaşmış ve akranlarına nazaran bilgili, aranır bir çocuk olmuştur. Dolayısıyla onun kendi çocuklarından beklentisi de bu düzeydedir. "Çocuk oldun, genç oldun, sahteliğe ermedin" dizesi de Abdirahman'ın tıpkı Abay gibi erken yaşta olgunlaştığına işaret eder. Çünkü çocukluk, gençlik çağları hataya düşebilme ihtimalinin en yüksek olduğu dönemlerdir. Abay, kırk üçüncü sözünde; *eğer sanatı tekrarlayıp her gün pratik yapmazsan en önemli yerleri yok olur gider* (Ayan, 2017: 50) der ve bunu yapmayanlar da makama düşkünlük, yalan, öfke, içki, kumar gibi kötü alışkanlıkların baş göstereceğini belirtir. Yine kendi halkına makama düşkünlüğünün sebeplerini, doğru sözünün az olmasının nedenlerini sorar. Yani Abay, eleştirdiği Kazakların aksine makamda mevkide gözü olmayan bir şahsiyettir. Oğlunu da bu anlayışa göre yetiştirmiştir. "Makama geldin, baş oldun, Kibirlenip gerinmedin," dizelerinde de oğlunun bu davranışını ne kadar erdemli karşıladığı görülür.

Ел ішіне сау келсең, Тағылым айтпас ер ме едің? Жол көрсетіп сонда өлсең, Арманым бар дер ме едім? (Kibar, 2014: 297)	El içine sağ gelsen, Örnek olmaz er miydin? Yol gösterip, sonra ölsen, “Hayalim var” der miydim? (Kibar, 2014: 298)

Şair, yaşamı boyunca kendi gelenek ve göreneklerini ön planda tutmuş, dürüstlüğü, aklı, bilimi ve erdemli davranışları tavsiye etmiş, öğütlemiştir. Kişiliği ile de örnek teşkil edecek bir şahsiyet olmaya özen göstermiştir. Dolayısıyla, Abay’ın yanında büyüyen, yetişen Abdirahman’ın onun hayata bakış açısından, tavsiyelerinden etkilenmesi ve onu rol model olarak seçmesi olasıdır. Abay, bu dizelerinde kendi idealine yakın gördüğü Abdirahman’ı örnek alınacak bir er olarak resmeder ve onun da kendisinden sonraki kuşaklara yol gösterici olamamasının üzüntüsünü yaşar.

Іздеп табар жалғаннан, Бала берген пенде едім. Пенде өлмейді арманнан, Мінеки, мен де өлмедім (Kibar, 2014: 297)	Yalan dünyada ara bul, Evlat veren kul idim… Hayalinden ölmez kul, İşte, ben de ölmedim… (Kibar, 2014: 298)

Abay, bu dünyaya hikmet çerçevesinde “gelip geçilecek” bir han gözüyle bakar. Burada alınacak para pul da makam da geçicidir. O, tatmini bilimde, ilerlemede, insani erdemlerin yüceltilmesinde bulur. Bu dizelerinde dünyanın gelip geçiciliğinden söz ederken, “kul” kelimesini kullanması, ölüm karşısında yaratıcıya teslimiyetini de ortaya koyar. Abay, “hayalinden ölmez kul, işte, ben de ölmedim…” dizelerinde Abdirahman’ın yaşasaydı gerçekleştireceği hayalleri düşünerek, onları hayal edebildiği sürece Abdirahman’ın da ölmeyeceğini ve kendisinin de idealindeki fikirlerinde ölümsüz olacağını ifade eder.

Karakter Tabakası

Üçüncü tabaka olan karakter tabakasında, şiirin, şairiyle olan düşünsel ilintisi irdelenir. Rollo May *Yaratma Cesareti* adlı kitabında *sanatçılar kültürlerinin tinsel anlamını dışa vuruyorlar. Sorunumuz: Onların anlamını doğru okuyabiliyor muyuz?* (May, 2013: 51) der. Gasset ise yaratının, sanatçının ruh dalgalanmalarının bir sonucu olduğunu ifade eder. (Gasset, 2012: 79) Yani sanat eserinin, kapağı sanatçısında olan çok daha derin kuyulara açılabildiği söylenebilir. Abay da kendi karakterini, hayat görüşünü, fikirlerini şiirlerine yansıtmış bir şairdir. O, halkının makam mevki sevdasına, açgözlülüğüne, yalana, ahlaka aykırı davranışlara şiddetle karşı çıkar.

Gericiliği değil ilericiliği tavsiye eder, bilim ve aklı ön planda tutar. Kazakların tembelliği alışkanlık haline getirdiğinden, rüşvetin çoğaldığından dem vurur. Eserlerinde de tıpkı kendi yaşamında olduğu gibi toplumda yanlış giden, aksayan yönleri eleştirir. Halkına doğrucu öğütler verir. Güzel ahlakı, gelişimi destekler.

Alınyazısı Tabakası

Yaşamı boyunca, şiirlerinde insani erdemleri, güzel ahlakı, aklı ve bilimi, ekonomik eşitliği, kadın haklarını, özgürlüğü savunan Abay, kendi halkında gördüğü olumsuz davranışları gözünü kırpmadan eleştirme cesaretini de gösterebilmiştir. Eşitlik talebi, güzel ahlak beklentisi, aklın ve bilimin ışığı tüm insanlığın ortak arzusu ve hakkıdır. Abay, ailesine, halkına seslendiği şiirlerinde aslında bütün dünyanın sesini de taşımıştır.

3.2.5. Eski Atası Hacı İdi / Арғы атасы қажы еді

Арғы атасы қажы еді	Eski atası Hacı idi,
Бейштен татқан шәрбәтті.	Cennette tatmış şerbeti,
Жарықтықтың өнері	Rahmetlinin mahareti,
Айтуға тілді тербетті.	Demeye dili oynattı.
Адалдық, ақыл жасынан	Küçüklüğünden akıllı, iyi niyetli
Қозғапты, тыныштық бермепті,	Hareketli, sükünet vermemişti,
Мал түгіл жанға мырза еді,	Mala değil, cana yakın idi.
Әр қиынға сермепті.	Her zorluğa, kucak açar idi.
Мұңды, шерлі, жоқ-жітік	Fakirfukara elemli, dertli,
Аңсап алдын кернепті.	Arzuyla himaye ettin hepsini.
Бәрінің көңілін тындырып,	Yapıverdin gönüllerini,
Біреуін ала көрмепті.	Ayırmadın hiçbirini.
Әділ, мырза, ер болып,	Adaletli, cömert, er idi
Әлемге жайған өрнекті.	Âleme yayardı örnek hareketi.
Тәубесін еске түсіріп,	Aklına düşürerek tövbesini,
Тентекті тыйып, жерлепті.	Yaramazlığı kesip, gömmüş idi.
Қазақтың ұлы қамалап,	Kazak'ın oğlu sardı çevreni,
Іздеген жүзін көрмек-ті.	İstediği yüzünü görmek idi…
Ақылынан ап қайтқан	Aklından alıp, dönen geri,
Өлгенше болар ермекті.	Ölünceye kadar, olur meşgaleli…
Ол сыпатты қазақтан	Kazaklar içinde böyle özellikli
Дүниеге ешкім келмепті.	Hiç kimse dünyaya gelmemişti.
Өлмейтін атақ қалдырып,	Ölümsüz unvan bırakıp gitti,
Дүниеге көңілін бөлмепті.	Dünyaya gönül vermemişti.
Жарлығына Алланың,	Buyruğuna Allah'ın,
Ерте ойлаған көнбек-ті.	Erken anlayıp, boyun eğmişti.
Олар да тірі қалған жоқ,	Hiç kimse diri kalmış değildi,
Тірлік арты өлмек-ті.	Diriliğin sonu ölmekti.
Оны да алды бұл өлім,	Onu da aldı bu ölüm,
Сабырлық қылсақ керек-ті.	Sabır kılsak gerekli…
(Kibar, 2014: 289)	(Kibar, 2014: 290)

Ön Yapı

"Eski atası hacı idi" şiirinin şekil özelliklerine bakıldığında, şiir, yedi adet dörtlük ve bir ikili dizeden (beyit) oluşmaktadır. Dörtlükler, yedili, sekizli ve dokuzlu hecelerle, tek bir hece sayısına bağlı kalınmadan yazılan dizelerle inşa edilmiştir. Şiirde tek bir kafiye düzenine bağlı kalınmamıştır. Dörtlükler, aaaa, baaa, abcb, cbcb gibi farklı kafiye düzenleriyle kaleme alınmıştır. Uyak ve ahenk, Türkçede "görülen geçmiş zaman" (bilinen geçmiş zaman) adı verilen dı-di-du-dü-tı-ti-tu-tü ekleriyle sağlanmıştır. Şair "Dünkü Osman ağabeyi" adlı şiirinde de olduğu gibi, şiir boyunca

yargılar ekleyerek yavaş yavaş ördüğü hikâyeyi, sondaki iki dizeyle nihayete erdirmiştir.

Arka Yapı

1. **Semantik Tabaka**

Semantik (anlam) tabaka kelime/ kelime grubu tablosu	
Sözcüğün kullanım şekli	**Sözcüğün göndergesi**
Şerbet	Cennetlik gibi bir ömür yaşama
Tövbe	Allah'ın kullarını gözlediğinin bilinmesi ve Allah'ın sevgisini kazanmak için doğru davranışlar içinde bulunulması
Ölümsüz unvan	Kişinin geride bıraktığı olumlu hal ve davranışlar, erdem ve faziletler
Yaramazlık	Ahlaksız, kötü niyetli, yapması günah kabul edilen davranışlar
Örnek hareket	Toplumda iyi ve doğru kabul edilen tavırlar sergileme

2. **Obje (Nesne) Tabakası**

Abdirahman (Abiş), Abay'ın oğludur. Şair, Abdirahman'da küçük yaşlardan itibaren farklı meziyetler sezmiş ve onun eğitimiyle yakından ilgilenmiştir. Abay, Abdirahman'ı ilk önce Semey şehrindeki bir ilkokula yazdırmış ardından da Tümün şehrindeki Alexander ortaokuluna göndermiştir. Abdirahman, ortaokulu bitirdikten sonra, 1889-1892 yılları arasında St. Petersburg Mihaylov'da üç sene bugünkü ön lisans eğitimine denk bir eğitim alıp, yüksek puanla mezun olarak komiser unvanına sahip olmuştur. Abay, kendi dünya görüşünün ve meziyetlerinin Abdirahman'da da bulunduğunu düşünmüş ve ona ayrı bir ilgi beslemiştir. Abdirahman'ın eğitimi için ücret ödeyerek, bu amaç nedeniyle para ödeyen ilk Kazaklardan olmuştur. (Ayan, 2017)

Nitekim Erich Fromm, *Sevme Sanatı* adlı kitabında, babayı, bireyin varlık dünyasının diğer kutbunun, fikir dünyasının, beşerî yapıdaki şeylerin, kanun, emir ve kuralların, disiplinin, aksiyon, macera ve seyahatin temsilcisi olarak niteler. (Fromm, 2004: 45) Ona göre baba, çocuklarının eğitmeni ve yaşamda yol gösteren kılavuzudur. Oğuz Türklerinde de "baba", oğlunu gelenek ve göreneklerden, ahlaki erdemlerden, toplumsal değerlerden ve töreden haberdar eden figür olarak görülmüştür. Baba,

oğlunu yetiştirir, donanım kazandırır, büyütür, evlendirir ve neslinin güçlü bir şekilde devam etmesinde rol oynar. Aynı şekilde oğulun görevi de toplumun gelenek ve göreneklerine, töresine sahip çıkarak, nesli babanın şanına yakışır şekilde devam ettirmektir. (Tuna, 2018: 142-145) Örneğin, Dede Korkut hikâyelerinde, Kazan Bey'in, evladı Uruz'u bir savaş alanına götürerek burada ona eğitim verdiği görülür. Çünkü oğuzlarda "oğul" (erkek çocuk) devletli olarak görülürdü ve onun iyi yetişmesi, güçlü, hünerli ve başarılı olması neslin akıbeti açısından da önemli bulunurdu. (Tuna, 2018)

Baba, kaide koyan, düzen inşa eden, geçmişten bugüne bir bilincin taşıyıcısı olan, nesli ve neslin devamlılığını simgeleyen bir üst figürdür. (Şahin, 2010) Baba, çocuklarıyla iletişimde kendi geçmişi, içinde bulunulan an ve varsayılan gelecek tasarımı arasında "olan birikimin aktarımını" sağlarken, "olabileceklerin öngörüsüyle" de çocuklarının yaşamına yön verir. Dolayısıyla bir babaoğul ilişkisini irdelerken, incelemeye tabii tutulan babanın, kendi babasıyla olan ilişkilerini açığa çıkarmak, sonucun daha sağlıklı olmasında rol oynayabilir. Nitekim Abay'ın, oğlu Abdirahman ile kurduğu ilişkide, kendi babası Kunanbay ile arasındaki babaoğul ilişkisinin önemli bir etken olduğu söylenebilir.

Арғы атасы қажы еді	Eski atası Hacı idi,
Бейштен татқан шәрбәтті.	Cennette tatmış şerbeti,
Жарықтықтың өнері	Rahmetlinin mahareti,
Айтуға тілді тербетті	Demeye dili oynattı.
(Kibar, 2014: 289)	(Kibar, 2014: 290)

Abay'ın babası Kunanbay, Tobıktı'da bulunan Arğın boyunun başçavuşudur. Boyun eğmez, başına buyruk, kendi halinde, sert bir bozkır idarecisidir. (Avezov, 1985) Sovyetler Birliği dönemindeki kaynak eserlerde gaddar, cahil ve gerici bir kişi olarak tanıtılan Kunanbay, döneminin saygın yöneticileri arasındadır ve hacıdır. (Ayan, 2017: 13) Yukarıdaki dizelerde Abay, oğlu Abdirahman'ın yasına, babasının yasını tutarak başlar. Onun, inançlı bir kişi olduğunu vurgularken, ruhuna rahmet okur, dua eder ve şiirine başlama kudretini onun kutsiyetine atfeder.

Abay, babası Kunanbay'dan uzakta büyümüştür. Bozkırın sert mizacına sahip Kunanbay'ın, çocuklarının da bu sertliğe sahip olmasını beklediği düşünülebilir. Dolayısıyla Abay ve annesi Uljan, çevrelerindeki bu soğuk iklime rağmen,

sıcakkanlılığı, insani duyguları, merhameti ninesi Zeze'de görmüş ve onun masalları, hikâyeleriyle bu hümanist erdemleri edinmişlerdir. (Ayan, 2017: 9-12) Kunanbay, her ne kadar Abay'dan uzakta olsa da onun eğitimiyle yakından ilgilenmeyi ihmal etmemiştir. İlk eğitimini, özel bir hoca tutarak evde verdirmiş, ardından oğlu Abay'ı imam Ahmet Rıza'nın medresesine Semey'e göndermiştir. İnançlı bir Müslüman olan Kunanbay, Abay'ın burada İslami ilimlere dayanan dini bir eğitim almasını istemiştir. (Ayan, 2017: 9-12)

Babasının beklentisi neticesinde Abay, burada dini altyapısını oluştururken bir yandan da kendi ilgi alanlarını oluşturmuş ve doğu klasiklerini okumaya, Rusça öğrenmeye merak salmıştır. Bunda nenesi Zeze'nin ona çocukluk yıllarında anlattığı hikâyelerin de etkisi olduğu söylenebilir. Onun iç dünyasını zenginleştiren bu anlatılar, zamanla onda insanlığa, dünyaya, evrene karşı bir duyar ve merak oluşturmuştur. Abay, Semipalitinski'de medresenin birçok kısıtlayıcı şartlarına rağmen, kendini farklı alanlarda geliştirme uğraşı verse de babası Kunanbay'ın hükümdarlık mücadeleleri eğitim hayatının önünde bir engel oluşturmuştur. Kunanbay, bozkır beyleriyle giriştiği hanedanlık mücadelesinde birçok düşman edinmişti. Dolayısıyla, soyunu ve ailesini bu zorlu mücadelelere hazırlamak istiyordu. Bunun neticesinde, Abay'ı, soyun başına geçmeye hazırlamak için, eğitimini yarıda kesip, Semey'den geri çağırtmıştır. Bu olay, Muhtar Avezov'un *Abay Yolu* romanında şöyle anlatılır:

> "Kunanbay, hemen dönüp selamlarını aldıktan sonra kısaca hâl hatır sordu. Yerinden hiç kıpırdamadı. Çocuğunu yanına da çağırmadı. Kısa bir süre Abay'a baktıktan sonra:
>
> Evladım, maşallah büyümüşsün. Molla oldun mu? Boyun kadar bilimini de aldın mı? dedi. Dalga mı, yoksa şüphe mi? Yoksa gerçekten durumunu mu öğrenmek istiyor?
>
> Çocuk kendini bildi bileli, kara kışta havanın durumuna bakan yaşlı bir çobana benzeyen babasının suratını tanıyarak büyümüştü. Babası da bu çocuğunun zekâsını diğer çocuklarından üstün görüyordu. Babasının, utangaçlığı ve cevap vermemeyi affetmeyen karakteri, Abay'ca malumdu. O, sabırlı ve itaatkâr tavrıyla:
>
> Allah'a şükür babacığım, deyip biraz durdu. Bana at gönderdiğin için, ders bitmediği halde üstadın iznini ve icazetini alıp döndüm, dedi." (Avezov, 1997: 11-12)

Burada, Abay'ın eğitiminin yarıda kalmasına karşı duyduğu üzüntü, Avezov tarafından da okura hissettirilir. Abay, Kunanbay'ın bu kararından memnun değildir

ancak mizacını bildiği babasına sabırla yaklaşarak, aldığı karara saygı gösterir. Bu durum, E. Fromm'a göre baba sevgisinin bir koşullu sevgi olduğunun göstergesidir. (Fromm, 2004: 45-46) Ona göre, baba sevgisi elde edilen, kazanılan bir sevgidir ve arzulanan beklentiler karşılanmazsa bu sevgi kaybedilebilir. Koşullu baba sevgisinin kökeninde itaat etme yatar. Tabi olmak en yüce erdem, itaatsiz bir tavır ise büyük bir günahtır ve bedeliyse babanın ilgi ve sevgisinden yoksun bırakılmaktır. Dolayısıyla, Abay'ın da itaatini göstererek babası Kunanbay'ın sevgisini kazanma yolunu seçtiği düşünülebilir.

Buradan hareketle, Abay'ın, babası Kunanbay'ın yönlendirmesi nedeniyle tahayyül ettiği, arzuladığı eğitimi alamadığı görülür. Şairin, bunun neticesinde, bir empati kurma yoluna giderek, babasının kendisine sağlamadığı imkanları oğlu Abdirahman'a sağlamak istediği söylenebilir.

Abdirahman ile Abay'ın çocukluk yıllarına bakıldığında birbirlerini andırdıkları görülür. Abay, son derece gayretli, meraklı, civanmert bir çocuk olarak anlatılır. Avezof, romanında bunu şu şekilde işlemiştir:

> "Çocuk durak bilmeyince, Cumabay da:
> Tüüh! Şuna bak! "Ben kurt yavrusuyum" diyor yahu
> "Kendisinin söylediği "Kunanbay'ın kurt yavrusu" Abay imiş." (Avezov, 1997: 4)

Babası Kunanbay da onun zekâsının farkındaydı ve ona ayrı bir değer veriyordu. Bu nedenle onu özel hocalar tutup yetiştirdi ve kendi hayat görüşü neticesinde hanedanlığının geleceği olarak gördü.

Abay'ın Abdirahman'a yazdığı şiirlerden, onun erdemlerini, zekâsını övdüğü ve onunla gurur duyduğu düşüncesi çıkarılabilir. Ayrıca şair, diğer çocuklarına nazaran, çocukluğunda parıltı gördüğü Abdirahman'ı ayrı bir noktada tutmuş ve onun eğitimiyle yakından alakadar olmuştur. Abay, bir nevi kendi hayat ülküsünün devamını Abdirahman'da bulmuş ve onu kendi çocukluğunda ulaşamadığı idealist yapısıyla özdeşleştirerek, desteklemiştir. Buna istinaden, yaşamı boyunca birçok yakınının ölümüne şahit olan şair, en çok yas şiirini oğlu Abdirahman'a (dokuz şiir) yazmıştır. Çünkü Abdirahman'ın ölümünün Abay'ın kendi çocukluk hayallerinin de

ölümüne denk düştüğü söylenebilir. Dolayısıyla şair, aynı zamanda yarım kalan bir hikâyenin de yasını tutmaktadır.

Адалдық, ақыл жасынан Қозғапты, тыныштық бермепті, Мал түгіл жанға мырза еді, Әр қиынға сермепті. (Kibar, 2014: 289)	Küçüklüğünden akıllı, iyi niyetli Hareketli, sükünet vermemişti, Mala değil, cana yakın idi. Her zorluğa, kucak açar idi. (Kibar, 2014: 290)

Bu dizelerden de Abay'ın, küçüklüğünden itibaren Abdirahman'da bir potansiyel gördüğü düşüncesi çıkarılabilir. O da Abay'ın şiirlerinde, tıpkı babası gibi, aklıyla, civanmertliğiyle ön plana çıkan bir "kurt yavrusu" gibi anlatılır. Çocukluğunda hareketli, enerjik bir yapıda tarif edilmesi onun zekâsıyla ilgili bir ipucu olarak ele alınabilir. Nitekim psikomotor davranışlarda aşırı duyarlılık, üstün zekâlı çocuklarda tespit edilen belirtilerden biridir. Polonyalı psikolog Kazimierz Dabrowskin de üstün zekâlı/yetenekli çocukların diğer çocuklara göre bilişsel, duyuşsal, psikomotor ve duyularla ilgili duyarlılık açısından daha önde ve hassas olduklarını belirtir.[48] Nitekim zekânın oluşumunda da çevresel etki ve öğrenme kadar kalıtımın da etkili olduğu bilinmektedir. (Engin vd., 2008) Dolayısıyla, Abay'ın ve Abdirahman'ın benzer nitelikler göstermesinde bu kalıtsal geçişlerin ve eğitime yönelik yönlendirmelerin etkisi olduğu düşünülebilir.

Mala ve mülke düşkünlük, Kur'anı Kerim'de sıklıkla bahsedilen konulardan biridir. Birçok ayette, inançlı kişilerin mal ve mülk uğruna nefsine yenik düşerek ahiretteki sonsuz yaşamı kaybetmemesi ve Allah'ın bu konudaki emir ve yasaklarından kaçınması gerektiği vurgulanır. Çünkü İslam inancına göre beşerî olan veya olmayan bütün mülklerin sahibi Allah'tır. Bununla ilgili Âli İmrân suresinin 26. Ayetinde: *De ki: Allah'ım, mülkün sahibi sensin* buyrulmaktadır. Nitekim İslam akidesine göre bir yaşam sürdürmüş halk ozanı Yunus Emre, bu konuyu bir şiirinde şöyle işlemektedir:

Mal sahibi, mülk sahibi
Hani bunun ilk sahibi?

[48] https://ustunzekalilar.org/tr/Makaleler/Icerik/154-Ustun-Yetenekli-Cocuklarin-Ayirt-Edici-Ozellikleri-Nelerdir (08.01.2021)

Mal da yalan, mülk de yalan,
Var biraz da sen oyalan![49]

Abay da Kazaklar arasında "öğlene kadar ömrün kalsa bile, bir günlük mal topla" gibi atasözlerinin çokluğundan söz eder ve bu durumdan yakınır. (Ayan, 2017: 68) Çünkü İslam inancına göre skolastik bir eğitimle büyümüş şair için de dünya gelip geçilecek bir imtihan alanıdır ve dünyevi bütün mal ve mülkler Allah'ın kullarına verdiği bir nimettir ve yalnız ona aittir. Dolayısıyla yukarıdaki dizelerde Abay'ın, Abdirahman'da mala ve mülke önem vermeyen, maneviyatı önemseyen bir yapı sezdiği görülmektedir. Şair, oğlunun bu erdemlerini olumlu bulur ve övünçle karşılar. Ona göre Abdirahman, iradesi kuvvetli, sorunların üstesinden gelmeyi bilen bir kişiliktedir ve güçlü bir ruhsal yapıya sahiptir. O da babası Abay ve amcası Osman gibi bütün sıkıntıları göğüsleyen, dostlarının dertlerini kendine dert edinen, herkesin yardımına koşan, cömert bir yapıdadır. Bu yönleriyle de Abay'ın takdirini kazanmıştır.

Ол сыпатты қазақтан Дүниеге ешкім келмепті. Өлмейтін атақ қалдырып, Дүниеге көңілін бөлмепті (Kibar, 2014: 289)	Kazaklar içinde böyle özellikli Hiç kimse dünyaya gelmemişti. Ölümsüz unvan bırakıp gitti, Dünyaya gönül vermemişti. (Kibar, 2014: 290)

Abay, sözlerinin altıncısında, Kazakların "birlik" anlayışının; yemeği, malı, barınmayı ortak olarak kullanmaktan öteye geçemediğine vurgu yapar. (Ayan, 2017: 69) Genel olarak, Kazakların hırsızlığı, yalanı, rüşveti, mal ve mülk edinmeyi, bilime ve ahlaka tercih ettiğini söyleyen Abay, yeni yetişen Kazak gençlerini de bu kötü alışkanlıkları bir kenara bırakarak, doğru erdemlere yönelmeleri konusunda uyarır, öğütler verir.

Abdirahman da Abay'a göre dürüst, cömert, adaletli, ilime ve bilime hevesli, kötü alışkanlıklardan uzak bir karaktere sahiptir. Bu yönleriyle de Abay için, tüm Kazak gençlerine örnek oluşturacak bir profil çizmiştir. Ahlaki olgunluğunun yanında Abay'a göre o dönemin o coğrafyadaki en ileri okulları olan Rus okullarında eğitim almış ve başarılı bir öğrenci olarak mezun olmuştur. "Komiserlik" gibi saygın bir makama gelmesine karşın da Abay'ın sözlerinden yola çıkarak, bununla övünüp karakterinden ödün vermemiş, makam mevki aşkına düşmemiş, rüşvet almamıştır. Dolayısıyla, sahip

[49] https://yunusemresiirleri.com/sozler/yunus-emre-sozleri.html e.t. (2 Kasım 2020)

olduğu bütün bu erdemler neticesinde, Abay'ın mücadelesini verdiği manevi değerlerin bir temsilcisi, bir simgesi olduğu söylenebilir.

Ölümsüzlük, insanoğlunun tarihin en eski çağlarından itibaren ilgisini çeken, merak ettiği, kafa yorduğu konulardan biri olmuştur. İlkel toplumlarda "ölümsüzlük" görüşü, mitolojik efsaneler çerçevesinde kalsa da inancın ortaya çıkışıyla birlikte, ölümden sonra da ölümsüz bir yaşamın başladığı düşüncesi ortaya çıkmış ve kişinin değerli eşyalarıyla gömülmesinin bir adet halini aldığı durumlar da gözlemlenmiştir. Düşüncenin sistemli bir hale dönüşmeye başladığı devirlerde ise, örneğin, Antik Yunan filozoflarından Platon, Phaidon adlı diyaloğunda "ruhun ölümsüzlüğüne" vurgu yapmaktadır. Öldükten sonra ruhların Hades'e giderek tekrar dirildiği ve dünyaya geldiklerine dair bir inanç olduğundan bahsetmektedir. Platon'a göre her şeyin bir karşıtı vardır. İyinin karşıtı kötü, yaşamın karşıtı da ölümdür. Her şeyin zıddından türediğini düşünen Platon, yaşamın da ölümden meydana geldiğini ve sürekli devam eden bir süreç olduğunu ileri sürmüştür. Bunun yanında, Platon'un "ölümsüzlük" anlayışına göre, ölümsüzlüğün bir nedeni de bilgidir. Bilgi, hafızayı canlandırıp hatırlamayı sağladığından, bilgi sayesinde anımsanın şeyin yaşamaya devam ettiğini belirtir. (Demirtaş, 2019)

Tarih boyunca insanlar, ölümsüzlüğü bazı bitkilerde ve hayvanlarda da aramışlardır. Örneğin, yaşam otu, mantar, elma, asma, hayat ağacı, hayat suyu, yiyen veya içen kişiye ölümsüzlük verdiğine inanılan yiyecek ve içeceklerdi. Yılan, akrep ve salyangoz ise ölümsüzlük sağlayan hayvanlar olarak kabul edilirdi. (Kılıç, 2017: 129-147) Nitekim mitolojide de ölümlülük-ölümsüzlük hadisesinin yine bir meyve üzerinden işlendiği görülür. "Türk Yaradılış Destanı"nda, Tanrı, Erlik'in sözüne uyarak yasak meyveyi yiyen Eje'yi cezalandırır ve onu yeryüzüne göndererek, ölümsüz olmaktan men eder. (Yılter, 2017) Benzer durum, İslam inanışına göre Hz. Âdem ve Havva'nın şeytanın oyununa gelerek, Allah'ın yasakladığı meyveyi yemesi ve olayın neticesinde de cennetten kovulmaları hadisesinde de görülür.

Kur'anı Kerim'de, ölümün Allah'ın mutlak bir takdiri olduğu bildirilir ve her canlının ölümü yaşayacağına vurgu yapılır. Dolayısıyla İslam akidesine göre mutlak bir ölümsüzlükten söz edilemeyeceği görülür. Ancak, İslam'da ölümsüzlük, beşerî ve

ebedi olmak üzere iki düşünce bağlamında gelişme göstermiştir. Ebedi fikir, canın bedenden sıyrılmasından sonra ruhun sonsuz yaşamda (ahirette) tekrar dirileceği ve ölümsüz olacağına dairdir. Beşerî ölümsüzlük düşüncesi ise, kulun dünyada yaptığı iyilikler, verdiği sadakalar, güzel ahlakı ve erdemleriyle, iyi bir evlat, öğrenci yetiştirmesiyle dünyevi yaşam boyunca bu güzel faziletlerinin hatırlanması ve insanlara ilham vererek isminin yaşatılmasına dayanır. Halk arasında bu durumla ilgili bir söz de vardır: *Eşek ölür kalır semeri, insan ölür kalır eseri.* Abay da bu durumu bir şiirinde şöyle dile getirir:

Өлді деуге сыя ма, ойлаңдаршы, Өлмейтұғын артына сөз қалдырған? (Kibar, 2014: 287)	Öldü demek olur mu düşünsenize, Ardından ölmemiş söz söylemiş? (Kibar, 2014: 288)

Abay'ın ifadesiyle, Abdirahman da geride bıraktığı ahlakı, bilgisi ve erdemleriyle, beşerî âlemde insanların faydasına "ölümsüz" bir eser, bir unvan bırakmıştır. Dünyanın süsüne, hiç bitmeyecekmiş gibi yaşama hevesine kapılmamış, Abay'a göre sonsuz yaşamın anahtarı olan iyilik, dürüstlük ve hakikate sarılmıştır.

Жарлығына Алланың, Ерте ойлаған көнбек-ті. Олар да тірі қалған жоқ, Тірлік арты өлмек-ті. Оны да алды бұл өлім, Сабырлық қылсақ керек-ті. (Kibar, 2014: 289)	Buyruğuna Allah'ın, Erken anlayıp, boyun eğmişti. Hiç kimse diri kalmış değildi, Diriliğin sonu ölmekti. Onu da aldı bu ölüm, Sabır kılsak gerekli… (Kibar, 2014: 290)

Kur'anı Kerim'de Ankebut suresinin 57. Ayetinde Allah: *Her nefis ölümü tadıcıdır; sonra bize döndürüleceksiniz* buyurmaktadır. Abay, Allah'ın bu buyruğuna gönderme yaparak Abdirahman'ın erken yaşta ölümünü, hüsni talil ile Allah'ın çağrısına yorar.

Şairin, kardeşi Osman'ın vefatı üzerine yazdığı "Dünkü Osman Ağabeyi" şiirinde kullandığı "sabır" vurgusunu, bu şiirinde de tekrarladığı görülür. Kur'anı Kerim'de Bakara suresinin 155. Ayetinde: *Çâresiz biz sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme ile imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele* buyrulmaktadır. Dolayısıyla, yukarıdaki dizelerden hareketle, ömrü boyunca hakikati aramış, İslam dininin anlayış ve kaideleriyle yetişmiş Abay'ın da inançlı bir Müslüman olarak Allah'ın bu buyruğuna kulak verdiği söylenebilir.

Abay, ölümün, Allah'ın işaret ettiği hakikatlerden biri olduğunu bilir. Nitekim sözlerinin otuz dördüncüsünde, bütün kulların ölümden haberdar olduğunu ve ölümün yalnızca yaşlılara gelmeyeceğinden söz eder. (Ayan, 2017: 92-93) Bu bilince varmasında, İslam öğretisinin etkisi kadar çok erken yaşlarda kaybettiği kardeşi Osman ve oğlu Abdirahman'ın da etkisi olduğu düşünülebilir. Ona göre, ölüm hayatın bir gerçeğidir ve eninde sonunda yaşanacaktır. İnsan, başa gelen bütün sıkıntılar gibi ölümün de Allah'ın takdiri olduğunu bilerek onun karşısında metanetli olmalı, isyan etmekten ve yakınmaktan kaçınmalıdır.

Levinas'a göre ölüm, geri dönüşü olmayandır. Onun, yaşanılan an içerisinde birdenbire, aniden ortaya çıkması, insanı kaygıya yönlendirir. Bu kaygı bir müddet sonra korkuya evrilir ve ölüm kendi kapsamına indirgenir. (Levinas, 2020: 11) Böyle durumlarda ölen salt bir kişi değildir. Bu korku ve kaygıdan etkilenen başkalarıdır. Onun yerine tekrar tekrar kaygılanır, korkar ve ölürler. Ölen ise bu durumu sadece bir kez yaşar ve ortadan yok olur.

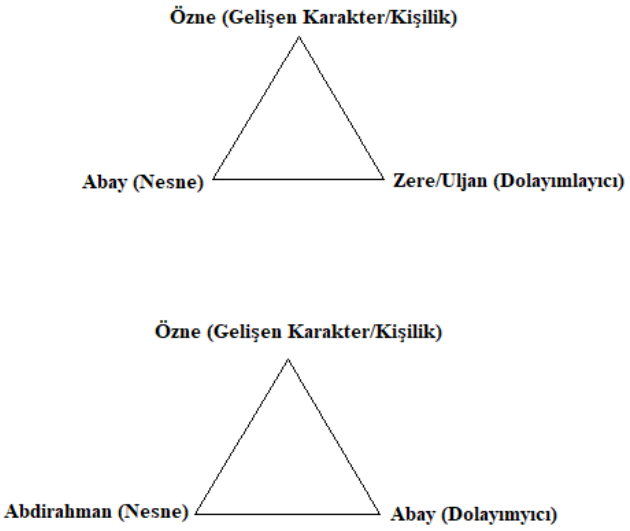
Abay'ın gençlik yıllarında severek okuduğu söylenilen Rus yazar Tolstoy ise, ölümden korkmayı, bedensiz bir düşten korkmaya benzetir. (Tolstoy, 2019: 161) Ona göre insan, hayatı bir vücuttan ibaret görüyorsa, onun hayatı bedenin ölümüyle son bulur. Ancak hayatın ruhta bulunduğunu düşünüyorsa, onun yaşamı sonsuzdur ve o yaşam bedenin yok olmasıyla sona ermez. (Tolstoy, 2019: 155) Abay'ın ölüm karşısındaki tavrı da bu düşünceyle paralellik gösterir. Ahiret düşüncesiyle, sonsuz bir yaşamın inancında olan şair, bedenin ölümünü hakkın takdiri olarak görür, karşısında sabır gösterir.

Karakter Tabakası

Schopenhauer, insanın hayattaki mutluluğunun, kişiliğiyle ve onun ne olduğuyla ilgili olduğunu söyler. (Schopenhauer, 2009: 12) Freud ve Adler ise, kişiliğin yaşamın ilk altı yılında oluştuğuna hemfikirlerdir. (Gençtan, 2020) Dolayısıyla, bir insanın kişiliğini derinlemesine analiz etmek, tanımak ve anlamak için, onun yaşamının ilk yıllarından itibaren ailesi ve çevresiyle etkileşimini bilmek belli düzeyde bir fikir oluşturabilir.

Abay, çocukluk çağlarını (ilk altı yıldan fazlası), soğuk, pragmatist, sert ve güç odaklı babası Kunanbay'dan uzakta geçirmiştir. Bu yıllarda ninesi Zere ve annesi Uljan onunla yakından ilgilenerek, akli ve ruhi gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Özellikle ninesi Zere'nin, ona sık sık halk hikâyeleri, masallar ve geçmişte yaşanan olaylardan bahsederek onda tarihsel, sosyal, insani bir bilinç oluşmasında etkili olduğu söylenebilir. Nitekim annelik de hamilelik süreciyle başlayarak, çocuğun fiziksel ihtiyaçlarının yanında zihinsel (psikolojik) ihtiyaçlarının da karşılanmasını içeren bir toplumsal rol olarak tanımlanır. (Miller, 2010: 33) Nevzat Tarhan, tarihte bazı filozofların, iyiliğin yeryüzüne giriş yaptığı kapı olarak annelik duygusunu işaret ettiklerinden söz eder. (Tarhan, 2005: 297-298) Uljan ve Zere de kadınlık (annelik) psikolojisinin doğasında yer alan bu insani erdemleri Abay'a kazandırırken, kişiliğinin oluşmasında sağladıkları kültür aktarımıyla, Abay öncesi dönem ile Abay'ın tesirinde geçecek dönem arasında köprü görevi gören birer dolayımlayıcı kimliğine bürünmüşlerdir. Aynı zamanda Zere ve Uljan'ın sergilediği bu toplumsal rolün, Kazak toplumunda kadın kimliğinin gücü noktasında da önemli veriler sunduğu düşünülebilir. Zira Chodorow, "annelik anlayışının" nesiller boyunca gelişim gösteren bir geleneğin yansıması olduğunu belirtir. (Elmas, 2017: 149) Dolayısıyla, Abdirahman'ın kişiliğin oluşmasında etkili olan sürecin, Abay'ın kişiliğinin şekillenmesinde etkili olan süreçle başladığı düşünülerek, kronolojik bir incelemeyle Abay'ın şiirde verdiği dizeler paralelinde bir Abdirahman portresi oluşturulabilir.

Réne Girard, *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat* adlı eserinde, üçgen arzu modelinden bahseder. Bu modele göre, özne (roman kahramanı) ile nesne (arzu edilen şey) arasında, kahramanın nesneye karşı arzusunu filizlendiren, yönlendiren, onu geliştirip, olgunlaştıran bir unsur daha vardır. Girard, bu unsuru "dolayımlayıcı" olarak ifade eder. (Girard: 2013: 23-59) Baba ve aynı zamanda şiirin şairi Abay ve oğul (şiirinin öznesi) Abdirahman arasındaki ilişki, üçgen arzu modeline benzer bir bakış açısıyla şu şekilde gösterilebilir:

Şekil 1: Üçgen Arzu Modeline Göre (Abay, Abdirahman, Zere ve Uljan)

Abay, kişilik oluşumunda önemli olduğu düşünülen çocukluk yıllarını, Uljan ve Zere'nin himayesinde geçirerek, muhtemel olarak Kunanbay ve onun babasının soyundan süregelen, bozkıra özgü soğuk, acımasız, merhametsiz olarak nitelenebilecek ataerkil mizacın aktarım zincirini kırmıştır. Dolayısıyla, onun karakter yapısı, babası Kunanbay'ın aksine yumuşak, hassas, duyarlı ve idealist bir çizgide gelişmiştir. Bu nedenle de babasıyla arasındaki ilişkide problemler yaşadığı görülür. Örneğin, Abay, Kunanbay'ın adaletsiz tutumuna katlanamıyordu. Kunanbay ise Abay'ın arkadaşlarını ve yol göstericilerini soylu kişilerden değil de halk arasındaki dürüst ve akıllı insanlardan seçmesine, Rus kültürüne ilgi duymasına karşıydı. Dolayısıyla, Muhtar Avezov'un verdiği bilgiye göre Abay yirmi sekiz yaşındayken araları tamamen açıldı. (Avezov, 1985) Babaoğul arasındaki bu uyumsuzluğun, Freud ve Adler'in, kişilik oluşumunda dikkat çektiği ilk altı yılın önemine vurgu yaptığı söylenebilir. Kunanbay'ın hanedanlık mücadeleleriyle meşgul olduğu, Abay'ın annesi ve ninesinin ilgisiyle büyüdüğü bu yılların, Abay'ın oğlu Abdirahman'ın kişiliği üzerinde de tesir ettiği söylenebilir.

Abay, şiirinde Abdirahman'ın "küçüklüğünden iyi niyetli", "adaletli", "cömert" olduğundan bahseder. Onda bu insani erdemlerin oluşmasında, Zere ve Uljan'ın Abay'da kırdığı zincirin etkisi olduğu düşünülebilir. Nitekim Abay ve Abdirahman arasında bir fikir çatışması yaşanmadığı gibi Abay'ın Abdirahman'ı oğlu olmasının

dışında bir fikir arkadaşı olarak gördüğü de belirtilir. (Ayan, 2017: 14-15) Buradan hareketle, Kunanbay, oğlu Abay'ın yetişmesinde etkili rol oynayamadığı için onunla karşıt düşerken, Abay'ın Zere ve Uljan'dan aldığı temeli Abdirahman'a aktardığı ve onun kişiliğini etkilediği görülür. Dolayısıyla, karakter ve fikir dünyası bağlamında kendisiyle yakınlık gösteren oğlunun kaybı, şairi derinden etkilemiştir. Bu nedenle, oğlunun gurur duyduğu faziletlerini sıralayarak yasını tutmuştur.

Alınyazısı Tabakası

Abay'ın eserlerinde savunduğu manevi değerleri, oğlu Abdirahman'da da gördüğü söylenebilir. Bu akli ve ahlaki erdemler, onun tüm insanlık için çizdiği "olması gerekenler" tablosunun özetidir. O, oğlunun aracılığıyla bütün insanlığı, iyiliğe, cömertliğe, adalete, fakir fukarayı gözetmeye, bilimle meşgul olmaya ve dünyada insanlara ilham verecek, onları iyiye, doğruya, güzele yönlendirecek işler yapmaya teşvik eder.

3.2.6. Abdirahman’ın ölümüne (Yirmi Yedi Yaşında) / Жиырма жеті жасында

Жиырма жеті жасында	Yirmi yedi yaşında
Әбдірахман көз жұмды.	Abdirahman göz yumdu ya.
Сәулең болса басында,	Söyle, başında akıl varsa,
Кімді көрдің бұл сынды?	Kimi benzer gördün O’na?
Дүниелікке көңілі тоқ,	Gönlü tok dünyalığa,
Ағайынға бауырмал.	Dost canlısı yakınlara…
Тәкаппар, жалған онда жоқ,	Gururlu, yalan yok onda,
Айнымас жүрек, күлкің — бал.	Vefalı yürek, gülüşü bal ya!
Ғылым оқып білгенше	Bilim alıp, bilinceye kadar,
Тыным, тыныштық таппаған.	Huzur, sükûnet bulmayan…
Дүниені кезіп көргенше	Âlemi gezip görene kadar,
Рахат іздеп жатпаған.	Rahata erip yatmayan…
Ұзақ өмір не берер,	Uzun ömür ne verir,
Көрген, білген болмаса?	Gören, bilen olmasa?
Жатқан надан не білер,	Yatan nadan ne bilir,
Көңілге сәуле толмаса?	Gönle nuru dolmasa?
Петербурда-ақ кідірмей,	Petersburg’da çok geçmeden,
Біліпті дерттің барлығын.	Öğrenmişti hastalandığını,
Тәуекел қып білдірмей,	Tevekkül edip bildirmeden,
Күтіпті тәңірі жарлығын.	Beklemişti Tanrı fermanını.
Қалжыңы, шыны аралас,	Şakası, gerçekle oynaş,
Өмірім аз деп білдіріп,	“Ömrüm az” diye bildirmiş.
Бөтен көзде көрсе жас,	“Yabancı gözde görsem yaş,
Ойнаймын деп күлдіріп.	Oynatıp, güldürüyorum” demiş.
Аз өмірін ұзайтқан,	Az ömrünü uzatmış,
Ғылымға бойы толған соң.	Bedeni bilimle dolunca,
Көрген жерін молайтқан,	Gördüğü yeri çoğaltmış,
Оқып, біліп болған соң.	Okuyup, bildikten sonra…
Қырым, Кавказ, Түркістан,	Kırım, Kafkas, Türkistan,
Ресей, Сібір қалмады.	Rusya, Sibirya kalmadı.
Хабарланып әр тұстан,	Haber salıp her yandan,
Көрмей дамыл алмады.	Görmeden mola almadı.
Құйрықты жұлдыз секілді,	Kuyruklu yıldız gibi,
Туды да, көп тұрмады.	Doğdu da çok durmadı.
Көрген, білген өкінді,	Gören, bilen üzgün idi,
Мін тағар жан болмады.	Suçlayan can olmadı.
Тәуекел зор, ақыл мол,	Tevekkül büyük, akıl bol idi,
Қорықпай тосқан тағдырын.	Korkmadan beklemiş kaderini.
Қиынсынбай өлімді ол,	Zorsunmamış ölümü kendi,
Білдірмеген еш сырын.	Sırrını hiç bildirmedi…
Ата-ананың қызметін,	Anababanın hizmetini,
Алған жардың қарызын,	Aldığı yârin ödentisini,
Өтемей кеткен бейнетін,	Ödemeden gittiği meşakkatini,
Қағазға жазған арызын.	Kâğıda yazmış dilekçesini…
Көргені мен білгені	Gördüğü ile bildiği,

Жүзге келген шалдан көп.	Yüze gelen yaşlıdan çok idi,
Бізге уайым жегені —	Bizim çektiğimiz kederi,
Арманда боп қалды деп.	“Geride kaldı hayali” diyeydi…
Жаңа жылдың басшысы — ол,	Yeni neslin başı o idi,
Мен ескінің арты едім.	Ben eskinin sonu idim.
Арман деген ащы сол,	“Hayali” dediğim acısı bu idi,
Сүйекке тиді, қарт едім.	Kemiğe değdi, kart idim.
Қайғы болды күйгендей	Kaygı oldu, tutuşur gibi,
Ол қуатым еді рас.	Doğrusu, o kuvvetim idi.
Көзге қамшы тигендей,	Gözüme kamçı değmiş gibi,
Шыр айналды артқы жас.	Düzeni döndü, yaş sonraki.
(Kibar, 2014: 294-296)	(Kibar, 2014: 294-296)

Ön Yapı

“Abdirahman’ın ölümüne” (Yirmi Yedi Yaşında) şiirinin biçimsel özelliklerine bakıldığında, on dört adet dörtlükten oluştuğu görülmektedir. Dizeler 7’li hece ölçüsüyle kaleme alınmıştır. Şiirin kafiye düzeni abab şeklinde başlayıp devam eden çapraz uyak şeklinde inşa edilmiştir. Ses uyumunu yakalamak adına rediflerden de sıklıkla yararlanılmıştır. Şiirdeki ahenk, dize sonlarındaki eklerin pekiştirilmesiyle sağlanmıştır. Bunların sıralanışı şu şekildedir.

da	tok	şe	er	mey	as	kan	tan	di	bol	in	di	ol	dey
dı	mal	gan	sa	gın	in	soy	dı	dı	ın	ın	köp	im	ras
da	yok	şe	er	mey	as	kan	dan	di	ol	in	di	sol	dey
dı	bal	gan	sa	gın	in	soy	dı	dı	ın	ın	dep	im	yas

Arka Yapı

1. Semantik Tabaka

Semantik (anlam) tabaka kelime/ kelime grubu tablosu	
Sözcüğün kullanım şekli	**Sözcüğün göndergesel şekli**
Dünyalık	Beşerî hayata ait gelip geçici mal ve mülk
Vefalı yürek	Sevdiği nesneye bağlı, nankör olmayan kimse
Nadan	Hayatın asıl sihrini ıskalamış, hakikatten bihaber, bilgisiz, cahil kimse
Tanrı fermanı	Allah’ın buyruğu, ayet
Kuyruklu yıldız	Kısa insan ömrü, Abdirahman
Sır	Kişinin özünde var olan potansiyel

2. Obje (Nesne) Tabakası

Andrew Heywood, barış dönemlerinde evlatlar babalarını gömerken, savaş yıllarında babaların evlatlarını toprağa verdiklerini ifade eder. (Daver, 1991: 183) Bu tersine durum, savaş gibi olağanüstü hallerde ne kadar normalleşebilse de hayatın olağan akışında, beklenmedik birinin, bir çocuğun, gencin, evladın kaybının, insanlar üzerinde derin bir tesir uyandırdığı söylenebilir. Nitekim Freud, Abdirahman gibi yirmi yedi yaşında ölen kızı Sophie'nın otuz altıncı yaşına gireceği gün arkadaşına yazdığı bir mektubunda, kızının kaybının kendisinde oluşturacağı akut yas halinin farkında olmasına rağmen, buna engel olamadığını ve onun yerini ondan farklı hiçbir şey ile asla dolduramayacağını belirterek, kızının ölümüyle oluşan boşluğun kalıcı bir "yoksunluk hali" olduğunu belirtir. (Volkan ve Zıntl, 2019: 99)

İslam dininin elçisi Hz. Muhammed'in oğlu İbrahim de çok küçük bir yaşta, henüz bir buçuk yaşındayken hayata veda etmiştir. Hazreti Peygamberin doğumuyla çok sevindiği, mutlu olduğu ve atası İbrahim'in adını verdiği evladının, babasının kolları arasında son nefesini verdiği ve Hz. Muhammed'in bu durum karşısında gözyaşlarına boğularak: *Gönül mahzun olur, gözlerden yaş boşanır. Ama bu lisandan Allah'ın razı olmadığı bir tek söz çıkmaz. Ey İbrahim! Senin firakına/ayrılığına çok üzgünüz* dediği aktarılır. (Müslim, Fedâil, 62) Nitekim aşağıdaki dizelerde, Abay'ın bu minvalde seyreden düşüncelerine rastlanır:

Бал болатын бала бар, Бал болар ма Рахымшал? Бүйтіп берген балаңды, Берген құдай, өзің ал! (Kibar, 2014: 341)	Bal olacak evlat var, Bal olur mu Rakımşal? Evlat verdin Allah'ım Alırsan yine sen al! (Kibar, 2014: 340)

Peygamberin de gözyaşlarına sebep olduğu söylenen evlat acısı, insanoğlunun yaşayabileceği en buruk hislerden biri olarak tanımlanabilir. Nitekim Hazreti Peygamberin, üç çocuğunu kaybetmiş Müslümanın cehenneme girmeyeceğini söylediği, aktarılan hadislerde yer almaktadır.[50] Abay hayattayken, Abdirahman'dan sonra oğulları Akimbay ve Mağaviya'yı da toprağa vermiştir. Hatta Mağaviya'nın ölümünden sonra, üst üste yaşadığı acıları kaldıramayarak kırk gün sonra da kendisi

[50] Buhari, Müslim. https://dinimizislam.com/detay.asp?Aid=1451 (20.02.2021)

vefat etmiştir. (Avezov, 1985) Bu yönüyle Abay'ın peygamberin ateşe girmeyeceğini söylediği Müslümanlardan olarak dünyaya veda ettiği söylenebilir. Ömrü boyunca İslam öğretileriyle yetişen ve sabrı her fırsatta kendine ve etrafındakilere öğüt eden şairi, ıstırap içinde ölümün kıyısına getiren duygu, evladının kaybıdır ve üzerinde göz ardı edilemez bir tesir uyandırmıştır. Çünkü bir evladın kaybedilmesiyle, ebeveynler sadece değerli bir bağlarını değil, bununla beraber hayal ettikleri, tasarladıkları gelecek planlarını da yitirmiş olurlar. (Volkan ve Zıntl, 2019: 99)

Abay, küçüklükten beri akıllı, hünerli bir yapısı olduğuna inandığı oğlu Abdirahman'a ayrı bir ilgi ve sevgi beslemiştir. Onda, Kazakların çoğunluğunda eksik gördüğü ve gençlere öğütlerini verdiği "bilim aşkı ve ahlaki erdemleri" fazlasıyla bulmuş ve onun bu kazanımlarıyla övünmüştür. Babası Kunanbay'ın aksine, kendi gençliğini gördüğü oğlu Abdirahman'ı desteklemiş, en iyi eğitimi alması için uğraş vermiştir. Bir nevi, Abdirahman'ın başarısı, şair için kendi gençliğinin yarım kalan bir hikâyesi gibi görülebilir. Dolayısıyla, geleceğinden çok şey beklediği ve kendi kişisel menkıbesinin de bir bayraktarı olarak gördüğü oğlu Abdirahman'ın kaybı, Abay'ı derinden sarsmıştır. Kısa süre aralıklarla babası Kunanbay, kardeşi Osman gibi pek çok yakınını kaybetmesine karşın, sadece Abdirahman'ın kişisel özellikleri, hastalığı ve vefatıyla ilgili dokuz şiir kaleme almıştır.

Şairin, oğlunun vefatının ardından belli aralıklarla yazdığı şiirlerin, yas sürecindeyken, Abdirahman'a yönelik oluşturduğu ideal bir anı biçimlenmesi olduğu söylenebilir. (Bildik, 2013: 225) Abay, Abdirahman'ı şiirlerinde işlerken, aynı zamanda onunla ilgili anılarını düzenler, ona ait düşünce ve faziletleri kendi duygusal âleminde uygun bir yere yerleştirir ve hayatına devam edebilmesi adına, geri gelmeyecek olan oğlu Abdirahman ile ilişkisini sürdürülebilir bir boyuta taşır. Ahmet Muhip Dıranas, bir şiirinde ölümü şöyle ifade eder:

Uzaktadır her şey, hep… Yalnız ölüm,
Her yerde, her an yakınımız, ölüm.[51]

[51] http://siir.sitesi.web.tr/ahmet-muhip-diranas/her-sey-uzaktadir.html (22.01.2021)

Abay da tüm insanlar gibi hayatın bir gerçeği olan ve her an her yerde karşılaşılabilecek ölümle yüzleşmiş ve yasını şiirlerine taşımıştır.

Жиырма жеті жасында Әбдірахман көз жұмды. Сәулең болса басында, Кімді көрдің бұл сынды? (Kibar, 2014: 293)	Yirmi yedi yaşında Abdirahman göz yumdu ya. Söyle, başında akıl varsa, Kimi benzer gördün O'na? (Kibar, 2014: 294)

Yaşam devam ederken, ölümün varlığı hep kapının ardındadır. Yaşamda kalma dürtüsü ile yaşama sıkı sıkıyı tutunma arasındaki bu gelgitli ruh hali, insanın sürekli hayatla sürtüşmesine, mücadele etmesine neden olur. Bu sürtüşmenin süresi ve dozu, insanoğlunun bir canlı olarak evrendeki acizliğine ve çaresizlik boyutuna dair bir fikir oluşturur. Dolayısıyla, ölüm karşısındaki tavrın, insanlığın ortak bir tepkisi olarak, onun tüm gerçekliğini kabullenmek üzerine şekillendiği söylenilebilir. Nitekim 15. Yüzyılda yaşadığı tahmin edilen halk ozanı Âşık Yunus (Yunus Emre ile aynı kişi değil) ile 20. Yüzyılda etkinlik göstermiş şair Nazım Hikmet'in ölüm karşısındaki tavrının aynı minvalde gelişim gösterdiği görülür:

Sordum sarıçiçeğe Niçin benzin sarıdır Çiçek eydür derviş baba Ölüm bize yakındır. Sordum sarıçiçeğe Sizde ölüm var mıdır? Çiçek eydür derviş baba Ölümsüz yer var mıdır? (Tatçı, 2019: 40-41)	En acayip gücümüzdür, Kahramanlıktır yaşamak: Öleceğimizi bilip Öleceğimizi mutlak.[52] Kalbimi bunaltan bu dört duvar mı? Ölümden öteye köy var mı?[53]

Geçmişten bugüne ölümün kabullenilme durumu, Türkçenin söz varlığı içerisinde de etkisini göstermiştir. Örneğin, dil içerisinde, "dünya ölümlü, gün akşamlı", "ölüm Allah'ın emri", "gelin girmedik ev olur, ölüm girmedik ev olmaz", "ölüm hak miras

[52] https://www.siir.gen.tr/siir/n/nazim_hikmet/karli_kayin_ormaninda.html (8 Ekim 2020)
[53] https://edebiyatvesanatakademisi.com/nazim-hikmet-siirleri/bayramoglu/8240 (8 Ekim 2020)

helal", "ölüm bir kara devedir ki herkesin başına çöker", "ölümden öte köy yoktur"[54] vb. gibi atasözleri ve deyimler bulunur.

Ölümün her yaşta başa geleni ve her türlüsü, insanda çoğu zaman bir hüzün, korku ve endişe uyandırırsa da "erken yaşta gelen" ve "beklenilmedik ölümlerin" insanlar üzerinde daha fazla psikolojik etkiye neden olduğu söylenebilir.

Dünya Sağlık Örgütü, birdenbire gerçekleşen ölümleri, belirtilerin oluşmaya başlamasından sonra bir gün içinde aniden vuku bulan ölümler olarak tanımlar.[55] Umulmayan kayıplar ise, ortada bilinen herhangi bir hastalığı bulunmayan birinin ölümüyle karşılaşılması veya sebebi bilinmeden aniden kaybedilmesi hadisesidir. Bunanla birlikte, aleni bir hastalığı olup da rahatsızlığı kayba sebep verecek klinik bir süreç göstermeyen bir kişinin ölümü de umulmayan bir kayıp olarak ifade edilebilir. (Şener ve Kara, 2014: 58-61)

Cemal Süreya bir dizesinde "her ölüm erken ölümdür" dese de genç yaşta birinin kaybı insanlar üzerinde daha derin etkiler gösterir ve onları hüzne sevk eder. Bu yüzdendir ki, genç yaşta vefat eden insanlar için "genç yaşta ölüm ona yakışmadı"[56] gibi ifadeler kullanılır. Çünkü genç insan, toplumun bakış açısına göre hayatının baharındadır ve görüp geçireceği, yaşayacağı, tadına varacağı daha birçok şey vardır. Onun gerçekleşmeyen olası yaşayacakları ve geleceğe dair hayalleri, planları insanlar üzerinde bir burukluk oluşturur. Nitekim yapılan bir araştırmada, orta yaşlı ve ihtiyarlık dönemindeki bireylerin, sorumluluklarını gerçekleştiremeyecekleri düşüncesiyle ölüme karşı kaygı beslediği görülürken, gençlerinse, bedeninin sağlığını kaybetme ve ileriye dönük planlarını fiile dökememenin kaygısı içerisinde oldukları sonucuna varılmıştır. (Karakuş, Öztürk vd., 2012: 66-67) Nitekim Abay da sözlerinin otuz dördüncüsünde: *Herkes bilir öleceğini ve ölümün sadece yaşlanınca gelmediğini* (Ayan, 2017: 92) ifade ederek, genç yaşta, umulmadık ölümlerin gerçekliğine vurgu yapmakta ve ölümün ret edilemez yakınlığına değinmektedir.

[54] Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğünden alınmıştır.
[55] WHO (World health statistics) 2014. (http://apps.who.int/iris/bitstream). (10 Kasım 2020)
[56] https://www.iskenderun.org/haber-genc-yasta-olum-ona-yakismadi-26125.html (10 Kasım 2020)

Kaybedilen gencin, kişinin etrafından, ailesinden biri oluşu ona ayrıca tahammül edilmesi güç bir ıstırap verir. (Volkan ve Zıntl, 2019: 23) Çünkü kayıptan sonraki yas sürecinin uzunluğu ve yoğunluğunda, kaybedilen kişiyle, yasını tutan kişi arasındaki ilişkiler yumağı etkili olur. (Volkan ve Zıntl, 2019: 20) Aralarındaki bitmemiş meseleler, geleceğe dair ortak planlar, hâlihazırda yürütülen işler, geride kalanlar için katlanılması zor durumlardır. Hele ki, bu genç ve kaybı beklenilmedik kişi bir evlat ise, yas sürecinin onun doğumundan vefatına kadar ki süreçte bizzat şahitliği ve anı birikimi olan annebaba (ailesi) için daha kederli bir hal aldığı düşünülebilir. Nitekim oğlu Vedat'ı genç yaşta toprağa veren şair Ümit Yaşar Oğuzcan, onun ölümü karşısında şu dizeleri kaleme almıştır:

Gencecikti Vedat
Işıl ışıldı gözleri
İçi
Bütün insanlar için sevgiyle doluydu.[57]

Abdirahman'ın henüz gençliğinin baharı olarak ifade edilebilecek bir yaşta, yirmi yedi yaşında gerçekleşen vefatı, babası Abay'ı da derinden sarsmış, kalbini yaralamıştır. Onunla ilgili yazdığı yas şiirlerine bakıldığında da yas sürecinin uzun geçtiği ve yas halinin bu umulmadık ölüm karşısında belli aralıklarla nüksettiği söylenebilir.

Ғылым оқып білгенше Тыным, тыныштық таппаған. Дүниені кезіп көргенше Рахат іздеп жатпаған. (Kibar, 2014: 295)	Bilim alıp, bilinceye kadar, Huzur, sükûnet bulmayan… Âlemi gezip görene kadar, Rahata erip yatmayan… (Kibar, 2014: 296)

Fransız filozof Emile Brehiere, malumatın (bilginin) nesnenin yüzeyinde olmadığını, varlığın özünde, derinlerinde bulunduğunu ifade eder. Çünkü bilgi, insanı varlığın özüyle birleştirerek, mükemmel olanın ve gerçeğin mertebesine yükseltir, hakikate yaklaştırır. (Engin, 2005: 429) Nesne, olay ve aralarındaki ilişkinin etkilerini anlamanın yolu bilgiden geçer ve insan bilgi yoluyla bu ilişkiler yumağını kavrayarak doğa ile mücadelesine belli bir bilinç edinerek devam eder. Platon da bu bağlamda varlık ve hakikatin üzerinde durarak, bu iki kavramın arasındaki bağın bilgi ile kavranabileceğini ve ancak bu kavrama yoluyla insanın kusursuza yaklaşabileceğini

[57] https://www.siir.gen.tr/siir/u/umit_yasar_oguzcan/galata_kulesi.html (10 Kasım 2020)

düşünmüştür. (Yıldızdöken, 2017) Bunun yanında bilgiyi, mutlak hâkimiyet için bir aracı olarak gören düşünceler de vardır. Çünkü insan, akıl ve bilgi yoluyla eşrefi mahlûkat sıfatına nail olur ve bulunduğu evreni tanıma ve anlama uğraşına girişir.

Abay'a göre insan, dünyaya bilgiden yoksun olarak gelir. Dikkatini vererek, okur, dinler, tadar ve deneyimlerse; evrendeki kötülüğü ve iyiliği kavrar, kötüyü ve iyiyi ayırt eder, tanımlar. (Kibar, 2014: 54) Dolayısıyla Abay'a göre de bilgi, evreni ve insanı anlamanın kılavuzudur. Zira ona göre, insanı insandan ayıran fark da bilgi (bilim) ve ahlaktır. (Kibar, 2014: 54) İnsan bildiği ve öğrendiği ölçüde ruhunu, aklını ve gönlünü olgunlaştırır ve canlılar arasında kâmil bir sıfat edinir. Bu nedenle Abay, şiirlerinde ve sözlerinde bilime, akla ve öğrenmeye geniş yer vererek, Kazak halkını ve tüm insanlığı bilginin aydınlığına davet etmiştir. Çünkü dünyada iyilik, mutluluk, huzur ve anlayışın, bilginin ve bilgili insanın çoğalmasıyla sağlanabileceği söylenebilir.

Abay'ın etkinlik gösterdiği dönemde (19. Yüzyılın ikinci yarısı ve 20. Yüzyılın ilk yılları), tüm Türkistan coğrafyası gibi, Kazak toplumundaki şair, yazar ve aydınlar da "kadimci" (gelenekçi) ve "ceditçi" (yenilikçi) olarak ikiye ayrılmıştır. İki kesimin de ortak ülküsü, yıllardır işgallere uğrayan, sömürülen, geri bırakılan Kazak halkını cehaletin pençesinden kurtarmak ve yeni bir uyanışın kıvılcımını ateşlemek olmuştur. (Söylemez, 2002: 126)

Abay da bu aydınlardan biri olarak, modern dünyada yer edinmenin yolunun bilimden geçtiğine ve ancak bilim ve teknikte gelişerek ileri bir toplum olunabileceğine inanıyordu. Ona göre, o dönemki Kazak halkı parayı, bilim, akıl ve namusun önünde, üstünde tutarak, bütün bunların paradan, maldan mülkten sonra geldiğini düşünüyordu. Abay, halkının bu düşüncesini bilgi yoksunluğuna bağlar. Çünkü bilgiden yoksun toplum medeniyetten de uzaklaşır, uygarlaşamaz. Neyin iyi neyin kötü olduğuna kanaat getiremez. Ona göre, muasırlaşmak için, içinde bulunulan coğrafyanın evrene açılan kapısını bilmek şarttır. Şair, devri içerisinde bu kapıyı Rus dili olarak tarif eder. (Ayan, 2017) Ona göre, sanatın, paranın, bilimin ve hakikatin yolu Rusça bilmekten geçer. Rus dilini öğrenen, sanatı ve bilimi de öğrenir ve dünyayı daha kolay kavrar. Bu düşüncesinin yanında Abay, Rus dilini öğrenmenin kendi

kültürünü aşağılamak anlamına gelmeyeceğinin de altını çizer. Zira o, güçsüz ile güçlünün arasındaki farkın veya eşitsizliğin ancak bilgi yoluyla ortadan kalkabileceğine ve Kazakların dili öğrenerek Rus kültürünü değil, Rusça vasıtasıyla evrensel bilime ve sanata ulaşmış olarak bu güç dengesizliğini ortadan kaldırabileceğine inanmıştır. Halkı bilime ve eğitime çağırdığı eserlerinin yanında, Kazak gençlerini vatanını sevmeye, halkını tanımaya ve milletine hizmet vermeye teşvik ettiği birçok şiiri ve sözleri de onun ulusal bir kalkınma beklentisinin göstergesidir.

Şair, sözlerinin onuncusunda, insanın kendi yaşamında yapmadığı işleri, evlatlarının meşgale edinip, yapmasını beklemesinin yersiz olduğu vurgular. (Kunanbayoğlu, 2014: 38) Dolayısıyla, Abay'a göre bir anne-baba, çocuklarında görmek istediği akli ve ahlaki faziletleri önce kendi yaşamlarında sergilemelidir. Nitekim yaşamı boyunca bilimin ve sanatın ışığında ilerleyen Abay, çocuklarını da bu yolda ilerlemeye teşvik etmiştir. Bununla ilgili sözlerinin yirmi beşincisinde, iyi bir evlat yetiştirmek isteyen Kazaklara, paraya pula acımadan onları okutmalarını öğütler. (Kunanbayoğlu, 2014: 66) Zira şairin kendisi de çocuklarının eğitimi için para ödeyen ilk Kazaklardandır.

Abdirahman'ın geleceği, Abay'ın kendi küçüklüğünde başlayan bilim merakının, sanat aşkının gelişimiyle şekillenmiştir. Şair, kendi karakterini, hayat görüşünü ve ideallerini çocuklarına yansıtmış, bütün Kazak halkı ve dünya gençleri için arzuladığı erdemleri evlatlarından da beklemiştir. Buna istinaden, küçük yaşlardan itibaren zekâsı ve terbiyesiyle sivrilen oğlu Abdirahman'ı bilim yolunda sürekli desteklemiş, en iyi okullarda en iyi eğitimi alması için çaba göstermiştir. Abdirahman da bu ilgi ve alakaya yaşamı boyunca gösterdiği çalışkanlık ve başarılar ile dönüt vermiştir. Dolayısıyla, şairin bilim ve eğitim mücadelesinde bir örnek kişilik, bir bayraktar olarak gördüğü oğlu Abdirahman'ın kaybı, onda onarılması güç yaralar bırakmıştır. Şiirin yukarıdaki dizelerinde de onun bilim yolundaki bu yılmaz gayretlerini hayranlıkla dile getirdiği söylenebilir.

Петербурда-ақ кідірмей, Біліпті дерттің барлығын. Тәуекел қып білдірмей, Күтіпті тәңірі жарлығын. (Kibar, 2014: 293)	Petersburg'da çok geçmeden, Öğrenmişti hastalandığını, Tevekkül edip bildirmeden, Beklemişti Tanrı fermanını. (Kibar, 2014: 294)

Abdirahman, Rusya'nın Petersburg şehrinde Mihaylov okulunda eğitim görmüştür. Yaklaşık üç yıl boyunca bugünkü ön lisans (meslek yüksekokulu) benzeri bir eğitim alarak, burada yaşamıştır. (Ayan, 2017: 14-15) Petersburg o yıllarda Rusya'nın ve dünyanın en önemli bilim merkezlerden biriydi. Zira 1724'te Leibneiz'in önerisiyle, Çar Büyük Petro tarafından, bugün bilim camiasında evrensel bir yeri olduğu kabul edilen Sankt Peterburg Bilimler Akademisi (bugünkü adıyla "Rus Bilimler Akademisi") kurulmuştu. (Çelebi ve Saginbaevna, 2020: 189)

Bilimin önemini kavrayan Abay, bu alanda potansiyel gördüğü oğlu Abdirahman'ı Petersburg'a göndererek, hem Rus dilini iyi bir şekilde öğrenmesini hem de kaliteli bir eğitim almasını arzulamıştır. Başarılı bir öğrencilik hayatı geçiren Abdirahman, yüksek bir not ortalamasıyla mezun olmuş ve komiser olarak görevlendirilmiştir. Abdirahman'ın ileride ölümüne neden olacak hastalığı da Petersburg'daki son yıllarında baş göstermiştir. Hastalık haberini alan Abay, o dönemdeki ruh halini şu şekilde şiirlerine dökmüştür:

Я, Құдай, бере көр, Тілеген тілекті. Қорқытпай орнықтыр Шошыған жүректі. Шын жүрек елжіреп, Алладан тілеймін. Шын қалқам осы күн Болып тұр керекті. Жүрегім суылдап, Сүйегім шымырлап, Алладан тілеймін Құпия сыбырлап. Зар етсе пендесі, Бермей ме Алласы. Тән саулық қалқама, Қабыл боп көз жасы. Екі аяқ не қылып, Басқаша ауырып, Япырмай, докторлар Жүрмесін жаңылып. Сарғайды жүзіміз, Сарылды көзіміз. Қатайып сауықсаң Сағынған өзіңіз. (Kibar, 2014: 262-264)	Ya Allah, kabul ediver Dilenen dileği. Korkutmadan yerine koyuver Ödü kopan yüreği… En içten duygularla, İstiyorum Allah'tan: Sevdiğim ihlâsla, O nurun gerek bana… Yüreğim uğuldayarak, Bedenim sarsılarak, Diliyorum Allah'tan, Gizlice fısıldayarak… Muhtaç etse de kulları, Vermez mi Allah'ı Sevdiğime sağlığı, Kabul olup gözyaşı İki ay dolanması ne, Hastalığı başka şeyse, Eyvah, doktorlar böyle Yanılmış olmasın teşhiste… Sarardı yüzümüz, Hasret kaldı gözümüz Güçlenip şifa bulsan Özledi gönlümüz. (Kibar, 2014: 262-264)

Ciddi kronik rahatsızlıklar, ölümcül hastalıklar veya ağır yaralanmalar kişinin yakın çevresinin "beklentisel yas" sürecine girmesinde rol oynayan başlıca etkenlerdendir. (Volkan ve Zıntl, 2019: 56) Özetle beklentisel yas, kaybedilme ihtimali olan bir bireyin yakınlarının, kendilerini nihai sona hazırlamalarıdır. Bir yakınının ölümcül hastalık veya ağır yaralanma haberini alan kişi, aniden ölümün yakınlığıyla karşılaşır ve kaygı içinde hayatın bu gerçekliğiyle yüzleşir. Abay da oğlu Abdirahman'ın hastalık haberini alınca yeis içinde kalır ve şifa vermesi için Allah'a yakarışta bulunur. Özellikle, *iki ay dolanması ne / hastalığı başka şeyse / eyvah, doktorlar böyle / yanılmış olmasın teşhiste* dizelerinde, Abay'ın hastalık haberini alınca durumu yadsıma yoluna gittiği görülür. "Yadsıma" genellikle, ani ölüm haberlerinin alınması karşısında, kişilerin gösterdiği bir ön savunma mekânizmasıdır. (Volkan ve Zıntl, 2019: 25) Örneğin, bir yakının bindiği uçağın düştüğünü öğrenen bir kişi, uçaktaki herkesin öldüğünün söylenmesine rağmen, yakınının o uçağa binmediği ve son anda geri dönmüş olabileceği düşüncesine kapılabilir. Yani, Abay'ın oğlunun hastalığı karşısında gösterdiği tavır, ölüm karşısında gösterilebilen tavırla ortak belirtiler gösterir. Dolayısıyla, oğlunun hastalığının şairi ölüm duygusuyla karşı karşıya getirdiği söylenebilir.

Kur'anı Kerim'de Nisa suresinin 78. Ayetinde *Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile! Kendilerine bir iyilik dokunsa "Bu Allah'tan" derler, başlarına bir kötülük gelince de "Bu senden" derler. "Hepsi Allah'tandır" de* buyrulmaktadır. Skolastik bir eğitimle büyüyen Abay da inancı gereği tevekkül ederek, Allah'ın buyruğuna boyun eğer ve ondan yardım diler.

Жаңа жылдың басшысы — ол,	Yeni neslin başı o idi,
Мен ескінің арты едім.	Ben eskinin sonu idim.
Арман деген ащы сол,	"Hayali" dediğim acısı bu idi,
Сүйекке тиді, қарт едім.	Kemiğe değdi, kart idim.
(Kibar, 2014: 295)	(Kibar, 2014: 296)

Abay'ın yaşadığı dönemde (19. Yüzyıl), Rusya Çarlığı'nın egemenliği altında bulunan Kazak halkı, küresel dünyadaki teknolojik gelişmelerden, bilimden ve çağdaş eğitimden mahrum bırakılmıştır. O dönemde, Rus dilini öğrenerek dünyanın içinde bulunduğu değişim ve konjonktürü kavramaya başlayan Ibıray Altınsarin, Şokan Velihanov ve Abay gibi aydınlar, halkı eğitime, sanata ve bilime yönlendirerek

toplumu uyandırmaya çalışmışlardır. (Ayan, 2015: 9) Dolayısıyla, Abay'ın içinde bulunduğu dönem, uyanış hareketinin ilk kıvılcımlarının verildiği zamandır. Bu dönemlerde toplumda başlayan yenileşme, yeni yetişmekte olan bir sonraki neslin daha bilinçli bireylerden oluşmasına zemin hazırlamıştır. Şair, "ben eskinin sonu idim" diyerek Kazak toplumundaki cahiliye devrinin bitişini işaret ederken, "yeni neslin başı o idi" dizesiyle de bilimin, sanatın, ahlakın sevgisi, bilgisi ve bilinciyle yetişen Abdirahman ve onun nesline dikkat çekmektedir.

Dörtlüğün son iki dizesinde ise, Abdirahman'ın geleceğiyle ilgili kurduğu yarım kalan hayallerine içerlenerek, kendisinin yaşlandığını belirtir ve onun daha yaşlanamadan gencecik yaşta vefat etmesine hüzünlenir.

Қайғы болды күйгендей	Kaygı oldu, tutuşur gibi,
Ол қуатым еді рас.	Doğrusu, o kuvvetim idi.
Көзге қамшы тигендей,	Gözüme kamçı değmiş gibi,
Шыр айналды артқы жас	Düzeni döndü, genç sonraki.
(Kibar, 2014: 295)	(Kibar, 2014: 296)

Kierkegaard, kaygının ortaya çıkabilmesi için yaşamın gerekli olduğunu söyler. Ona göre tinin (ruhun) yokluğunda bir kaygı bulunmaz. Ruhtan yoksunluk, yani ölüm, ona göre huzuru, neşeyi, mutluluğu da içinde barındırır. (Kierkegaard, 2004: 107) Yukarıdaki dizelerde Abay'ın bir kaygı içerisinde olduğu görülür. Abdirahman ölmüş olmasına karşın devam eden bu kaygı, Abay'ın zihninde yaşamaya devam eden anıların, komplike yas sürecine evrilmesiyle açıklanabilir. Buradan hareketle, şiirin yazıldığı dönemin, Abdirahman'ın ölümünden kısa bir süre sonra, şairin anılarını taze tutabildiği bir zaman dilimi olduğu söylenebilir.

Karakter Tabakası

Abay'ın şiirinde anlattıklarından hareketle, oğlu Abdirahman'ın, onun gözünde benzersiz olduğu, dünya malına tamah etmediği, dostlarına sıkı sıkıya bağlı kaldığı, akıllı, gururlu, dürüst bir kişilik barındırdığı söylenebilir. Özellikle gezmeyi ve öğrenmeyi seven Abdirahman'ın, bilimle de çok ilgili olduğu görülür. Bu yönleriyle Abay'ın temsil ettiği ve savunduğu akli/ahlaki erdemlerin de bir taşıyıcısı olduğu söylenebilir. Şaire göre Abdirahman, aynı zamanda yeni neslin vaat ettiği umudun da

bir temsilcisiydi. Onun ölümünün Abay için bu kadar yaralayıcı olmasında, geleceğe dair yitirilen bu büyük beklentilerin tesiri de vardır.

Alınyazısı Tabakası

Şair, yukarıda da belirtilmiş olan, oğlu Abdirahman'ın sahip olduğu bütün insani faziletleri, tüm insanlık için edinilmesi gereken bir reçete olarak görmektedir. Şiirde Abdirahman aynı zamanda ölümün yakınlığının ve zamansızlığının bir simgesidir. Temsil ettiği ülkü değerler bütün insanlığa iyi bir örnektir. Toplum olabilmenin ve birlik içinde yaşayabilmenin yolu da bunun gibi duygudaşlığa dayanan erdemler edinebilmektir. Abdirahman Abay'ın gözünde genç yaşındaki vefatına rağmen geride örnek alınacak kalıcı faziletler bırakmıştır.

3.2.7. Abdirahman'a / ӘБдірахманға

Орынсызды айтпаған, Түзу жолдан қайтпаған; Жақсылық қылар орында Аянып бойын тартпаған. Ортасында кәпірдің Арамынан татпаған. Өмір бойы талпынып, Ғылым іздеп, жатпаған. Түрленіп төре болдым деп, Есерленіп шатпаған. Жүз мың теңге келсе де, Махаббатын сатпаған. Жүйріктікпен шалқымай, Тура сөзді жақтаған. Бала айтса да хақ сөзді, Бұрылмастан тоқтаған. Өтіріксіз турашыл, Еш сөзі жоқ таппаған. Сыйласарлық кісіге, Түк қалмайтын сақтаған. Бауырларын еркейтіп, Не сұраса қақпаған. Білдіруші ең үндемей, Істі қылған жақпаған. Ағайын мен туғанды Тірілікте мақтаған. (Kibar, 2014: 299)	Yersiz söz söylemeyen, Doğru yoldan dönmeyen; İyilik yapılacak yerde, İsteksizce geri çekilmeyen… Kâfir ortasında ömür süren, Haramından yemeyen. Ömür boyu didinen, Yatmayıp, bilim izleyen… "Makama geldim" diye değişmeyen, Delirip fitne peşinden gitmeyen… Yüz bin tenge verseler bile, Hak yolundan dönmeyen… Hatiplikle böbürlenmeden, Doğru sözü destekleyen... Bala söylese de hak sözü, Duran, yüzünü dökmeden… Yalansız doğru görünen Hiç sözü yok, bilinen. Saygısızlaştığı kişilerden Hiç kalmazdı gizlenen. Kardeşlerini sevindiren, Ne isterse bölmeden veren… Bildirici, hiç ses vermeden İşler etmiş, taraf bilmeden… Hısım ile akrabayı hep birden Övüp saymış diri iken… (Kibar, 2014: 300)

Ön Yapı

"Abdirahman'a" (Yersiz Söz Söylemeyen) şiirinin biçimsel özelliklerine bakıldığında, yedi adet dörtlük ve bir ikili dizeden (beyit) oluştuğu görülmektedir. Şair, dizeleri inşa ederken yedili hece ölçüsünü kullanmıştır. Şiirin sabit bir kafiye düzeni bulunmamakla birlikte, dörtlükler abab, aaba, abcb vb. uyak biçimleriyle kaleme alınmıştır. Eserde ses uyumu, Türkçede "ortaçlar" olarak adlandırılan ve an (en), ası (esi), mez (maz), ar (er, r), dik (-dık, -tik, -tık), ecek(acak), miş (-mış, -muş, -müş) ekleriyle oluşturulan sıfatfiiller aracılığıyla sağlanmıştır. Ortaçların özelliği, içinde bulundukları kelime grubunun ana unsuru olmalarıdır. Sonda bulunurlar ve önde bulunan diğer öğeleri nitelerler. Dolayısıyla, şiirin vurgusu sıfatfiilden önce gelen cümlelerin üzerinde

seyreder. Şair, dize sonlarında bu ekleri kullanarak cümle boyunca inşa ettiği eylemleri bir sonuca bağlamış ve dizeler arası bir ses uyumu yakalamıştır.

Arka Yapı

1. Semantik Tabaka

Semantik (anlam) tabaka kelime/ kelime grubu tablosu	
Sözcüğün kullanım şekli	**Sözcüğün göndergesel şekli**
Орынсызды (Orınsızdı): Yerinde olmayan, yersiz.	Vaktinden önce veya sonra, duruma uygun olmayan, gereksiz konuşmayan kişi.
Düz yol	Doğru, yanlış tutum ve davranışlardan uzak yol, hakkın yolu.
Töre olmak	Sözünün geçeceği mevkie gelmek, saygınlık (makam) sahibi olmak
Bala söylese hak sözü	Her koşul ve şartta doğruluk ve adaletten yana tutum sergileme
Bildirici	Bilimi, iyiyi, doğruyu, güzeli öğreten ve tüm bu erdemlere yönlendiren kişi

2. Obje (Nesne) Tabakası

Abay, yaşamı boyunca iyiliği, adaleti, bilimi ve merhameti savunmuş, bu faziletlerin Kazak coğrafyasındaki bir bayraktarı olmuştur. Nitekim Kur'anı Kerimde Nahl suresinin 90. Ayetinde: *Şüphe yok ki Allah, adaleti, lütuf ve keremde bulunmayı ve yakınlara ihtiyaçları olan şeyleri vermeyi emreder ve çirkin olan, kötü görünen şeylerle haksızlığı nehyeder; öğüt alasınız diye de size öğüt vermededir* buyrulmaktadır. Skolastik bir eğitimle büyümüş olan Abay'ın da İslam'ın Kur'an kaynaklı bu öğretilerini edindiği söylenebilir. Şairin kardeşi Osman ve oğlu Abdirahman'da da aynı erdemler hususunda bir titizlik ve hassaslık bulunduğu görülür. Abay'ın gözünde, Osman'ın cömertliği, eşini dostunu gözeten, yardımsever tavrı, oğlu Abdirahman'da da vardır.

Günümüzde çeşitli araştırmalar sonucunda, zekânın oluşumunda eğitim, çevre gibi etkenlerin yanında kalıtımın (gen aktarımı) da etkisi olduğu düşüncesine varılmıştır. Bireyin, anlama ve kavrama gücünü içeren fikirsel edim tipi zekayı ifade ederken, zamanla, iletişim kurma becerilerini de kapsayan EQ'nun (duygusal zekâ) da zekanın bir türü olduğu düşünülmüş ve empati kurma, dirayet gösterme vb. niteliklerin bu zekâ türü içerisine girdiği varsayılmıştır. Goleman'a göre, insanın yaşamında gösterdiği fedakârlık, sevgi, şefkat, vefa gösterme gibi en tutkulu ve derin hislerinin çıktığı

kaynak bu merkezdir. Duygusal davranışlara hükmedebilme, ikili ilişkileri doğru bir şekilde yürütebilme ve karşısındaki kişiyi veya topluluğu iyi idrak edebilme gibi becerileri barındıran bu merkez sayesinde insan, IQ'nun (zekâ) potansiyelini doğru bir şekilde kullanabilmektedir. Duygusal zekâ kuramına göre, IQ'su yüksek düzeyde olan bir insanın hayatta başarısız olmasına karşın, düşük IQ'ya sahip birinin çok başarılı olabilmesi durumu, "güdülenme, azim, inanç, dirayet" vb. niteliklerin kaynağı olan EQ ile açıklanabilir. (Goleman, 1996) Nitekim zekânın oluşumunda, genetik aktarımın da etkili olması, zekânın bir parçası olan duyguların ve kişiliğin de aktarımın bir unsuru olabileceğini göstermektedir. Buna istinaden, davranış tarzlarını şekillendiren bireysel niteliklerin bütünü olarak kabul edilen "mizacın" da doğuştan geldiği kabul edilir.

Günümüzde, her ne kadar zekâ geninin anneden geçen X kromozomuyla aktarıldığı görüşüne sahip olan araştırmacılar olsa da son araştırmalar zekânın oluşumunda tek bir genin ve etkenin varlığından söz edilemeyeceğini göstermiştir. Bunun yanında, çocuklar zekâlarının tümünü annenin geninden almış olmasa da çocuğun yetiştirilmesinde önemli bir rol üstlenmesi bakımından annelerin zekâya etkisinin de babalara oranla daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Buradan hareketle, Abay ve kardeşi Osman'ın benzer kişilik özellikleri göstermesinde anneleri Uljan ve Nineleri Zere'nin etkisi olduğu söylenebilir. Yine aynı şekilde gerek karakter nitelikleri gerekse akli ve ahlaki melekeleri itibariyle babası Abay ve amcası Osman ile benzerlikler gösteren Abdirahman'ın da bu biyolojik ve sosyal etkileşimin bir parçası olduğu ifade edilebilir. Üç karakterde de adalet, cömertlik, iyilik ve yardımseverlik, yalandan ve riyadan uzaklık, dosta yakınlık, bilim ve toplum yararına işlerle meşguliyet gibi erdemler bulunduğu görülür. Yukarıdaki şiirinde de Abay, Osman'da olduğu gibi Abdirahman'ın adalet anlayışından, merhametli, iyiliksever tavrından, sözünün doğruluğundan, bilgisinin ve aklının büyüklüğünden söz etmektedir.

Орынсызды айтпаған, Түзу жолдан қайтпаған; Жақсылық қылар орында Аянып бойын тартпаған. (Kibar, 2014: 299)	Yersiz söz söylemeyen, Doğru yoldan dönmeyen; İyilik yapılacak yerde, İsteksizce geri çekilmeyen… (Kibar, 2014: 300)

Söz, insanlık tarihi kadar eskidir. Hatta Yuhanna İncilinin ilk ayetlerinde: *Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı. Başlangıçta O, Tanrı'yla birlikteydi. Her şey O'nun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey O'nsuz olmadı*[58] buyrulmaktadır. Zira Kur'an Kerimde de Bakara suresinin 31. ayetinde Hz. Âdem'e Allah tarafından bütün isimlerin öğretildiği buyrulur. Dolayısıyla sözün varoluşta tanrısal bir özü taşıdığına dair birtakım inançlar bulunduğu söylenebilir. Nesiller boyunca, insanın anlam üretme çabasının, arayışının, tecrübesinin ve ifadesinin en kilit taşıyıcısı olan söz, bir altın bir yakut gibi değerli kabul edilmiş ve az ile öz kullanılmasına dair öğütler verilmiştir. Örneğin, *Kutadgu Bilig*'de, sözün kritik önemine dair öğütler verilirken, onun topraktakini göğe yükseltirken, mavi göktekini de yerin dibine sokabileceğine dikkat çekilir. Zira Yusuf Has Hacib'e göre tek bir sözün bile çok büyük bir ehemmiyeti vardır. O nedenle kişi ancak, kendisine soru sorulduğu zaman konuşmalı ve mümkün olduğu kadar sözü az heba etmemelidir.

Bununla beraber, *Kutadgu Bilig'*de, Ay Toldı sözün aslını ve aşamalarını soran hükümdara, söylenen on sözden dokuzunun söylenmeyecek söz, birisinin ise asıl söylenecek söz olduğunu söyler. (Yusuf Has Hacib, 2016: 93) Ona göre bir tek söz, insanı vezir de yapabilir rezil de edebilir niteliktedir. Dolayısıyla o, sözün değerlisini, sorulmadan söylenmeyen, sorulduğu zaman bir ihtiyaca binaen söylenen söz olarak tanımlar. Bu nedenle de onun, akıl ile telaffuz edilip, bilgiyle giydirilmesi gerektiğini vurgular. Nitekim Anadolu coğrafyasında İslam dininin ve tasavvuf düşüncesinin yayılmasında rol oynayan Mevlâna da Türkçe, Arapça ve büyük bir bölümü Farsça şiirlerinden oluşan *Divanı Kebir* adlı eserinde, sözün az ve öz kullanılmasıyla ilgili deyişler söylemiştir. Söz söylemenin birçok çeşidi olduğunu belirten Mevlâna, sözün, yürekle, dille, gözle veya susarak (beden diliyle) söylenebileceğini ifade eder. (Değirmençay, 2020) Ona göre, susarak (beden diliyle), davranışlarla konuşmak ağızdan çıkan sözlerle konuşmaktan daha tesirlidir. Çünkü o, ağızdan çıkan sözde bir varlık izi bulunduğu için insana kibir yüklediğini, kavga ve kargaşa çıkardığını, huzursuzluğa neden olduğunu söyler. Dile evrilmeyen söz ise varlığa dönüşmez, kibre

[58] https://incil.info/arama/Yuhanna+1 (10.01.2021)

ve öfkeye yol açmaz. Sakindir ve demlenmeye müsaittir. Türkçenin söz varlığı içerisindeki "söz gümüşse, sükût altındır"[59] sözü de bu duruma işaret etmektedir.

Abay, sözün kıymetini çok küçük yaşlarda kavramıştır. Çünkü annesi Uljan da çok akıllı, sabırlı ve yufka yürekli bir söz üstadıdır. Nitekim şiiri dışında, halkına ve insanlığa vermek istediği mesajların, öğütlerin sihrini de yine sözlerinde bulmuştur. Yukarıdaki dizelerde de oğlu Abdirahman'ın yersiz söz söylemediğine, az ve öz konuştuğuna ve sözün kıymetini bildiğine işaret eder.

Ортасында кәпірдің Арамынан татпаған. Өмір бойы талпынып, Ғылым іздеп, жатпаған. (Kibar, 2014: 299)	Kâfir ortasında ömür süren, Haramından yemeyen. Ömür boyu didinen, Yatmayıp, bilim izleyen… (Kibar, 2014: 300)

Kâfir, kelime anlamı itibariyle halk arasında "gayrimüslim olan", "Allah'ın birliğini ve mevcudiyetini inkâr eden", "inanmayan" manası gelmektedir. Bazen de söz varlığı içerisinde sevilen, sayılan birine sitemde bulunmak, takılmak maksadıyla söylenen sözlerden biri olarak kullanıldığı da görülür. (Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük) Abay'ın yukarıdaki dizelerinde kâfirin iki farklı manasının da izleri bulunduğu söylenebilir. Nitekim Abdirahman, nüfusunun büyük bir çoğunluğu Müslüman olmayan Rusya'da eğitimini tamamlamıştır. Öte yandan, Abay'ın Kazaklar içerisinde gördüğü Müslümanlığa aykırı tavırlar da onun bu dizesindeki göndermenin diğer kutbunu oluşturur. Yani Abay'a göre Abdirahman, sadece Rusya'da eğitim görmesiyle değil, Müslümanlığın gerekliliklerini yerine getirmekten uzaklaşmış Kazak toplumu içerisinde de bu kaidelere bağlı kalmasıyla bir mücadele vermektedir. Şair, bu konuyla ilgili, sözlerinin üçüncüsünde; Kazak halkının milli birlik ve dayanışma içerisinde olmamasını, dürüstlüğün azlığını, koltuk sevdasının çokluğunu Müslümanlıkla bağdaştıramayarak sorgular. Yine sözlerinin on altıncısında: *Kazaklar yapmış oldukları ibadetleri Allah kabul eder mi, etmez mi diye bir kaygı duymaz* der. (Ayan, 2017: 77)

Sözlerinin bir çocuğunda Kazakların doğruluktan, merhametten, iyi niyetten uzak olduğunun altını çizen şairin, halkının bu olumsuz gidişat karşısında hareketsiz

[59] Türk Dil Kurumunun Güncel Türkçe Sözlüğünden alınmıştır.

kalmasını ise yoğun bir şekilde eleştirdiği görülür. Buradan hareketle, Abay'ın Abdirahman için söylediği dizelerin, Kazak halkının o dönemki haleti ruhiyesi ile de ilgili olduğu sonucu da çıkarılabilir. Nitekim Abay, oğlu Abdirahman'ın ölümü üzerine yazdığı bir başka şiirinde de memleketin büyük bir bölümünde gerçekleştiğini düşündüğü rüşvet, dedikodu, yalan, haksız kazanç gibi dinen de yasak kabul edilen davranışlardan sakınması nedeniyle onu övmektedir. Abay için, kendisi gibi Abdirahman'ın yolu da bilimin ve hakikatin yoludur. Şair, insanın geriye bırakabileceği en büyük eserin de bilim ve hakikat yolunda gösterdiği çaba olduğu düşünür.

Түрленіп төре болдым деп, Есерленіп шатпаған. Жүз мың теңге келсе де, Махаббатын сатпаған (Kibar, 2014, 299)	Makama geldim" diye değişmeyen, Delirip fitne peşinden gitmeyen… Yüz bin tenge verseler bile, Hak yolundan dönmeyen… (Kibar, 2014: 300)

"Makām", sözlük anlamı itibariyle "yer, konum, mevki, mertebe, ayaküstü üzerinde durulacak yer" manasına gelir.[60] Bunun yanısıra Türk Dil Kurumunun güncel Türkçe sözlüğünde; "ehemmiyetli memurluk, devlet kademesinde bir göreve gelme" gibi anlamlar barındırdığı da görülür. Zira Türkçenin söz varlığı içerisinde "mevkisi olmak" diye bir deyim de mevcuttur. (Tdk güncel Türkçe sözlük) Buradaki mevki ifadesinin "makamı" işaret ettiği ve "nüfuzlu kişi" manasında kullanıldığı söylenebilir.

Abay, yaşadığı dönemde halkın içindeki makama olan arzunun şiddetini iyi tahayyül etmiş ve yaşamı boyunca eserlerinde işleyerek, tenkitte bulunmuştur. Şair, sözlerinin sekizincisinde, toplumu yöneten muhtarların ve kadıların Kazak halkının isteklerine ve şikâyetlerine kulak vermediğini, tek gayelerinin üst makamları memnun etmek olduğunu dile getirmiş ve toplumun en küçük birimlerinde başlayan bu mevki aşkının zamanla çarpık bir gelenek haline geldiğine vurgu yapmıştır. (Ayan, 2017: 52) Abay, sözlerinin üçüncüsünde de bu düşüncesini örneklerle açmış ve Bolıs (İlçe Başkanı) seçilen Kazakların, bu makama hile yoluyla birtakım kurnazlıklar yaparak geldiğini belirtmiştir. (Ayan, 2017: 66) Bu yüzden de masum, saf insanlara sahip çıkıp, yardımcı olmadıklarını, kendilerine benzer nitelikte aldatıcı ve kötü niyetli kimseleri kendilerine zararı dokunmasın diye dost edindiklerini de eklemiştir. Bu tespit, yaşadığı dönemde

[60] https://islamansiklopedisi.org.tr/makam--tasavvuf (12.01.2021)

şairin gözüyle, Kazak toplumu içerisinde makam uğruna gerçekleşen ahlaki yoksunlukların bir yansımasıdır. Şairin otuz yedinci sözünde dile getirdiği: *Büyük mevki ve makam, uçurumdaki büyük taş gibidir, erinmeden emek harcayıp yılan da oraya çıkar, hızlı uçan kartalda çıkar. Münafık halk durmadan över, hoppa kişiler de bunu gerçek zanneder* (Ayan, 2017: 95) ifadesi de toplumun o dönemde içinde bulunduğu koltuk sevdası ve güç zehirlenmesinin yazıya dökümü niteliğindedir ve bolıs örneğini desteklemektedir. Zira şiirleri arasında bulunan "Bakın Ben Bolıs Oldum" şiiri bu düşüncesinin göstergelerinden bir diğeridir:

Болыс болдым мінеки, Бар малымды шығындап. Түйеде қом, атта жал Қалмады елге тығындап. Сөйтседағы елімді Ұстай алмадым мығымдап. Күштілерім сөз айтса, Бас изеймін шыбындап. Әлсіздің сөзін салғыртсып, Шала ұғамын қырындап.[61]	Harcayıp tüm varımı, Bakın, bolıs oldum ben. Devede hörgüç, atta yağ Kalmadı halka vermekten. Buna rağmen halkımı Elimi tutamadım. Konuşunca güçlüler, Çaresiz boyun eğerim. Güçsüzün gözlerine Nedense, sırt dönerim! (Ayan ve Kibar, 2020: 113)

Abay, sözlerinin kırk üçüncüsünde, sanatı koruyacak kuvvetin içinde üç farklı meziyet bulunduğundan bahseder. Bu üç meziyetin hepsi, sürekli tekrar etmeye ve öğrenilen şey üzerinde düşünmeye yöneliktir. Şair, bu üç meziyeti edinmeyenlerin, yalan söylemek, öfke, kumar, içki ve makam düşkünlüğü gibi zararlı davranışlara yöneleceğini ifade eder. (Ayan, 2017) Abay, bu üç meziyetten ilkini, "podvijnoy element" (hareket halindeki element) diye tanımlar. Ona göre, bu meziyetin özellikleri, işitilen, görülen, öğrenilen her şeyin süratli bir şekilde kavrandıktan sonra, o şeyin öncesini, sonrasını düşünerek iki kutuplu bir değerlendirme yapabilme kabiliyetine sahip olmaktır. Şair, kişide bu meziyet bulunmadığı takdirde okumasının da tesirsiz olacağını vurgular. (Ayan, 2017)

Abay'a göre meziyetlerin ikincisi, orijinal dili Rusça'da "sila prityagaltelnaya odnorodnogo" olarak adlandırılan "homojen çekici güç" kavramıdır. Şaire göre bu meziyetin nitelikleri; okunarak, işitilerek, bilgi edinerek öğrenilen ve beğenilen şeylerin, ona benzer farklı örnekleriyle mukayese edilmesi ve bir sağlama yapılması

[61] https://bilimsite.kz/olender/11422-bolys-boldym-mineki.html (15.03.2021)

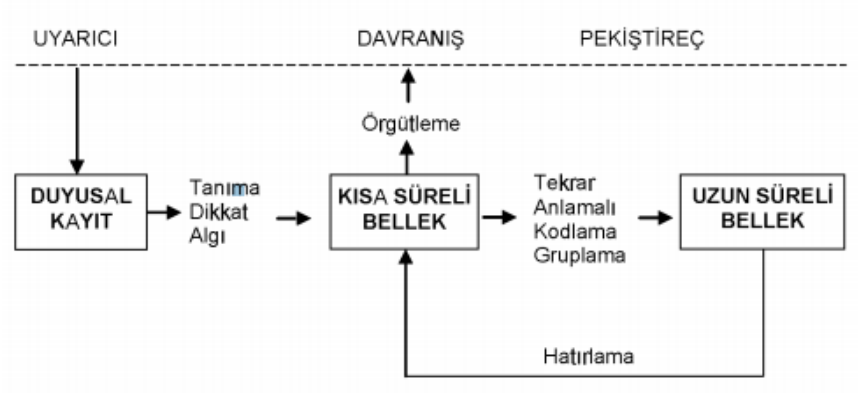
esasına dayanır. Kişi, fark edip hoşuna giden şeyin benzer olanlarını araştırmalı, hangi yönden ayrıştıklarını, benzediklerini, farklılıkların ne olduğunu sorgulamalıdır. Zira bu sayede bildiğini test etme imkânına da nail olabilecektir.

Şair, üçüncü meziyeti "vpeçatlitelnast serdtsa" (hassas kalp) olarak ifade eder. Bu meziyetin nitelikleri; insanın yüreğini hafif meşrep bir yaşantı ve umursamazlık, çıkarcılık, övüngenlik gibi zaaflarla lekemeden temiz bir şekilde tutabilmesi ve böylelikle dış dünyadan iç dünyasına hareket eden bütün unsurları kalbinin aynasında saf bir şekilde gösterebilmesidir. Abay, yürekte oluşan bu temizlik ve güzelliğin insanın bütün vücuduna da sirayet edeceğini, yansıyacağını belirtir. Halk arasındaki "kalbinin güzelliği yüzüne vurmuş" sözünün şairin bu görüşünü özetler mahiyette olduğu söylenebilir.

Abay, söz konusu bu üç meziyet arasından ikincisinin yani "homejen çekici güç" kavramının, bütün yararlı işlerin de bütün zararlı işlerin de kaynağı olduğunu vurgular. Ona göre, yalan söylemek, övüngenlik, sabırsızlık, taşkınlık ve makama düşkünlük gibi ahlak ve akıldışı edimlerin tümü bu ikinci kaynaktan doğar. (Ayan, 2017) Nitekim insan işitirken, görürken, öğrenirken alımladığı bilgiyi kötüye yorabilir ve bunun neticesinde nefsinin himayesine girerek kötülük uğrunda da kullanabilir. Abay ikinci meziyetteki; hoşa giden şeylerin hemhalleriyle mukayesinin ve üstüne gidilmesinin yolunu ve ölçüsünü birinci meziyetteki kavrama, iki kutuplu mukayese yapabilme ve değerlendirme meziyetleriyle ilişkilendirir. Buradan hareketle, şaire göre birinci meziyeti edinmeyen bir kimsenin ikinci meziyeti iyiye kullanılma yollarını kavraması mümkünsüzdür.

Şairin, "makama düşkünlük" gibi ahlaki problemlerin kökenini, bilgiye ve dolaylı olarak öğrenme süreçlerine götürmesi "Bilişsel İşleme Kuramı"nın süreçlerini akla getirir düzeydedir. Abay, sözlerinin kırk üçüncüsünde; sanatın sürekli tekrarlanıp yinelenmesinin öneminden bahsederken, bu tekrarın olmamasının meziyeti körelteceğinden ve nihayetinde de ahlaki bozulmalara kadar giden davranış bozukluklarına yol açacağından söz eder. (Ayan, 2017) "Bilişsel İşleme Kuramı" içerisinde "Kısa Süreli Bellek yani "İşleyen Bellek", duyular yoluyla edinilen bilgilerin davranışa evrilmesinin gerçekleştiği bir ara bellek olarak tanımlanır. (Gülten,

Ergin ve Avcı, 2009: s. 3) Şairin tanımladığı meziyetlerdeki işitme, görme, kavrama, tekrir vurguları ve bu aşamalardaki aksaklıklar neticesinde davranışlarda meydana gelen olumsuz yansımalar "Bilişsel İşleme Kuramı" ile büyük oranda paralellikler göstermektedir. (Gülten, Ergin ve Avcı, 2009)

Şekil 2: Bilgiyi işleme kuramının unsurları

Bilgi, islam akidesinde de geniş bir kapsam alanı oluşturur. Kur'anı Kerim'de bilginin kaynağının mutlak yaratıcı olduğuna dair ayetler bulunur. Örneğin, Mülk suresinin 14. Ayetinde: *Yaratan bilmez olur mu? O, bütün inceliklerin farkındadır ve her şeyden haberdardır* buyrulmaktadır. Keza Bakara suresinin: *O'nun ilminden hiçbir şeyi dilediği müstesna kimse bilgisi içine sığdıramaz a*yeti de insanın ulaşabileceği bilginin onu yaratan gücün yani Allah'ın bilgisinden bir parça olduğunun göstergesidir. Bu da evrendeki bütün bilginin Allah'ın bilgisinin içinde olduğu düşüncesinin kaynağını oluşturur.

Şaire göre, bilinç basamaklarına sahip olan insan kirlenmiş bir ruhtan, akıldan ve iyilikten yoksun bir yaşamdan uzak olur. Zira bellekle ilgili bu meziyetleri edinen insan, aynı zamanda yaratıcının bilgisinden de bir parça edinir. Bu minvalde hakikat dairesine dâhil olur ve oluşa katılır. Abay'ın ilim ve bilimi birleştirdiği nokta burada devreye girer. Kişi öğrenme ve tekrar yoluyla bilgiyi pekiştirir, kalbi vasıtasıyla algıladığı bilginin hakikat dairesindeki konumunu teyit eder. Şaire göre aklın ve bilgeliğin yöntemi ancak budur ve insan bu çizgide bir yaşam sürdükçe kalbinin ve aklının kirlenmesini önleyerek kötülüklerden uzak kalır, iyiliğe yönelir.

Şiirden hareketle Abdirahman'ın da Abay'ın tarifini yaptığı aklî ve ahlakî faziletlere sahip bir birey olduğu görülür. Şair oğlunda gördüğü bu erdemleri bütün insanlığa

çizdiği bir yol tarifinde kıymetli bulur ve ölümünün ardından kaleme aldığı yas şiirinde övgüyle bahsettiği özellikleri arasında sayar. Bütün kanaat önderleri hitap ettikleri ve sorumluluk hissettikleri kitlelere etki etmeye önce kendi yaşamlardan başlarlar. Bu noktada kendi davranışları kadar ailesinin davranışları da önemli bir noktadadır. Abay'ın Abdirahman'ın ölümünden duyduğu üzüntü göz önünde bulundurulursa, ona verdiği değerin hitap ettiği Kazak halkı ve Kazak gençliği için de önemli olmasıyla bir ilgisi olduğu söylenebilir. Nitekim ailesinde ve özellikle evlatlarında Abay'ın fikir dünyasını yansıtan her tutum ve davranış, onun düşüncelerinin tüm halkı için bir örneğiydi.

Karakter Tabakası

Abay'ın aldığı skolastik eğitime göre insanın yeryüzünde karşılaştığı yahut yönelim gösterdiği kötü işler de hayırlı ve iyi işler de Allah'ın elindedir, onun kudretindendir. Kendi içinde aklî sorgulamalara giden şair, yaşama dair ve hayatta bulunan umumi dengesizlik hususunda mantıksal, yaşama uygun düşünceler üretmeye başlamıştır. Bunun neticesinde kötülüğün ve iyiliğin, doğruluğun ve yanlışın, fakirliğin ve zenginliğin bireyin fikrî yönelimlerinden kaynaklandığına dair bir tespitte bulunmuş, karakter ve fıtratın önemini kavramıştır. Dolayısıyla şairin ibadetlerini yalnızca Allah için yerine getirme isteği, çabası ve azmi o dönemdeki ileriye dönük fikirleri, ilim ve insancıl yaklamışıyla birlikte gelişim göstererek değişmiştir. (Avezov, 1985)

Abay, sözlerinin onuncusunda Kazak halkının Tanrı'dan evlat talep etme hadisesinden söz eder. Ona göre kişi yaşam süresince diğer insanlara yardım eder, iyilikle yaklaşırsa onun evlatları da hatta evladı olmasa bile onun arkasından gelenler, onun iyilik yaptıkları ardından güzel dualarda bulunur, Kur'an okurlar ve hidayetini dilerler. Şair, insanın öteki âlem için çocuk sahibi olmak istemesinin yanlış olduğunu vurgular. Zira onun nezdinde, olgunlaşıp yetişkin olduğunda anne ve babasının ahiretini sağlama alacak bir evladın, Kazak toplumunda bulunabilmesi güçtür. Sözlerinin otuz beşincisinde de bu görüşünü destekleyen şair, Kazak halkı içerisinde önemli makam ve mevkilere gelmiş, din adamı olmuş kişilerin de işlerini riyakârlıkla yaptıklarından bahseder. Ona göre, insan dünyada yaptığı maddi işleri de hayra ve iyiliğe dair işleri de diğer insanların methini ve alakasını kazanmak için değil, yalnızca Allah rızası için yapmalı ve vicdani bir sorumluluk hissetmelidir. Diğer türlü yaptığı bütün işleri bir

riya içinde yapanların sonu öteki âlemde cehennemi tatmaktır. Çünkü şaire göre insanın davranışları diğer insanlardan ilgi görmek ve övgüye mazhar olmak maksadıyla şekil almaya başlarsa, bu durum o insanın ruhunu kirletir, yüreğini zedeler ve kibirlenmesine neden olur. Methedilmek onu sağır ve kör eder. Eksiklerini idrak edemez olur, hakikatin sesini, iletilen öğütleri duyamaz. Neticesinde de iyilik ve doğruluk çemberinden uzaklaşmış olur. (Ayan, 2017)

Şair şiirde oğlu Abdirahman'ın da kendi düşüncelerine paralel bir yaşam sürdüğünün altına çizerken bu fikrî örtüşmeyi de örneklerle destekler. Abay'a göre Abdirahman hakikatin dışında sözler etmeyen, doğruluğu ve iyiliği savunan ve bu yolda ilerleyen, her ne kadar doğru yoldan uzaklaşmış Kazak halkı içinde büyüse de hakikati bilmenin gerektirdiği faziletlerden kopmayan, makam mevki sahibi olsa da kişiliğinden ödün vermeyen, kibirlenip böbürlenmeyen bir karakterdir. Bu yönleriyle de Abay'ın altını çizdiği erdemlerin bir taşıyıcısıdır. Dolayısıyla şair oğlunun kaybını yaşarken kendine benzer gördüğü davranışlarını över ve onu kıymetlendirir.

Alınyazısı Tabakası

Kur'an-ı Kerim'de Bakara Suresinin onuncu ayetinde yalan söyleyenlerin azapla cezandırılacağına dair ifadeler yer alır.[62] Allah yalan söyleyenlerin yüreklerinde bir hastalık bulunduğuna işaret eder. Nitekim yine Hac Suresinin otuzuncu ayetinde de Allah'ın haram kıldıklarından bahsedilirken müminlere yalan konuşmaktan kaçınmaları emredilir.[63] Dini-tasavvufi bir eğitim çevresinde yetişen Abay, dinin emrettiği bütün hükümleri akıl, ruh ve beden sağlığı açısından iyi muhakeme etmiş ve hepsinde ayrı ayrı hikmetler gözlemlemiştir. Bu nedenle o, bütün insanlığa iyiliği, doğruluğu, yalansız söz söylemenin önemini, dürüstlüğü anlatmış, bu doğrultuda bir hayat yaşamıştır.

Ona göre insan dünyanın hülyasına kapılarak, nefsini tırmalayan övgü ve takdir görme hastalığından uzak durmalıdır. Çünkü kalbin üstünü perdeleyen faktörlerin başında bu benlik duygusu gelmektedir. O oğlunda özetlediği bütün faziletlerle tüm insanlığa mütevazı olmayı, dürüstlüğü, iyiliği ve sürdürülen her işin ikiyüzlü olmayacak şekilde

[62] https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/17/10-ayet-tefsiri (17.03.2021)
[63] https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=22&ayet=30 (17.03.2021)

yalnızca Allah için yapılmasını tavsiye etmiştir. Nitekim ona göre böyle bir ömür geçirenler, tıpkı oğlu Abdirahman gibi ölümünden sonra güzel erdemleri ve eylemleri ile anılacaktır.

3.2.8. Abdirahman'ın ölümünden sonra kendisine söylediği teselli / Әбдірахман Өлімінен Соң Өзіне Айтқан Жұбатуы

Бермеген құлға, қайтесің, Жұлынарлық ерікті. Ажал тура келген соң, Шыдатпайды берікті. Ғаріптікке көз жетті, Алғаннан соң серікті. Өмірін берген құдайым Ажалын да беріпті. Сақта дейміз, қайтеміз, Ілінген жалғыз тіректі. Тағдырына тәбдил жоқ, Тәубе қылсақ керек-ті. Кәркиден, пілдей қуатты, Тағы арыстан жүректі, Аплатон, Сократ ақылды, Қаһарман Ғали білекті. Өз заңымша ұқсаттым, Берген құдай тілекті. Оспанды алған бұл өлім, Тәубе қылсақ керек-ті. Мұсылманға қоймаған Орынсыз жанжал шатақты, Ерегіскен жауларын Кісен салып матапты. Зекет жиып, егін сап, Тойдырған ғаріп, жатақты. Ескендір, Темір, Шыңғыстай Мұсылманда атақты. Мұқым қазақ баласы, Тегіс ақыл сұрапты. Тобықтыны ел қылып, Басын жиып құрапты. Мекеде уақып үй салып, Пәтер қып, жаққан шырақты. Бір құдайдың жолына Малды аямай бұлапты. Ажал уақыты жеткен соң, Соның да гүлі қурапты. Қажыны алған бұл өлім, Сабыр қылсақ керек-ті. (Kibar, 2014: 300-301)	Vermemiş kula, ne etmeli Baş yolunurluk, serbestliği Doğruca gelince ecel vakti, Dayanamaz sağlamıserti… Garipliğe göz yetti, Alnınca yoldaşın biri… Hayatı veren Allah'ım, Eceli de vermişti… Ne ederiz, "koru" demeli, Tutunulan yalnız direği… Kaderde tebdil olmaz ki, Tövbe etsek gerekli… Büyük fil gibi kuvvetli, Acımasız aslan yürekli, Akıllı Platon, Sokrat gibi, Kahraman Gali bilekli… Kendi zannımca benzettim, Allah dileğimi vermişti. Osman'ı almış bu ölüm, Tövbe etsek gerekli Müslüman'a vermemiş ki, Yersiz kavga çekişmeyi, Düşmanların didişmesini Zincirleyip engelledi. Zekât biriktirdi, ekin ekti, Doyurdu garibi, fakiri… İskender, Timur, Cengiz gibi, Müslümanların bildiği, Bütün Kazak evladı, Tümü akıl isterdi. Tobıktı'yı el kıldı, yurt etti, Başlarını yığdı, biriktirdi, Mekke'de ev yapıp vakfetti, Mekân kıldı, yaktı kandili. Sadece Allah yoluna Malı Esirgemedi, feda etti, Gelince ecel vakti, Onun da gülü derildi. Hacı'yı aldı bu ölüm, Sabır kılsak gerekli… (Kibar, 2014: 302-304)

Ön Yapı

"Abdirahman'ın Ölümünden Sonra Kendisine Söylediği Teselli" şiirinin biçimsel özelliklerine bakıldığında, şiirin on adet dörtlük ve bir adet ikili dizeden (beyit) oluştuğu görülür. Şiirin kapanışı son bölümde yer alan bu iki dize ile yapılmıştır. Dörtlüklerin uyak düzeni incelendiğinde sabit düzende ilerlemediği göze çarpar. Kıtalar genel olarak "abcb, abab" düzeni üzerine bina edilmiştir. Şiirdeki vezin 7'li hece ölçüsüne göre düzenlenmiştir. Dizelerdeki kelime sayısı düşüktür. Her dizede ortalama iki veya üç kelime bulunur. Şiir içinde yer yer redifler de kullanılmış ve bu sayede şiirin ahengi bir yas şiiri kimliğine bürünecek şekilde arttırılmıştır. Dizelerin sonunda yer alan hecelerin sonları umumiyetle tı-ti-tu-tü yapım ekleriyle sonlandırılmıştır. Bilinen geçmiş zamanı ifade eden bu ek, şiirde bir dilek, temenni anlamında kullanılmıştır.

Arka Yapı

1. Semantik Tabaka

Semantik (anlam) tabaka kelime/ kelime grubu tablosu	
Sözcüğün kullanım şekli	**Sözcüğün göndergesel şekli**
Yalnız direk	Yaşama tutunulan nokta, amaç
Tedbil	Ölümün geldiği vakti değiştirme
Tövbe	Pişmanlık
Büyük fil	Güç
Acımasız aslan	Cesaret
Platon	İhtisas
Sokrat	Bilim

2. Obje (Nesne) Tabakası

Abay Kunanbay, Eski Türk halklarında kullanılan "sagu", "ağıt" gibi türlerin etkisiyle oğluna yazdığı bu şiirinde de övgü ve güzellemelere yer vermiştir. Önceden incelenmiş şiirlerde de olduğu gibi bu şiirde de oğlu Abdirahman'ın onun gözündeki olumlu faziletleri methiyelerle anlatmış ve Abdirahman Kazak gençliği için örnek bir karakter

olarak gösterilmiştir.

Ғаріптікке көз жетті, Алғаннан соң серікті. Өмірін берген құдайым Ажалын да беріпті (Kibar, 2014: 303)	Garipliğe göz yetti, Alınınca yoldaşın biri… Hayatı veren Allah'ım, Eceli de vermişti… (Kibar, 2014: 302)

Skolastik bir eğitim çevresinde büyüyen Abay, bunun getirisi olarak mutlak bir kader inancını taşıyarak büyümüştür. Kader, manası itibariyle mevcut bir durumun hududu ve özüdür. Bir hadisenin vuku buluşu noktasında kendisine ait olan mevki ve kıymet yargısıdır. Bu tanım ekseninde kader ele alınırsa, o; var olan bütün nesne, olay ve durumları, şer olanı ve hayır olanı, güzeli ve çirkini, rahmeti ve gazabı çerçevesinde üstlendiği nitelik doğrultusunda meydana getirmektir. Bu anlam rahmanî bilgi mefhumunun da tarifini içermektedir.

Anlamı gereği "rahmanî bilgi ve bilgelik"; yeryüzünde ve bütün âlemlerde mevcut olan her şeyin olması icap ettiği biçimde oluşturup, meydana getirilmesi ve bilimum varlıklarda özlerine en münasip niteliklerin bulunmasıdır. (Gümüşoğlu, 2017: 738) Kur'an-ı Kerim'de de Kamer suresinin 49. Ayetinde yaratılan her şeyin belli bir ölçü ve düzen doğrultusunda yaratıldığına dair ifadeler bulunmaktadır. Yine Al-i İmran Suresinde Allah müsaade etmedikçe nefisler için ölüm bulunmadığı ve bu müsaadenin vakti belli olan bir yazgı olduğu buyrulmuştur. (145. Ayet) Benzer bir durumda Araf Suresinde görülür. Allah bütün ümmetler için bir ölüm vakti bulunduğunu belirtirken; bu ecel vaktinin geldiği anın, bir saat geriye de bir saat ileriye de geçmeyeceğini, tam vaktinde zuhur edeceğini bildirir. (34. Ayet) Tevbe Suresinde ise Allah, kulları için yazdıkları dışında herhangi bir şeyin onları bulmayacağını buyurmuştur. (51. Ayet)

Abay da sözlerinin yirmincisinde Allah'ın emrinin, yani mutlak yazgının herhangi bir biçimde değişime uğramayacağını ifade eder. Ona göre insanda bıkma, pek etme gibi olumsuz bir özellik bulunur. Bu özellik fıtratının gereğidir, yaratılışla birlikte bünyesine katılmıştır. İnsan nefsini idare edemez ve bu hisse kendini kaptırırsa onun elinden bir daha sıyrılması güç olur. (Ayan, 2017) Bu nedenle büyük bir inançla tevekkül etmeli ve başına gelen bütün hadiseleri "kader" doğrultusunda Allah'ın bir emre olarak görmelidir. İsyan etmemeli, böbürlenip nefsine teslim olmamalıdır. Nitekim Allah; insanın hoşlandığı şeylerde olumsuz bir taraf bulunabileceği gibi

hoşlanmadığı şeylerde de olumlu bir yan mevcut olabileceğini bildirir. İnsan yanılabilen bir varlıktır, hakikati yalnızca Allah bilir. (Bakara, 216)

Abay, oğlu Abdirahman'ın ölümünü bu hikmet dairesi içinde Allah'ın bir emri olarak görmüş ve yazgının önünde boyun eğmiştir. Ona göre insanı yoktan var eden de var ettiği canı ondan alacak da Allah'tır. Onun yazdığı belirli bir yazı vardır ve onu değiştirmek imkânsızdır. Bu nedenle insan nefsine hâkim olmalı ve başına gelen bütün hadiselerde bu ulu hikmeti gözetmelidir. Şair oğlunun ölümünü bu ilahi bakış açısıyla ele almış ve acı verici bu durum karşısında isyan etmemiştir.

Кәркиден, пілдей қуатты,	Büyük fil gibi kuvvetli,
Тағы арыстан жүректі,	Acımasız aslan yürekli,
Аплатон, Сократ ақылды,	Akıllı Platon, Sokrat gibi,
Қаһарман Ғали білекті	Kahraman Gali bilekli…
(Kibar, 2014: 303)	(Kibar, 2014: 302)

Fil, günümüzde yeryüzünde yaşayan en heybetli hayvanların başında gelir. Cüssesi gereği dünyanın yaşayan en büyük canlısıdır. Dolayısıyla büyüklük noktasında mübalağa edileceği zaman "fil" teşbih sanatının bu alandaki ürünü olarak görülür. Örnek; "fil kadar bir gövdeye sahipti", "adam çok kilo almış, fil gibi olmuş", "diğer güreşçi fil gibi, onu yenemez". Kur'an-ı Kerim'de de "Fil Suresi" bulunmaktadır. Burada da gücünü pekiştirmek için ordusuna filleri dâhil eden insanlardan söz edilir. Yani fil yine güç gösterici, büyüklüğü pekiştirici bir hayvan olarak ele alınmıştır. Yukarıdaki dizede de Abay oğlu Abdirahman'ın kudretinden bahsederken bu azametli hayvanı timsal olarak kullanır.

Aslan ise doğadaki en bireysel ve cesur hayvandır. Ormanların kralı olarak bilinir. Yeryüzündeki hiçbir hayvandan ürkmez ve kaçmaz. Öleceğini bilse dahi kanının son damlasına kadar mücadele eder. Özellikle ailesini canı pahasına korur. Bu nedenle Türkçenin söz varlığı içerisinde "aslan yürekli"/"aslan yüreklilik" gibi yiğitliği ve korkusuzca yaşamayı tarif eden ifadeler de mevcuttur. (Tdk Güncel Türkçe Sözlük) Bu nedenle Abay, oğlu Abdirahman'ın cesaretini, gözü pek oluşunu anlatmak için aslan imgesini tercih etmiştir. Zira aslanın fıtratında ailesine sadakat de mevcuttur.

Şair, Rus edebiyatının bütün klasiklerini bitirdikten sonra, bütün bu eserleri Kazakça'ya çevirmiş, halk içinde yaygınlaştırmıştır. Bununla da yetinmeyerek,

öğrendiği Rus dili vasıtasıyla Mitskeviç, Gete, Şiller, Bayron, Lesaj gibi isimleri inceleyip kendi diline kazandırmak için çabalamıştır. Ancak Abay, devrinin ve yakın dönemin eserleriyle sınırlı kalmamış, bütün bu bilgi ve birikimin kaynağını merak ederek Antik Roma ve Yunan dönemlerine kadar uzanmış, Sokrat ve Aristotales'ten yola çıkarak, gününün felsefecilerine kadar araştırmıştır. Hatta kendi düşüncesinin karşıtı olan "evrim teorisini" bile bilimsel izahlarıyla birlikte okumuş, incelemiştir. Kurcaladıkça yeni ve önemli bilgiler edinen şair zamanla yönünün Batı'ya döndüğünü ifade etmiştir. (Ayan, 2017)

Abay, sözlerinin otuz yedincisinde, Hz. İsa'yı çarmıha gerenleri, Hz. Muhammed'i deve leşine gömenleri, Jan Dark'ı ateşe verenleri ve Sokrates'i zehirleyenleri ortak tutar ve onları akılsız topluluklar olarak niteler. (Ayan, 2017) Burada özellikle, Sokrates'i peygamberle birlikte ele alışı ve akılsız toplulukların karşısına koyuşu ona ayrı ve özel bir değer biçtiğinin göstergesi olarak ele alınabilir. Öyle anlaşılıyor ki; Sokrates, Abay'a göre aklın, bilginin temsilcisi olduğu kadar ruhun ve varlığın hakikatini arayışıyla ilahi bilginin de bir yolcusudur. Zira sözlerinin yirmi yedincisinde, bu duruma dair ipuçları oluşturacak şekilde Sokrat ve öğrencisi Aristo'nun bir diyaloğuna yer verir. Bu diyaloğun ana konusu Allah'a karşı yapılan ibadettir ve Aristo bu ibadeti yerine getirenlere gülerek karşılık vermektedir. Buna karşılık olarak Sokrates Aristotales'le diyaloğunu başlatır ve onun meziyetleri övecek şekilde ona sualler yöneltir. Neticesinde bu meziyetleri yapan insan mı yoksa insanı yaratan kudret mi daha şaşırılmaya değerdir? Diye sorar. Aristotales de insanı yaratan gücün daha hayret edilir olduğunu söyler. Nihayetinde dünyada birçok yararlı şeyin bulunduğuna, bunların bazısının görünüp, bilinebileceğine, kimisinin ise belirgin bir şekilde idrak edilip, görünemeyeceğine kanaat getirirler. Sokrat Aristo'ya bu ikisi içinde hangisi hikmet olarak adlandırabileceğini sorar. Aristo da yarıtılışı gözle görülebilir olanın daha kabul edilebilir olduğunu söyler. Bunun neticesinde Sokrat Allah'ın faziletlerini, hikmet ve nimetlerini Arısto'ya örneklerle izah eder. İnsanın üstünlüğünün Allah'ın ona bir vergisini olduğunu belirtir. Ona göre insanın aklı yaratıcısının aklının ve düşüncesinin bir parçasıdır. (Ayan, 2017)

Abay'ın oğlu Abdirahman'ın zekâsını tarif ederken Platon ve Sokrat'ı kullanmasının nedeni de bu iki düşünürün ihtiva ettiği ilmi ve ihtisasî derinliktir. Abdirahman beşerî

ilimlerini öğrenirken, hakikatin bilgisi olan hikmet dairesinden de ayrılmamış, devamlı bir arayış içinde olmuştur. Bu yönüyle de babası Abay'ın takdirini kazanmıştır.

Karakter Tabakası

Abay, yaşamı boyunca sahip olduğu bütün bilgi ve deneyimleri, olgunluğu bitmek tükenmek bilmeyen merakı sayesinde elde etmiştir. Ona göre dünya sonu gelmez bilgi ve hakikatlerle doludur. Bu nedenle sürekli bu bilgileri ulaşmak için çaba harcar, bildikleriyle yetinmez, yeni ufuklar arar. Sınırlarını aşmak için büyük bir gayrete girişir, dünyaya açılan kapı olarak gördüğü Rus dilini öğrenir. Onu merakını doyuracak olan Batı ilmine bir kapı olarak görür.

Şair, sözlerinin on beşincisinde, zeki insanın hakikatle ilişkili işlere merak duyacağını ve şevkle bu merakın peşinden gideceğini söyler. Ona göre akıllı insan, başka biri bir şey anlatırken bunu can kulağıyla dinler. İdrak etmeye gayret gösterir. Bu nedenle o geçip gitmekte olan ömrü için nedamet hissetmez. Kişi zekâsını kullanmak istiyorsa arada bir iç sorgulamasını yapmalı, sık sık kendini hesaba çekmelidir. Her hesap vakti de bir öncekinden bu vakte kadar yaşamını ne şekilde sürdüğünü sorgulamalıdır. Bu sayede muhasebenin veriminin sağlaması alabilecektir (Ayan, 2017)

Abay, bayraktarı olduğu merak, tevekkül, ruhî ve bedensel kudretin önemi, birlik ve beraberlik, garibi-fakiri gözetmek gibi faziletlerin oğlu Abdirahman'da da bulunduğunu dile getirir ve bu erdemlerden övgüyle söz ederek hitap ettiği halkı bu doğrultuda yönlendirmektedir. Ona göre Abdirahman, Müslümanlığın gereği üzere yaşamış, ilim ve hakikat yolunda giderek manayı tevekkül etmiş, hem fiziksel hem de ruhsal kudreti üst düzeyde, birlik ve beraberliğe önem veren, yoksulları gözeten bir kişiliğe sahiptir. Bu yönüyle de şaire göre kendi karakterinin bir yansıması niteliğindedir.

Alınyazısı Tabakası

Abay, ölümün değiştirilemez bir yazgı olduğunu bilir. Bu nedenle bütün insanları yazgıyı kabullenmeye ve bu yazgı içerisinde bir hikmet aramaya davet eder. Çünkü inançları gereği hayır da şer de yaratıcı katındandır ve ilahî bir bilgiyle donatılmıştır.

İnsan dünyada sürdürdüğü yaşam süresince bu ilahî bilgiyi kuşatan hakikati ve onunla bağlantılı olan beşerî ilmi takip etmelidir, aramalıdır, peşinde olmalıdır. Bu iki bilgi birbiri olmadan bir anlam ifade etmez. Zira onun nezdinde gönül gözü kapalı olan beşerî bilgiyi de idrak edemez ve "akıllı insan" olarak nitelenemez. Yaşamını bir insana yaraşır şekilde akıl ve ahlak üzerine bina etmek isteyen kişi ilim ve ihtisasa başvurmalıdır. Yani kalbini temiz tutup, rahmanî bilgiye başvurmalı, aynı zamanda maddî bilgiyi de edinmelidir. Kişi ancak böyle "akıllı insan" konumuna erişebilir. Aklını kullanabilen insan kalbini, ruhunu ve vücudunu kuvvetlendirir, sağlıklı olur. Birlik ve beraberlik içinde olmanın bereket getireceğini bilir, garip ve düşkünleri gözetir bu vesileyle de hoş bir hayat sürer.

3.2.9. Önceki ölen er Abiş idi / Кешегі өткен ер Әбіш

Кешегі өткен ер Әбіш	Önceki ölen er Abiş idi,
Елден бір асқан ерек-ті.	Halktan ayrıcalıktı, ayrı biriydi,
Жүрегі — жылы, бойы — құрыш,	Sıcak kalpli, çelik gibi bedeni,
Туысы жаннан бөлек-ті.	Dostluğu candan hususi…
Өнері оның жұрт асқан,	Yurttan çok O'nun hüneri,
Ғылымға көңілі зерек-ті.	Bilime istekli, zeki, idi…
Аямаған ғаріптен	Gariplerden esirgemedi,
Қолдан келген көмекті.	Elinden gelen himayeyi…
Кісіге сідет жүктетпей,	İnsanlara külfet yüklemedi,
Еңбекпен тапқан қоректі.	Emekle buldu yiyeceğini.
Біреудің қылған қарызын	"Beklenmedik ölümden,
Айтқызбай артық төлепті.	Çekiniyorum" demişti.
Тағдырға тәбділ бола ма,	Kaderde değişiklik olur mu ki,
Сабырлық қылсақ керек-ті.	Ağırbaşlılık göstermek gerekli…
(Kibar, 2014, 293)	(Kibar, 2014: 292)

Ön Yapı

"Abdirahman öldüğünde" adlı şiirin biçimsel özelliklerine bakıldığında, şiirin dört adet dörtlük ve bir adet ikili dizeden (beyit) meydana geldiği görülür. Dizelerde bulunan kelimesi sayısı ortalama üçtür. Dörtlükler 8'li hece ölçüsüne göre kaleme alınmıştır. Şiirde uyak düzeni "abab" biçiminde olan çapraz uyak şeklinde bina edilmiştir. Şiirde tekrarlayan kafiyelerin sonları –tı,ti,tu,tü ekleriyle oluşturulmuştur ancak bilinen geçmiş zaman eki olarak bilinen bu ekler şiirde genellikle bu göreviyle değil "temenni, dilek" mahiyetinde kullanılmıştır. Şiirde sürekli yinelenen kafiyeli sözcüklerde redifler tercih edilmiş bu sayade de şiir bir mani hüviyetine büründürülmüştür. Şair şiirin iç kafiyesinde genellikle –an,-en yapım ekleri kullanılmıştır. Bu şiirin geçmiş zamanla şimdi zaman arasındaki bağlatısı noktasında etkili olmuştur.

Arka Yapı

1. **Semantik Tabaka**

Semantik (anlam) tabaka kelime/ kelime grubu tablosu	
Sözcüğün kullanım şekli	**Sözcüğün göndergesel şekli**
Hüner	Sahip olduğu faziletler, iyilik, doğruluk, bilime heves
Himaye	Cömertlik, gönül zenginliği
Külfet	Dert, tasa, elem

Emek	Helal yoldan kazanç elde etmek için gösterilen kazanç, alın teri
Beklenmedik	Zamansız ölüm
Ağırbaşlılık	Soğukkanlı olmak, sabır göstermek, ölümü inançlı bir kimsenin yapması gerektiği gibi hikmet çerçevesinde karşılamak.

2. Nesne (Obje) Tabakası

Abay'ın etrafında bulunan güçlü ve sağlam karakterli kişilere "er" diye hitap ettiği görülür. "Er" kelimesi eski Türkçe bir sözcüktür ve tarihte bilinen en eski kullanım yeri Orhun Yazıtları'dır. (735) Sözcük manası olarak "asker, yiğit, adam, kişi" gibi kavramlara denk düşmektedir. İslamiyet'te özellikle cenaze merasimlerinde ölen kişi her kim olursa olsun namaza niyet ederken "er kişi niyetine" ifadesi kullanılır. Nitekim Türk Silahlı Kuvvetlerin'de de "er" kelimesi bir rütbeye karşılık gelir.[64] Abay ise er kelimesini daha çok "civanmertlik, yiğitlik" gibi övünç taşıyan kavramlarla özdeşleştirmiştir. Şiirin ilk dizesinde "Abiş"den (Abdirahman) er diye söz ederken, akabindeki dizelerde onun ayrıcaklı, üstün meziyetli, takdire şayan faziletleri olduğuna değinir. Dostluğunu, samimiyetini, güçlü fiziki yapısını metheder. Bütün bu destekleyeci ifadeler de "er" kelimesine biçtiği değeri örnekler niteliktedir.

Şair şiir boyunca bu ve bunun gibi Abdirahman'ı diğer insanlardan ayıran özellikleri sıralar, onun kıymetini su yüzüne çıkarmaya, bir kez daha hatırlatmaya gayret eder.

Кісіге сідет жүктетпей, Еңбекпен тапқан қоректі. Біреудің қылған қарызын Айтқызбай артық төлепті. (Kibar, 2014: 293)	İnsanlara külfet yüklemedi, Emekle buldu yiyeceğini. "Beklenmedik ölümden, Çekiniyorum" demişti. (Kibar, 2014: 292)

"Külfet" sözcüğü Arap dilinde "klf" özünden türeyen "kulfa" (yükümlülük, yük) kelimesinden Türk diline geçmiştir.[65] Zaman içerisinde mecaz anlam olarak genişleme gösterek insanın önüne engeller çıkaran "dert, tasa" vb. birçok durumu karşılayacak şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Burada şiirden yola çıkarak Abay'ın, Abdirahman'ın cömertliğine, yardımseverliğine vurgu yapmak istediği söylenebilir. Zira onun gözünde Abdirahman, kazancını helal yoldan kazanan, kazandığını diğer

[64] https://www.etimolojiturkce.com/kelime/er (18.03.2021)
[65] https://www.etimolojiturkce.com/kelime/k%C3%BClfet (19.03.2021)

insanlarla paylaşan ve bu yolla da onların zor durumda kalmasını önleyen salih bir kuldur.

Şair, şiirin ilk iki dizesinde oğlunda bulunduğunu düşündüğü bu olumlu niteliklerden bahsederken, sonrasında yer alan son iki dizede tamamlanmamış bir hikâyeden güç alan bir tezatlık oluşturarak zamansız gelen ölümle ilgili trajik bir atmosfer oluşturur. Bu anlatım biçimi, sagu ve ağıtlarda da bulunan "kahramanın yiğitlikleri anlatıldıktan sonra, ölüm karşısındaki acizliğine yer verilmesi" uygulamalarıyla paralellikler gösterir.

Şiirin bu dizesinde dikkat geçen bir diğer husus ise, Abdirahman'ın zamansız ölümden çekindiğini dile getirmesidir. İslam itikadında ölümün Allah'ın mutlak bir emri olduğu, her canlının onu tadacağı açıkça bildirilmiştir. Üstelik hiçbir insanın ecel vaktini bilemeyeceği, o bilginin kader dairesi içinde Allah'a ait olduğu itikat gereği bilinmektedir. Bu noktada skolastik bir eğitim çevresinde yetişen, evlatlarını da bu eğitim gereği yetiştirerek onların bu doğrultudaki faziletlerini övgüyle dile getiren Abay, aynı zamanda Abdirahman'ın bütün itikadına rağmen ölüm gerçeğine karşı duyduğu endişeden söz etmektedir. Bu da ölüm hadisesinin, özellikle vaktinin kestirelemiyor oluşuyla inançlı, inançsız bütün insanlar için bir kaygı oluşturduğu düşüncesini akla getirebilir.

Тағдырға тәбділ бола ма, Сабырлық қылсақ керек-ті. (Kibar, 2014: 293)	Kaderde değişiklik olur mu ki, Ağırbaşlılık göstermek gerekli… (Kibar, 2014: 292)

Yaratıcının yarattıklarına dair tasarımını ve doğanın faaliyetlerini sürdürmesini tanımlamak maksadıyla söz varlığı içinde kaza ve kader kavramları tercih edilir. İki sözcük de kendilerini muhatap edinen kişilerce farklı biçimlerde ele alınıp yorumlanmıştır. Literatürde; kudret yetirebilmek; tasarlamak, kıvam oluşturmak, varlığın biçimini ve özelliğini tertiplemek, değerini ortaya koymak; rızkını azaltmak" anlamlarını ihtiva eden kader, yaratıcının tüm obje ve hadiseleri sonsuz bilgisiyle inşa edip tertiplemesi olarak ifade edilir. Egemen olmak; muhkem ve kusursuz oluşturmak; buyruk vermek, gerçekleştirmek manasındaki "kaza" terimiyse yaratıcının obje ve hadiselere dair var oluş öncesinden beri süregelen tasarımını yürürlüğe sokması olarak

tarif edilir.[66] Abay'a göre de daha önceki şiirlerde de temas edildiği gibi kaderin değiştirilmesi mümkün değildir. İnsan bütün itikadıyla Allah'ın bu hikmeti ve takdiri karşısında boyun eğmeli ve başına gelen bütün hadiseleri ılımlı karşılamalıdır, sabretmelidir.

Kur'an-ı Kerim'in Al-i İmran suresinde Allah'ın, sabreden kullarını sevdiği buyrulmaktadır. (146) Nitekim günümüze kadar ulaşan birçok hadis-i şerif'te de sabrın önemine dair ifadeler yer alır. Örneğin; Tirmizi'den aktarılan bir hadiste, Hazreti paygamber; müminlerin hoş karşılamadığı bir şeye sabır göstermesinin çok hayırlı olduğunu ifade etmiştir. Yine benzer şekilde Deylemi'nin aktardığına göre, Allah'ın elçisi *hak tealâ, sevdiği kulu dertlere müptela kılar, o da sabretse ondan razı olur* buyurmuştur. Duanın ve sabrın inananların silahı olduğuna, imanın yarısının sabırdan oluştuğuna dair hadisler de bulunmaktadır. Dolayısıyla İslam inancına sahip olanlar, karşılaştıkları bütün acı olaylar ve zorluklar karşısında sabra teşvik edilmişlerdir. Abay da inancının bir gereği olarak başına gelen bütün keder verici olayları sabırla savuşturmayı tercih etmiştir. Evlat acısı gibi Hazreti peygamberi dahi üzüntüye sevk eden bir hâl karşısında inancının gereğini hatırlayarak kendini sabra yönlendirmiştir.

Abay'ın annesi Uljan da oldukça sabırlı ve güzel huyları olan bir kadındı. Başarılı bir söz üstadıydı ve zekiydi. Abay'ın bu olumlu nitelikleri annesi Uljan'dan aldığı düşünülmektedir. Zira kişiliğine etki eden çocukluk yılları soğuk ve sabırsız bir karakter olan babası Kunanbay'ın yanında değil uysal ve sabırlı bir kadın olan annesi Uljan'ın kontrolünde geçmiştir. Nitekim şair, sözlerinin otuz sekizincisinde sabırsız çıkılan yolun insanı şaşırtacağını ve kâfirlere boyun eğdireceğini, asıl mükâfatın sabırla beklenildikten sonra geleceğini ifade eder. (Ayan, 2017) Bu da onun hayat felsefesinin sabrın ve dirayetin önemini gösterir niteliktedir. Otuz sekizinci sözünün başka bir kısmında inançlı kimselerin, gözünü bu dünyanın aldatıcılığına kaptırmaması gerektiğini vurgularken, insanın yeryüzünün iştahlandırıcı vaziyetinden kendini kurtarıp, nefsini dizginlemek için, elem verici hadiselere sabretmesi, kendiyle savaş verip bütün şehvet ve arzularından uzaklaşmasını tavsiye edilmektedir. (Ayan, 2017) Abay yine bu durumu destekler nitelikte bulunan sözlerinin otuz

[66] https://islamansiklopedisi.org.tr/kader (19.03.2021)

dokuzuncusunda, kişide namus ve haysiyetin bir tek dirayetli ve sabır sahibi olmakla mümkün olabileceğini ifade eder. (Ayan, 2017)

Şair, inancı gereği doğumun olduğu gibi ölümün de bir emir olduğunun bilincindedir. Bu nedenle yeryüzünde bir insanın yaşayabileceği en zorlu acılardan biri olan evlat acısını tatmasına karşın bunu kaderin bir parçası olarak görmüş ve ıstırabını sabırlı göğüslemiştir.

Karakter Tabakası

Abay hayatı süresince yiğitliği, meziyet sahibi olmayı, samimi ilişkilerde bulunup sağlam dostluklar kurmayı tavsiye etmiş, bu davranışlarda bulunanlardan da övgüyle söz etmiştir. Karşıt eylem ve tutumdakileri ise sert bir dille eleştirmiştir. Şair kendisinin sahip olduğu bilim merakını, garip ve yoksulları doyurma, dertlerine derman olma gayretini, birlik ve beraberlik, dostluk kurma zaruriyetlerini oğlu Abdirahman'da da görmüş, bunun bu doğrultudaki çabalarından övgüyle söz etmiştir. Abdirahman uğruna savaştığı her şey Abay'ın da mücadelesinin ortak unsurudur. Düşmanları Abay'ın da düşmanları, dostları Abay'ın da dostlarıdır. Yaşatmaya çalıştığı erdem ve davranışlar Abay'ın ölmekte olduğunu savunduğu ve yeşermesini amaçladığı değerlerdir. Bu nedenle Abay Abdirahman'ın ölümünden söz ettiği tüm şiirlerde kültürel bir kayıp havası estirir. Çünkü onun gözünde bu fikirlerin taşınımı eğer yaşasaydı Abdirahman eliyle olacaktı. Oğlunun ölümü bu derin sorumluluğu da düşündüğünde onu bir kat daha fazla üzmüş, düşündürmüştür.

Alınyazısı Tabakası

Abay'ın oğlu Abdirahman aracılığıyla övgüde bulunduğu faziletler, bütün insanlar için ortak hümanist değerler taşır. Ölüm inançlı inançsız her canlının karşılaşağı bir nihai sondur. İnsanlar kendi ölümleri söz konusu olduğunda veya kendileriyle bir tuttukları, kanlarından, hanelerinden bir yakınını kaybetme tehlikesi hissettiklerinde ya da kaybettiklerinde büyük bir endişeye kapılırlar ve derin bir acı hissederler. Tarih boyunca ölüm hadisesini ele alan inançlı, inançsız bütün düşünürler onun değiştirilemez bir kanun olduğunu kabul etmiş ve bu yerinden oynatılamaz gerçek karşısında insanın kaygıya kapılmasını yersiz bulmuşlardır.

Abay, zihnin aynası olan şiirinde insanlara ölüm ve ölüm gibi hadiseler karşısında yeise kapılmadan sabır göstermelerini tavsiye eder. Çünkü ona göre sabır rahmanîdir yani iyilikten gelir. Sabırsızlık ise şeytanîdir, kötülükten gelir ve kötülük doğurur. İnsan karşılaştığı bütün olumsuz hadiseleri ağırbaşlılık göstererek karşılamalıdır. Kendi iradesi dışında bir hakikat olduğunu bilmeli ve değiştiremeyeceği kadere boyun eğmelidir.

Şair, insanı toplum içinde ayrıcalıklı hale getirecek şeyin samimiyet ve içten gelen dostluklar kurabilme meziyeti olduğunu vurgular. O bütün insanlara bilimin peşinden gitmeyi, ruhsal ve bedensel sağlığa önem vermeyi, yoksul ve garipleri sahiplenerek onlara destek çıkmayı, hiçbir haksız kazancı kabul etmeyerek emekle kazanılan helal kazancı tavsiye etmektedir. Ona göre yiğitliğin gereği, güçlü olduğu halde zulmetmemek, bilgi olduğu halde bencil davranmamaktır. Bütün insanlar akıl ve ahlaktan alabildiği kadarını büyük bir merak ve istek dâhilinde almalı ve aldığı kadarıyla da diğer insanlara aktarmayı görev edinmelidirler.

3.2.10. Abdirahman öldüğünde / Әбдірахман өлгенде

Тұла бойың ұят-ар едің, Ескеріп істеп, ойлаған. Тәуекелге нар едің, Талаппен терең бойлаған. Ерлікке де бар едің, Үйренуге тоймаған. Жасқа жас, ойға кәрі едің, Атаңның атын жоймаған. Замана, неткен тар едің, Сол қалқамды қоймаған?! (Kibar, 2014, 293)	Sahipsiz bedenin, arlı-namuslu idin, Düşünür, dikkatle yapar idin. İşe cesaretle girişirdin, İlgiyle derinlemesine boylar idin. Yiğitliğe de var idin, Öğrenmeye aç idin. Çocukla çocuk, akılda büyük idin, Atalarının adına layık idin… Zaman, niçin dar idin, O sevdiğimi alıverdin? (Kibar, 2014: 292)

Ön Yapı

"Abdirahman öldüğünde" şiirinin biçimsel özellikleri ele alındığında beş adet ikili dizeden (beyit) meydana geldiği görülür. Dizeler oluşturulurken hece ölçüsü kullanılmış ve 7'li, 8'li olmak üzere hece uzunlukları belirlenmiştir. Beyitlerin vezin düzenleri "ab, ab" şeklinde ilerler. Dizelerde yer alan ortalama kelime sayısı üçtür. Şiir boyunca devam eden "едің" (idin) ifadesi nakarat niteliğinde bir kafiye olarak kullanılmıştır. Bilinen geçmiş zaman ekiyle şahış ekinin birleşmesinden oluşan bu ifade şiirin geçmişle bağını kurmakta yardımcı olmuş ve şairin bir yas dili oluşturmasında etki göstermiştir. Beyitlerin ilk dizesinin sonunda başlayan bu geriye gidiş hamlesi ikinci dizenin sonunda –gan,-gen yapım ekleriyle tamamlanmış ve şiirin genelinde bir bütünlük oluşturmuştur. Abay'ın bazı şiirlerinde giriş dizesi şiirin başlığı olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu şiirin de "тұл бойың ұят-ар едің" adıyla kabul edildiği yerler de görülür. Şair dizede tekdüze bir söyleyiş biçimi kullanarak ahengi "iç çekiş" hüviyetine yaklaştıran kederli bir atmosferle donatmıştır. Bu iç çekiş şiirin ilk dizesinden son dizesine kadar hissedilir. İlk beyit ile son beyit arasında gazeli anımsatan bir ses ve anlam bütünlüğü bulunur.

Arka Yapı

1. Semantik Tabaka

Semantik (anlam) tabaka kelime/ kelime grubu tablosu	
Sözgüğün kullanım şekli	**Sözcüğün göndergesel şekli**
Arlı-namuslu	Onurlu bir yaşam sürerek ahlak kurallarına bağlılık göstererek hareket etmek
Derinlemesine boylamak	Bütün inceliklerine kadar irdelemek, detaylandırmak
Çocukla çocuk, akılda büyük	Muhatabına göre hareket etmek, ölçülü olmak
Atalarının adına layık	Şanlı, şerefli bir geçmişe sahip olan
Dar	Kısıtlı, çabuk tükenen, karamsar
Sevdiğim	Abdirahman

2. Obje (Nesne) Tabakası

Abay Kazak tarihinde onurlu ve bilge bir yaşamın büyük bir temsilcisi ve aynı zamanda devrine istinaden de savaşçısı olarak kabul edilir. O, bütün şiirleri ve sözlerinde ahlaktan ve akıldan uzaklığın kötülüğüne dikkat çekmiş ve bu doğrultuda ilerlediğini gördüğü halkına eleştirmiş, uyarmıştır.

Bu bilgilerden hareketle, Abay'ın terbiye ve öğrenimi altında yetişen oğlu Abdirahman'ın da onun tasvip ettiği şekilde bir yaşam sürdürdüğü, sürdüreceği düşünülebilir. Şair yukarıdaki dizelerinde oğlunun geçimliğini onurlu bir şekilde haklı kazançla sürdüğünün ve yaşamında ahlakı önceledeğinin altını çizer. Ona göre Abay, tıpkı kendisi gibi Abiş de elini attığı her işi bütün aklı ve gönlüyle kendini vererek yapar, en ince ayrıntısına kadar irdelerdi. Yaşamdaki bütün hadise ve durumları büyük bir merak ve istekle takip eder, meseleleri çıkış noktasına varıncaya kadar detaylandırırdı.

Şair özel yaşamında ve sanat yolculuğunda çalışmaya, emek göstermeye ve onurlu bir yaşam sürdürmeye büyük önem vermiş, yakınlardan başlayarak bütün takip edenlerini bu kıymetli faziletlere yönlendirmiştir. Abay'ın bu düzen, tertip ve çalışmaya verdiği değer aldığı dini eğitimin ona kazandırdığı bir özellik olarak kabul edilebilir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in Necm suresinde, insanın sadece çalıştığının karşılığını alacağı (39. Ayet), bu karşılığın da yakın zamanda ona gösterileceği (40. Ayet) ve eksiksiz bir şekilde emek verdiğinin karşılığının ödeneceği buyrulmaktadır. (41. Ayet)

Bununla ilgili İmam-ı Gazali de helal yoldan kazancını sağlamak için çaba gösterip, çile çeken insana cennetin kapılarının açılacağını ifade etmiştir.

Abay, haksızlık ve kötülük karşısında hakkı ve iyiliği dile getirmeyi, direnç ve sabır göstermeyi, sürekli kendini yineleyerek farklı bilgiler edinmeyi, adaleti ve birliği savunmayı destekler. Abdirahman'ı bu özellikleri hasebiyle överken benzer methiyeleri aynı konulara istinaden kardeşi Osman'a da yapmıştır. Osman'ın adaleti, birlik ve beraberliği, yardımseverliği muhafaza ettiği gibi oğlu Abdirahman'da kendine yakışır şekilde bu yolda ilerlemiş, aynı ortak değerleri temsil etmiştir. Bu nedenle Osman'da kullandığı gibi oğlunda da "yiğit" ifadesini cömertlikle kullanmıştır.

Жасқа жас, ойға кәрі едің, Атаңның атын жоймаған (Kibar, 2014, 293)	Çocukla çocuk, akılda büyük idin, Atalarının adına layık idin… (Kibar, 2014: 292)

Çocuklara karşı sevgi ve alaka İslam inancında önemli bir yer tutar. Tirmizi hadislere göre Hazreti Peygamber ümmetine, küçüklerine merhamet göstermeyen, büyüklerine de saygı duymayan içimizden değildir diye buyurmuştur. (Tirmizi, Birr ve Sıla, 15) Nitekim bunu destekleyen başka bir hadiste, Akra' b. Habis'in Hazreti Peygamberin yanında otururken torunu Hasan'ı öpmesi üzerine kendisinin on torunu olduğu halde hiçbirini öpmediğinden söz etmesi anlatılır. Bunun üzerine Hz. Muhammed Habis'e küçüklerine merhamet göstermeyenin kendisine de merhamet edilmeyeceğini buyurmuştur. (Buhari, Edep, 18) Abay yukarıdaki dizesinde oğlu Abdirahman'ın çocuklara olan alakasını, onlarla merhamet ve empati çerçevesinde geliştirdiği ilişkisi dile getirmektedir. Ona göre Abdirahman kendinden küçüklerle muhatap olduğunda onlarla anlaşabiliyor, kendini sevdirebiliyor, kendinden büyüklerle muhatap olduğunda ise onlarla akıl yarıştırabiliyordu. Yaşından büyük bir zekâya sahipti ve olgun bir karakteri vardı.

Abay, ikinci dizede kullandığı "atalarının adına layık idin" ifadesiyle hem kendi ailesinin soylu tarihini hem de Kazak halkının büyük tarihini tek bir dize içine sığdırmayı çalıştığı söylenebilir. Nitekim kardeşi Osman, babası Kunanbay, annesi Uljan ve büyükannesi Zere de son derece zeki, bilgin ve söz ustası karakterlere sahiptirler. Şair oğlunun cesaretini, aklını, onurlu yaşamını, aklî ve ahlakî titizliğini,

muhatabına göre şekil alışını atalarının ihtiva ettiği özelliklerle bağdatırmış ve ölümünden sona onu soyuna yakışır bir yiğit olarak kendi nezdinde kutsamıştır.

Замана, неткен тар едің, Сол қалқамды қоймаған?! (Kibar, 2014: 293)	Zaman, niçin dar idin, O sevdiğimi alıverdin? (Kibar, 2014: 292)

Bachelard, insanın ruhunu yerleşilen bir mekân olarak görür. (Bachelard, 2013: 36) Dış dünyadaki mekânlar, ruhun mekânındaki yansımasına göre anlam kazanır. Bu da "algısal mekânları" ortaya koyar. Bu tanımlamaya göre insanın psikolojisine göre alımladığı iki çeşit mekân mevcuttur. Bunlar; "açık/geniş mekânlar" ve "kapalı/dar (labirentleşen) mekânlar"dır.

Açık/geniş mekânlar, kişinin kendi sorunlarından sıyrılarak; dışarıda akmakta olan dünyaya ait mevzuları idrak edebildiği ve dikkatini çevre-insan münasebetine odaklayabildiği hayat alanlarıdır. İnsan buralarda iç huzurunu yakalayarak, kendine güvenli bir şekilde diğerlerinin ve tüm evrenin sorunlarıyla hemhal olur. Etrafındaki hareketi gözlemler, yaşama katılır. İç dünyasının ve iç sesinin güdümünden kurtulur ve ruhsal bir rahatlama hisseder. Kişinin mutluluğu ve enerjisi açık mekânlarda yükselme eğilimindedir. Pozitif düşünceler, yaratıcı eylemler, sağlıklı kararlar bu tip mekânlarda daha rahat kendini gösterir.

Kapalı/dar mekânlar ise, insanın yaşamın kötü taraflarını simgelediğine inandığı ve psikolojik açıdan devamlı münakaşa halinde bulunduğu labirent benzeri, girdaplı mekânlardır. Kişi buralarda kendini huzursuz hisseder, karamsarlığa kapılır, ruhu gitgide daralma eylemi gösterir. Ruhunda içsel bir bunaltı vuku bulur. Sürekli kendisiyle ve iç sesiyle didişir duruma gelir. Dışardaki hayattan ve onun gerektirdiği realiten soyutlanır. Devamlı bir hüzün ve stres içinde kalır. Zihni kötü düşünceler ve olumsuz ihtimaller üzerinde sabitlenir. Sağlıklı düşünmekten, olumlu fikirler üretmekten uzak bir ruh hali edinir.

Zaman ve mekân mefhumları birbirlerini etkileyen ve birbirlerine mana katan unsurlardır. Zaman mekâna göre bir anlam ifade eder ve o mekân içerisinde değerlendirir. Mekân zamanın bir koluna aittir ve ait olduğu zaman içerisinde bir

anlam kazanır ve ona göre değerlendirilir. Dolayısıyla mekânın olduğu kadar zamanın da algınış biçimi mevcuttur.

Abay, yukarıdaki dizelerde zamanın "dar" oluşundan şikâyet ederken, bunu şikâyet ettiği zaman bir başka insan için geniş ve takdir edilesi bir güzellikte bulunabilir. Şairi zamanın dar olduğuna ikna eden şey, o zaman içerisinde ruhunu daraltan, şevkini kıran, kendini bir hüzne sevk eden, dışarıda akmakta olan zamandan ayrı kılan yasıdır. Abdirahman'ın ölümü zamanı onun için bükmüş, çekilmez, acı bir saat çarkına dönüştürmüştür. Oğlu hayattayken doludizgin ilerleyen zaman, oğlunun kaybıyla daralan, kısalan, çarçabuk geçen bir obje hüviyetine bürünmüştür.

Zaman ve mekân insanın ona verdiği karşılık nispetinde anlam kazanır ve bir şekil alır. Dolayısıyla insan, mekân ve zaman sürekli doğrudan veya dolaylı bir münasebet içindedir. İnsanın yaşantıları ve ruh hali zamanları, mekânları yüceltebilir, yücelttiği gibi de kısmetsiz bir duruma indirgeyebilir. Abay'ın gözünden de oğlunu kaybettiği zaman hızlı geçen, yakalanamayan, daralan bir anlar bütünüdür.

Karakter Tabakası

Abay oğlu Abdirahman'ın kimseye kul olmadan, şerefini-haysiyetini satmadan, dik durarak, onurlu bir yaşam sürdürdüğünü ifade eder. Zira ona göre onur ve haysiyet sahibi olmak önemli bir meziyettir ve büyük çabalar, fedakârlıklar gerektirir. Sözlerinin otuz dokuzuncusunda kişinin onur ve namus sahibi olmasının yalnızca sabır ve dirayet göstermesiyle mümkün olabileceğini dile getirir. (Ayan, 2017) Ona göre Kazak halkı sabır ve dirayetten uzaklaştığı için bu faziletlerden uzaktır. Bunun neticesi olarak da insan ilişkileri samimiyetsiz ve yalan üzerine kuruludur. Toplum içinde birbirinin hakkına göz diken, düşmanlık ve haset besleyen çok fazladır. Abay'a göre bütün bunların kökü akıldan, imandan ve dolayısıyla ahlaktan uzaklaşmaya dayanır. Şair bu iki mefhumu birbirine bağlar. Ona göre akıl olmaksızın hiçbir şey mevcut olamaz. İdrak ilerlemeden de onur ve namuk güçlü bir hâl alamaz. Bunun nispetinde doyumsuz ve namus yoksunu olan insan, ötekileri bir yana, kendi gelişimini dahi sağlayamaz. Nazarbayev'e göre bu önemli faziletlerden mahrum kalan milli bilinç ve ulusal namus da yetimdir, dul hükmündedir. (Ayan, 2017)

Abay'ın gözünde namus, merhamet ve akılla birlikte itikadın temel unsurudur. İnanç bütün gücünü bu unsurlardan alır. İnsan bilgiye ulaşmayı, her dönem ve her şartta onurunu ve namusunu düşünmeyi ve diğer insanlara yardımda bulunarak gerçek bir Müslüman gibi yaşamayı kendine gaye edinmelidir. (Ayan, 2017) Nitekim yine Nazarbayev'e göre de namusun kudretini zayıflatan nedenlerin başında toplumda cereyan eden sırnaşıklık ve toplumsal bencillik gelmektedir. (Ayan, 2017)

Abay yaşamı boyunca, onurlu bir hayat sürdürmüş, kazancını helal yoldan elde etmiş ve peşinden gittiği her işi sonuna kadar layıkıyla nihayete erdirmiştir. Onun için akıl ve ahlak edinilmesi gereken en temel niteliklerdir ve bütün bir karakter oluşumunu baştan etkilemektedir. Bu nedenle bütün yapıtlarında aklı ve ahlakı yücelten ifadelere yer vermiş, bilimi ve sanata teşvik etmiştir. Oğlu Abdirahman'ı anlattığı bu şiirinde de kendi karakterinden izler görülür. Evladı da onun gibi akıllı, namuslu, ince düşünceli ve cesaretlidir. Bitmek tükenmek bilmeyen bir öğrenme azmine sahiptir. Büyüklerle münakaşa edecek derece bilgili olması nedeniyle onu atalarının kişilikleriyle özdeşleştirmiştir. Bu nedenle Abdirahman'ın kaybı Abay açısından özellikle babası Kunanbay, annesi Uljan ve Osman'dan sonra gelmesi ve ona onları hatırlatması hasebiyle oldukça yaralayıcı olmuştur. Şair bu ölümle bütün ölümleri ikinci defa yaşamış, sönmüş yasını tazelemiştir.

Alınyazısı Tabakası

Abay'ın oğlunun karakterinde özetlediği onurlu bir yaşam, haklı yoldan kazanç, zalimlik, haksızlık ve zulm karşısında cesaret gösterme, sorumluluk hissedilen işi dikkatle yapma ve yapılan her işi büyük bir merak ve istekle yerine getirme, akıl ve ahlak sahibi olma gibi erdemli davranışlar bütün insanların sahip olması gerektiğine inandığı faziletlerdir. Şaire göre akıl ve ahlak temelinde başlayan bu erdemler bütün insanlara sirayet ederse huzur ve gelişme kaçınılmazdır. Günümüzde insanlar arasında bilim ve ihtisas noktasında farklılıklar gözlenmektedir. Abay buna istinaden dünyevi işler için gerekli olan bilginin ve çabanın da zaruri olduğunu bildirirken bu işlerle hemhal olmayan insanlar olmazsa dünyanın sönüp bir yer olacağını vurgular. Ona göre insan aklını ve kalbini inanç doğrultusunda bir ahlakla doldurup hakikati aramalıdır. Bu şekilde yaşayan insan öldüğünde ardında kendisinden övgüyle bahsedilecek faziletlerini bırakabilir.

3.2.11. Abdirahman'ın Eşi Mağış'a Abay'ın Söylediği Tesellisi / Әбдірахманның әйелі мағышқа

Жылағанды тоқтатып, Ынсап қылсақ жарайды. Қоймасаң, қайғы ауыр боп, Тұл бойыңа тарайды.	Ağlamayı durdur, İnsaf etsek, tamamdır. Kaygıyı bırakmazsan, ağır olur, Dul bedenine yayılır.
Қызыл гүлің суалып, Ақ көңілің анық қарайды. Һәммә жанды ауылымен Патша құдай сынайды.	Kızıl gülün kurur, Açıkça ak gönlün kararır. Bütün canları alan O'dur. Sınayan Muktedir Allah'tır.
Бір сен емес, жылатқан Сыңарын алып талайды. Бәрімізді аясаң, Тоқтау қылсаң ұнайды.	Bir sen değilsin, ağlattığı Nicelerinin eşini aldı. Hepimize acısan, Uygun olur, dursan.
Ұмытқаның жарамас Жаратушы құдайды. Халық билеген патшалар, Уақыты жетсе, құлайды.	İşe yaramazdı unutman, Yaratıcı Allah'ı. Padişahlar ki yönetmiş halkı, Vakti gelen yıkıldı.
Дәл уақыты жеткенде, Талайдың гүлі қурайды. Рәсүлді алған бұл өлім Кімнен жөнді сұрайды?	Gelince tam vakti, Nicelerinin gülü derildi. Bu ölüm, Resul'ü almış idi, Kimden doğrusunu sorar ki?
Қандай адам бұлқынып, Бұған көнбей тулайды? Мен білемін, қайтейін, Мұндай асыл тумайды.	Nasıl çırpınır biri, Bunu kabul etmez coşar ki? Ben bilirim, ne edeyim, Böylesine soylu hissi…
Қанша жылап налысаң, Сонда да ерікке қоймайды. Алғысы келсе, дүниенің Айтқанына болмайды.	Ne kadar ağlayıp, dertlensen, Yine de serbest bırakmaz ki, Almak isterse, dünyanın Söylemesiyle olmaz ki…
Ойласаңшы, Мағышым, Кімнің гүлі солмайды? Артын тіле құдайдан, Бір қалыпты тұрмайды.	Düşünsene, Mağış'ım, Kimin gülü solmaz ki? Ardını dile Tanrı'dan, Bir kalıpta durmaz ki…
Үсті-үстіне бастаса, Сонда пенде оңбайды. Жылама, Мағыш, жылама, Алладан өлім тілеме!	Üst üste başlasa, O zaman insan onmaz ki. Ağlama, Mağış, ağlama, "Öleyim" diye Allah'a yakarma!
Қолдан ұшқан ақ сұңқар Қайтып келіп қонбайды. Бір шешеден туғанда, Бәрінен кетті тәуірім.	Aksungur uçmuş eldeki Geri gelip konmaz ki. Aynı anadan doğmuş gibi İyiliğim kalmadı gitti…
Көтермеске амал жоқ, Көрдім дүние ауырын. Аясаңшы, апырмау, Әке, шеше, бауырын!	Kaldırmamanın yok çaresi, Gördüm dünyanın çilesini. Acıyıp düşünsene, aman, Ana, baba, kardeşini!
Бойды жеңіп, тоқтау қып, Сұрасаңшы ақырын! Тоқтамады, тұрмады, Кетті ортадан асылым.	Kendine gel, bitir şunu, Sorup öğrensene sonunu! Bitirmedi, durmadı, Aramızdan gitti o soylu…

Тәкаппар, зор көкіректі	Gururlu, koca döşümü
Көтере алмай басылдым.	Kaldırmadım yavaşladım.
Тиянағым, тұрлауым,	Dayanağım, düzenim
Енді кімге асылдым?	Şimdi kime tutunayım?
Ойламадым туғанды,	Akrabaları düşünmedim,
Бір өзіңе бас ұрдым.	Sadece sana güvendim.
Жалғыз сенен айрылып,	Yalnız senden ayrılınca,
Артыңа қарап ah ұрдым.	Ardına bakıp, "ah" ettim.
Ойламадым еш жанды,	Düşünmedim hiç canı,
Өзіңе ердім оңаша.	Peşinden geldim tek başına.
Рахаттанып, мақтанып,	Rahatlaşıp, övünerek,
Қылушы едім тамаша.	Bakınır idim etrafa…
Шыны сорлы мен дағы,	Ben de hakikaten zavallıyım ya,
Мағыш байқап қараса.	Mağış fark edip, baksa…
(Kibar, 2014: 309)	(Kibar, 2014: 306-308)

Ön Yapı

"Abdirahman'ın eşi Mağış'a Abay'ın söylediği teselli" isimli şiirin biçimsel özelliklerine bakıldığında, şiirin on beş adet dörtlük ve bir adet ikili dizeden (beyit) meydana geldiği görülür. Dörtlüklerde yer alan dizeler 7'li hece ölçüsü temel alınarak oluşturulmuştur. Dörtlüklerin kafiye düzeni genel olarak "abcb" şeklinde çapraz uyak olarak belirlenmiştir. Kafiyelere bakıldığında zengin uyak biçiminin kullanıldığı görülür. Ayrıca kafiyelerin sık tekrarlandığı dizelerde redifler de kullanılmıştır. Dizelerde yer alan ortalama sözcük sayısı üçtür. Bu şiirin bir mani havasında hızla akmasını sağlamıştır. Şiirde nakarat biçiminde tekrarlayan ve kafiyeyi sağlayan sözcükler –dı,-di,-tı,-ti olarak nitelenen geçmiş zaman ekleriyle oluşturulmuştur. Ancak bu ekler Kazak Türkçesinde eksiltimli bir hüviyete bürünerek çekimli fiil niteliklerini kaybederek kalıp haline gelirler ve yapım eki olarak kullanılmaya başlarlar. (Korkmaz, 2003) Bu Türkçenin birleşik isim özelliğinde bulunan kelimelerin gözlenir. Bu şiirde de buna denk düşen bir kullanım söz konusudur.

Arka Yapı

1. Semantik Tabaka

Semantik (anlam) tabaka kelime/ kelime grubu tablosu	
Sözcüğün kullanım şekli	**Sözcüğün göndergesel şekli**
Kızıl gül	Dudak
Ak gönül	Temiz ve günahtan arındırılmış kalp
Gül	Ömür, hayat, yaşama sevinci
Soylu his	Şeb-i arus anlayışı, ölümü düğün görme
Aksungur	Avcı kuş, eğitilmezse yalnız hareket eder

Dayanak, düzen	Hayatın üzerine bina edildiği amaç, gaye

2. Obje (Nesne) Tabakası

Şiirde Abay'ın Abdirahman'ın ölümü üzerine derin bir yasa bürünmüş gelini Mağış'ı yatıştırmaya çalıştığı ve onu ferahlandıracak öğütler verdiği görülür. Ancak Abay'ın anlattıklarından yola çıkarak yasın ileri bir evresinde olduğu söylenebilir.

"Yas" manası gereği sevgi duyulan, değer verilen bir insanın kaybı sebebiyle ortaya çıkan tabii bir refleksdir. Yasın şiddeti, kaybı olan kişinin karakterine, kaybedilen insanla bulunan münasebetine ve kayıp şekline göre farklılıklar arz etmekle beraber yasın ilerleyişi yansıtan bu süreç dört ana aşamadan meydana gelmektedir.

İlk aşamada kişi durumun tam anlamıyla farkında değildir. Geride kalan kişi bu süreçte kaybettiği kişinin ölümününün gerçekliğini sorgulamakta ve onu algılamakta zorluk çekmektedir. Duydukları, gördükleri, okudukları karşısında sersemlemiş, suskun ve hareketsiz olabilir, derin bir boşluk içinde olağandışı duygular hissedebilir. Bu aşamada genel olarak anımsamada zorlanmalar ve fiziksel tepkiler baş gösterir.

Yasın daha da ilerlediği ikinci aşamada ise, kişi ilk şoku atlattıktan sonra durumu idrak etmeye başlar. Dolayısıyla acısını gitgide daha yoğun bir biçimde sezmeye başlar. Aşırı derecede bir ıstıraba ve hasrete boğulur, kaybettiği insanı arar, sonu gelmez gözyaşları döker. Sinir, mutsuzluk, endişe ve telaş, yoğunlaşma zorluğu, sevilen ve huzur veren şeylere karşı şevk duymama durumları gözlenebilir. Bilinç bu evrede kaybedilen kişi ve onun ölümüyle uğraşır durumdadır. Bu aşama günler hatta haftalarca etkinliği sürdürebilir.

Abay, şiirine başlarken Mağış'a direkt olarak "ağlamayı durdur" telkiniyle başlar. Bu veriden yola çıkarak Mağış'ın Abdirahman'ın ölümünün ardından yasın ikinci evresine geçtiği ve acısını en derinde yaşamaya başladığı söylenebilir. Zira şiir boyunca da Abay, Mağış'ın bu kontrol edilemez ruh halini dizginlemeye, ona bir gönül ferahlığı vermeye çalışmaktadır. Ancak burada dikkat çeken husus Abay'ın telkinlerinin kaybın geri gelmeyeceği gerçeği üzerine kurgulanmış olmasıdır. Zira yas sürecinin üçüncü evresi, kişinin ölünün artık geri gelemeyeceği hakikatini idrak

ederek, büyük bir bezginlik ve çaresizlik içine girmesidir. Kişi de bu kabullenişten sonra halsizlik, bitap düşme, isteksizlik ve yapılacak işlere karşı arzudan yoksunluk açığa çıkar. Abay'ın bu doğrultudaki öğütleri Mağış'taki yas sürecinin birini sonlandırırken bir diğerinin de tetikleyici olmuş olabilir.

Eşi vefat etmiş kişilerde depresyon ve buna bağlı travmaların ortaya çıkabildiği gözlemlenmiştir. Özellikle uzun ömürlü olacağı umut edilen birlikteliklerin vefat gibi bir hadise sebebiyle nihayetlenmesinin yaşamaya devam eden eşler için türlü güçlükler ortaya çıkardığı tespit edilmiştir. Buna paralel olarak geride kalanlar, gidenlerin boşluğunu maddi ve manevi olarak doldurmakta zorluk çekmekte, kendi sorumlulukların dışında onlara ait sorumluluklara da alışma güçlüğüyle karşı karşıya kalmaktadır. Burada Mağış'ın yasın ileri düzeyindeki tepkilerinde bu farkındalıkların oluşması da etkili olmuş olabilir.

Abdirahman, Abay'ın oğludur. Yeryüzündeki acılar arasında en büyüklerinden birini de Abay yaşamıştır. Nitekim Hz. Peygamber bir buçuk yaşındaki oğlu İbrahim'i kaybettiğinde şöyle demiştir: *Yâ İbrâhim! Ölümüne çok üzüldük. Gözlerimiz ağlıyor, kalbimiz sızlıyor. Fakat Rabbimizi gücendirecek bir şey söylemeyiz.*[67] Allah'ın resulü Hazreti Peygamber de evlat acısı karşısında gözyaşı dökmüş, üzülmüş ancak bu durum karşısında ne feryat ne de isyan etmiştir. Abay da bu durum karşısında oğlunun ölümünü kader mahiyetinde ele alır, bağrına taş basar ve ağırbaşlı bir şekilde henüz kendi acısı da taze olmasına karşın sabırla oğlunun eşini teselli etmeye çalışır.

Қызыл гүлің суалып, Ақ көңілің анық қарайды. Һәммә жанды ауылымен Патша құдай сынайды (Kibar, 2014: 307)	Kızıl gülün kurur, Açıkça ak gönlün kararır. Bütün canları alan O'dur. Sınayan Muktedir Allah'tır. (Kibar, 2014: 306)

"Gül" tasvirinin özellikle klasik edebiyatta sık sık benzetmelerle birlikte kullanıldığına rastlanılır. Yukarıdaki dizelerde de bu minvalde bir teşbih sanatı söz konusudur. Şair "kızıl gül" ifadesiyle Mağış'ın dudaklarını işaret etmektedir ve ağlayıp, feryat etmekten "kızıl gülünün" yani dudaklarının kuruyacağından dem yanar. Türk

[67] https://dinimizislam.com/detay.asp?Aid=3750 (20.03.2021)

edebiyatında buna benzer oldukça fazla örnek bulunur. En bilineni Melek Hiç'in kaleme aldığı ve güfte haline gelmiş "bir kızıl goncaya benzer dudağın" dizeleridir.

"Ak gönlün kararır" dizesinde ise, Mağış'ın gösterdiği isyan ve yakınmanın onun ruhunu kirletebileceği, kalbinin temizliğini zedeleyeceği ve bu yolla da gönülle alakalı bütün işlerde hakikat de dâhil olmak üzere bir körlük yaşayacağı vurgulanmaktadır. Abay, kendini kaybettiğini düşündüğü Mağış'ı hakikat ekseninde çıkmaması hususunda uyarmaktadır. Zira ona göre kader ve kaza anlayışı içinde bütün canları yaratan da onları geri alacak olan da Allah'tır. Varlık ve yokluk onun elindendir, hayır da şer de onun kudretindendir. O Bakara suresinde insanlara hayır gördüklerinde şer, şer gördüklerinde hayır bulunabileceğini buyurmuştur. Abay da inancı gereği bu durum karşısında ağırbaşlı hareket etmeyi öğütlemiştir.

Abay'ın Mağış'a yönelik yazdığı dizelerinde "sınayın muktedir Allah'tır" sözü itikadı gereği büyük hikmetler barındırır. Nitekim Bakara suresinin 155. Ayetinde Allah: *Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!"* buyurmaktadır. Yani Abay'ın dile getirdiği gibi Allah kullarını mallardan ve canlardan azaltmakla sınar. Bunun neticesinde ne kadar sebat göstereceklerini, hayrın da şerrin de Allah'tan olduğuna ne derece itimat edeceklerini gözler. Dolayısıyla maddi ve manevi kayıplardan neticinde insan inancının gereği olarak sabır içinde Allah'a sığınmalıdır. Olup biten her şeyin onun kudreti çerçevesinde olduğunu bilmelidir.

Abay yazgının bir tek Allah'ın elinde olduğunu bilir. O istemediği sürece dünyadan ayrılan olmayacağı gibi doğan da olmaz. Doğum da ölüm de onun elindedir. Nice hükümdarlar da ecel vakti kendilerine uğradığında yitip gitmiştir. Şairin gözünde hak mutlak ölçüdür ve hakkın katında ayrımcılık yoktur. Ankebut Suresinde de buyrulduğu gibi vakti gelince "her canlı ölümü tadacaktır". (57. Ayet) Kendi acısı bir kenarda dururken gelinine yaptığı tesellilerde de görülüyor ki Abay'ın ölümü algılayış biçimi büyük bir itikat ve ilmi bilgi içermektedir.

Дәл уақыты жеткенде, Талайдың гүлі қурайды. Рәсүлді алған бұл өлім Кімнен жөнді сұрайды? (Kibar, 2014: 307)	Gelince tam vakti, Nicelerinin gülü derildi. Bu ölüm, Resul'ü almış idi, Kimden doğrusunu sorar ki? (Kibar, 2014: 306)

Abay yukarıdaki dizelerde "gül" kavramını yine bir benzetme olarak kullanmıştır. Ancak bu sefer benzeyen "dudak" değil "can" yahut "ömür"dür. Şair takdir-i ilahi emir verip ecel vakti geldiğinde güllerin derildiği gibi bütün canların bedenlerden çıkıp hakka yürüyeceğini ifade etmektedir. Ona göre kimsenin gülü derilmekten ayrıcaklı değildir. Nicelerinin ölüp gittiği gibi Abdirahman da bir kul olarak vakti gelince hakka yürümüştür. Ecel herkese uğramaktadır ve bu tabiatın bir gereği, yaratıcının bir takdiridir.

Şair, Mağış'a Hazreti Paygamber'in de öldüğünü hatırlatarak ölümden kimsenin muaf tutulmayacağını pekiştirir. Bu aynı zamanda onun gözünde ölümün korkulacak bir şey olmadığınının da kanıtıdır. Buna benzer bir ifadeyi, hüsn-i talil sanatını kullanarak Necip Fazıl yapmıştır:

Ölüm güzel şey, budur perde ardından haber...

Hiç güzel olmasaydı, ölür müydü Peygamber?[68]

Hüsn-i talil, bir şeyin var olmasını güzel bir nedene bağlama sanatıdır. Bu dizelerde şair, ölümün güzelliğini peygamberin de ölmüş olmasına bağlamaktadır. Ona göre peygamberin de ölümü tatması ölümden korkulmaması gerektiğinin bir kanıtıdır. Bu durum benzer düşüncelere sahip Abay'ın da ölüm karşısındaki soğukkanlı ve kabullenmiş tavrının bir özetidir.

Karakter Tabakası

Abay, skolastik bir öğrenim görmüş ancak bununla yetinmeyerek Rusça'yı öğrenmesiyle beşerî ilimleri de araştırmaya başlamıştır. Hatta araştırmalarında henüz o yıllarda Mısır, Yunan gibi kadim medeniyetlerin bilgilerini dahi merak etmiş, öğrenmeye çaba göstermiştir. Bu nedenle Abay'ın çevresinde olup biten olaylara tek bir bakış açısı ekseninde yaklaştığı düşünülemez. Onun görüşleri çok katmanlı bir sentezin neticesidir. Bu şiirinde de ölümün hakikatinden, değiştirilemez bir gerçek

[68] https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=13268 (12.11.2020)

oluşundan, kabullenilmesi gerektiğinden söz ederken bunun dayanağı olarak İslam öğretileri temel alındığı kadar Yunan ve Mısır uygarlıkları ait felsefi metinler de göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim gerek kadim uygarlıklarda gerekse Abay'ın yaşadığı dönem dünyada vuku bulan felsefi yönelimlerde "ölümün kabullenilmesi" ve "ölüm kaygısı taşımanın gereksizliği" üzerine düşünceler bulunmaktadır.

Şair Mağış'a verdiği öğüt ve tesellilerle "evlat acısı" yaşamasına rağmen ölüm karşısında takındığı metanet ve sabrı taçlandırmıştır. Kendi acısını dizginlemenin ötesine geçerek başkalarının ıstırabıyla meşgul olmuş, onlara deva aramıştır. Kapalı/dar mekân ve kapalı/dar zaman tanımları göz önünde bulundurulduğunda şairin böylesine kederli bir zaman içinde kendi kederinin dışına çıkması ancak bulunduğu zamanı ve mekânı açık/geniş zaman ve mekân olarak algılamasıyla mümkündür. Bu da demek oluyor ki, Abay yas sürecini çok kısa bir sürede atlatmış ve bu yıkımın inkâr ve isyanla geçen ilk iki evresini atlayarak kabullenmeye başlamıştır. Bu onun manevi kudretinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Alınyazısı Tabakası

İnsanoğlu/kızı hayatın en değişmez gerçeği olan ölüm karşısında hep bir endişe ve korku duygusuyla yaşamıştır. Bu kaygılı hissin temelinde ölümün geri döndürülemez oluşu ve ardındaki hiçlik düşüncesidir. Kimi düşünürler ise bir hiçlikte ziyade bu korkunun "öteki âlem" ve "hesaba çekilme" durumunun varlığından kaynaklandığı ileri sürmektedir.

Abay göre, ölümün mutlak sondur. Kader ve kaza dairesi içinde Allah'ın kesin takdiridir. Yaratılmış olan ve kendini dirilik verilmiş olan her canlı bir gün ölümle karşılacaktır. Dolayısıyla onu ürkütücü, çirkin kabul etmek insanı elem içinde bırakmaktan ve tasalandırmaktan başka bir işe yaramaz. İnancı gereği bütün peygamberler de ölümü tatmıştır. Yaratıcı bu hususta bir ayrıcalık tanımamıştır. Abay da Allah'ın insanları mallarından ve canlandıran azaltmakla sınayacağını vurgulayarak, Mağış'a seslenirken aslında tüm insanlığa da seslenir ve onları bu imtihanda metanete ve sabra davet eder.

3.2.12. Abay'ın Abdirahman'ın Eşi Mağış'a Yazdığı Ağıt / Әбдірахманның Әйелі Мағышқа Абай Шығарып Берген Жоқтау

Айналайын, Құдай-ау,	Kurbanım olayım ey Allah, senin,
Қапалық салдың жасымнан.	Küçüklüğümden elem verdin,
Шешенің зарын тарттырдың	Çektirdin acısını annemin,
Бес жасымда басымнан.	Henüz beş yaşında idim…
Сөйлемей пенде шыдамас	Dayanmaz kulun söylemeden,
Қайғы отына ашынған.	Kuruntu ateşine öfkelenen…
Жарымды көрмей неше жыл,	Nice yıl yârini görmediğinden,
Қапалықты асырған.	Elemi taşıp köpüren…
Жарымды алып қор қылдың	Yârimi alıp hakir kıldın.
Жас өмірде тасынған.	Henüz gençken taşıdın.
Айырып, от қып өртедің,	Ateş kıldın beni, yaktın,
Әбіш сынды асылдан.	Abiş gibi asilden ayırdın…
Әбішті алып күл қылдың,	Abiş'i aldın, kül ettin,
Қызылды гүлді жасылдан.	Kızıl gülü tazelik kokan.
Тым болмаса қызмет қып,	Hiç olmazsa hizmet ettim,
Өткізбедім қасымнан.	Ayırmadım yanımdan.
Жиырма екі жасымда	Yirmi iki yaşımda,
Мен айрылдым жарымнан.	Ben ayrıldım yârimden.
Жарық сәуле көрмедім	Aydınlık gün görmedim,
Шыққалы ана қарнынан.	Çıkalı ana karnından.
Күйік күшті түскен соң,	Yangın sarınca her yanı,
Кетеді екен сабырдан.	Taşar ya insanın sabrı.
Қызықты күнім қалмады	Mürüvvetli günüm kalmadı,
Жылаған айтып зарымнан.	Ağlayarak döktüm acımı.
Көре алмай зар боп айырылдым	Arzuladım, ayrıldım göremeden
Құдай қосқан жарымнан.	Allah'ın verdiği yârimden…
Өзгеше болып жаралған,	Bambaşka idi yaratılışı,
Таныған жан қалпынан.	Anlardı ruh halinden…
Тілеуді кесіп құдайым,	Dileğimi kesen Allah'ım,
Зарлатып қойды артынан.	Kedere boğdu peşinden.
Құдай салды жүрекке	Allah saldı yüreğe,
Жалғанда бітпес жараны.	Dünyada onmaz yarayı.
Көре алмай қор боп қалған соң,	Görmeden kalınca biçare,
Кете ме іштен арманы?	Gider mi içten hülyası?
Сәулемді құдай алған соң,	Allah aldıktan sonra ışığımı,
Сарнамасқа шара не?	İnlememenin çaresi var mı?
Кез келтірді құдайым	Allah'ım karşılaştırdı,
Құтылмас маған дараны.	Bana kurtuluşsuz yalnızlığı.
Қалқамды алып, құдайым,	Sevdiğimi alıp, Allah'ım,
Басыма салдың қараны,	Başıma saldın karaları.
Өзі түгіл көрмедім,	Kendisi değil, görmedim.
Ізі жоқ басқан табаны.	İzi yok bastığı tabanı.
Күйдіріп, құдай алмады,	Üzüp, Allah almadı,
Пенденің құрыр амалы.	Kulunun çaresi kalmadı.

Қылығына жете алман,	Dil ile ulaşılmazdı, seçkin tavrını,
Қаншалық тілмен айтқанмен.	Ne kadar denesen anlatmayı,
Басыңа құдай беріпті	Başına Allah vermişti,
Өлшеусіз қылып ақылын.	Ölçüsüz kılıp aklını…
Сабыр мен талап беріпті,	Sabır ile merak vermişti,
Ақылың, рахымың қиын-ды.	Aklın, şefkatin kesişmişti.
Өткен күнгі қызығым	Geçmiş günde yaşadıklarım,
Ұйықтап көрген түстен кем.	Uykuda görülen düşten eksikti.
Қараңғы түнде қапалық	Karanlık gecede elemim
Жүректі басты, шықпас күн.	Bastı yüreği, doğmaz güneşim.
Қолдан келген қайратым —	Elimden gelen kuvvetim,
Барымды айтып шыққан үн.	Halimi anlatırken çıkan sesi.
Көңілімнің күні өшкен соң,	Gönlümün güneşi batınca böyle,
Қайғылы қара болар түн.	Kaygılı, kara olur gece.
Жыламай пенде шыдамас,	Kul ağlamasa dayanamaz işte,
Қарағымды алған соң.	Sevdiğimi alınca böyle…
Сағынып көрген қызықты	Özleyip, göreceği mürüvveti,
Көре алмай зарлап қалған соң.	Göremeyip, feryat edince,
Ашпадың, Алла, қабақты,	Allah, göz açtırmadın ki,
Қылмадың қабыл тілекті,	Kabul etmedin dileğimi…
Өле алмай шыдап отырмын	Ölemeden dayanıyorum böyle,
Зор құдайым салған соң.	Büyük Allah'ım vermiş işte.
Шықтым ба деп ем, құдай-ау,	"Çıktım mı" demişim, "Ey Allah'ım,
Қызықты күннің шетіне.	Mürüvetli günlerin ötesine…"
Өшірмек Алла болған соң,	Allah sonlandıracak ya
Пенденің қоймас еркіне.	Kulun bırakmaz erkine,
Өлмектен басқа дауа жоқ	Deva yok ölmekten başka,
Алланың салған дертіне.	Allah'ın verdiği derdine…
Құтылмас құл жол таппас	Yol bulamaz kul, kutulmaya,
Иенің салған өртіне.	Sahibinin yaktığı ateşten kaçmaya.
Жалтыр құздан құладым,	Düştüm, zirvedeki parıltılı yardan,
Қолымнан кетіп сүйеніш.	Elimden gitti desteğim, o an…
Көңілімнің күні өшкен соң,	Gönlümün güneşi batınca böyle,
Жалғанда болмас жұбаныш.	Dünyada bulunmaz teselli de.
Өмірді қылдың, құдайым,	Hayatı kıldın, Allah'ım,
Қызығы жоқ күйініш.	Mürüvveti yok, teessüfle…
Үмітсіз өмір бітірді	Ümitsiz hayat bitirdi,
Жүрекке мұз боп ерімес.	Erimez buz oldu, yüreğe
Өзгеше болып жаралған	Yaratılışı başkaca idi,
Айырылдым қалқам жарымнан.	Ayrıldım, sevgili yârimdi.
Сол қалқамды қоймаған	Bırakmayan o sevdiğimi,
Замана неткен тар еді?	Zaman ne kadar dar idi?
Жасымнан өтті демегің,	Demek "gençken gitti"
Күн шыққандай қараңғы	Gün doğumu gibi zifiri…
Кешегі түннің жарығы.	Dünkü gecenin aydınlığı,
Сабыр қылып шыдарға,	Sabır gösterip dayanmalı…
Қайғы оты асты күшімнен.	Kaygı odu sarkı sımsıkı,
Қызықты күнім қалмады	Mürüvvetli gücüm kalmadı…

Әбішті көрген түсімнен.	Düşümde gördüm Abiş'i,
Сағыныш зарын білдірмей	Özlem acısını bildirmeden,
Жүруші едім ішімнен.	Yaşar idim içimden.
Қылығың, қалқам, кетер ме	Hallerin, sevdiğim, gider mi
Жалғанда менің ойымнан?	Bu dünyada, düşüncemden?
Сағынсам да алыстан,	Özlesem de uzaktan,
Жүруші ем күнше жылынып.	Dolanırdım, güneş gibi ısınıp
Қызықтың заңғар басынан	Mürüvvetin yüce başından,
Қорлыққа кеттім жығылып.	Kedere düştüm, ayrılıp.
Құдай қосқан қосақтан	Allah'ın birleştirdiği eşimden,
Жалғанда қалдым жырылып.	Dünyada kaldım, ayrılıp.
Қайғыңда қалдым қамалып,	Kaygında kaldım kuşatılıp,
Қызығым кетті сырылып.	Mürüvvetim gitti, hırlayıp.
Көре алмай қалдым қалқамның	Göremedim sevdiğimin
Дәл екі жыл қызығын.	Tam iki yıl mürüvvetin.
Жүректегі жазылмай,	Yürekteki iyileşmeden,
Тағдырдың салдың сызығын.	Sızısını saldın kaderin.
Өмірдің, Алла, беріпсің	Hayatın, Allah, vermişsin,
Күнде өртерлік шыжығын.	Günde yakacak mihnetin.
Баяны жоқ, байлаусыз,	Aleni değil, sargısızın,
Тілекте жоқ бұзығын.	Dilekte yok uçarılığın.
Сағынсам да үміт бар,	Özlesem de ümitle,
Болушы еді қуаныш.	Sevinç olur idi, içimde.
Қалқамнан қалдым қарс ұрып,	Sevdiğimden ayrıldım işte,
Қайткенде болар жұбаныш?	Ne yapsam teselli olur söyle?
Алла берген арманға	Allah'ın verdiği hayale
Ah ұрсам болмас алданыш.	Avuntulmaz "ah" etsem de.
Сабыр, тағат қылуға,	Sabırla ibadet etmeye,
Қоймады күйік бойыма ес.	Akıl bırakmadı yanmış bedenimde.
Әбіш сынды жарымнан,	Abiş gibi yârimden,
Айырылған соң барымнан,	Ayrıldıktan sonra her şeyimden,
Жалғанда болмас жұбаныш!	Dünyada bulunmaz teselli de!
(Kibar, 2014: 310-314)	(Kibar, 2014: 310-314)

Ön Yapı

"Abdirahman'ın eşi Mağış'a Abay'ın söylediği teselli" isimli şiirin biçimsel özelliklerine bakıldığında, şiirin yirmi dokuz adet dörtlük, iki adet ikili dize (beyit) ve bir adet üçlü dizeden meydana geldiği görülür. Şiir ihtiva ettiği nicelik nedeniyle Abay'ın kaleme aldığı yas şiirleri arasında en uzun olanıdır. Söyleyiş olarak Mağış'ın ağzından kaleme alınmıştır. Dizelerde bulunan sözcük sayısı ortalama üçtür. Dizeler oluşturulurken genellikle 7'li ve 8'li hece ölçüsü tercih edilmiştir. Dörtlüklerin uyak düzeni "abcb" şeklinde ilerleyen çapraz uyak biçimindedir. Ses uyumu sabit bir

çizgide devam etmez, genellikle iki sesin benzerlik gösterdiği tam uyak ve üç ila daha fazla sesin benzerlik gösterdiği zengin uyak tercih edilmiştir. Dizelerin sonunda yer alan sözcüklerde genel olarak Kazakça'da üçüncü çokluk kişi ekine eklenen iyelikten sonra veya tekil kişi iyelik olarak kullanılan –nan,-nen eklerine sıklıkla yer verilmiştir.

Arka Yapı

1. Semantik Tabaka

Semantik (anlam) tabaka kelime/ kelime grubu tablosu	
Sözcüğün kullanım şekli	**Sözcüğün göndergesel şekli**
Yangın	Dert, tasa, elem verici olay
Onmaz yara	Çaresiz dert, dünyada ölümün bir çaresinin olmayışı
Işık	Abdirahman
Karalar salmak	Sıkıntıya düşmek, tasa içinde kalmak
Gönül güneşi	Sevilenler, değer verilenler
Yol	Çare, deva, kurtuluş reçetesi
Ateş	Hareket, acının kıvılcımı, tetikleyicisi
Parıltılı yâr	İlham alınan, değer katan sevgi (Abdirahman)
Zifir	Kötü, çirkin, bedbaht
Kaygı odu	Endişeli düşünce

2. Obje (Nesne) Tabakası

Abay, Mağış'a teselli mahiyetinde kaleme aldığı ilk şiirinde kendi ağzından ona öğütlerini dile getirmişti. Bu şiirinde ise Abdirahman'ın vefatını ve bu süreçte yaşadıklarını bizzat Mağış'ın gözünden dile getirmeye çalışmıştır. Burada ilk şiirde Mağış'a söylediği teselli cümlelerinin Mağış'ın ağzından söylenenlerle mukayesi yapılabilir. Abay'ın anlatıkları ışığında, Mağış küçük yaşlardan itibaren ıstırap çekmiş, kötü günler yaşamış bir kadındır. Abdirahman'ın ölümüyle bu derece elem içine girmesi, Abdirahman ile olan evliliğinin ona ne kadar iyi geldiğinin, olumlu etkilediğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Şiirdeki bilgilerden Mağış'ın henüz beş yaşındayken annesini kaybettiği görülür. Bu trajedi ve bu olayın getirdiği yas süreci Abdirahman ile evlenene kadar sıcaklığını korumuş olabilir. Nitekim yas süreçleri içinde kaybedilen insanın yerine başka birini koyma eylemi yasın atlatılması açısından önemli bir etkendir. Çocuklukta veya gençlikte geçirilen travmalar, huzurlu

aile ortamları vasıtasıyla travmayı geçiren kişide bir güven ve aidiyet duygusu oluşturabilir ve bu sayede de yasın üstesinden gelerek geleceği daha olumlu bir şekilde inşa edebilir.

İkinci Cihan Harbi yıllarında Burlingham ile Anna Freud'un hava muharebesi esnasında Londra'da ikamet eden çocuklarla gerçekleştirdiği gözleme dayalı çalışma bu varsayımı doğrular düzeydedir. Öyle ki, gözlemde direyetli, sabırlı ve güven aşılayan anne veya anne görevindeki şahısların varlığı, çocukları ruhsal açıdan güçlü tutmuş ve psikolojilerinin yara almasının önüne geçmiştir. Yeryüzünde savaş devam ederken, çocuklar anne veya baba olarak kabul ettiği kişilerin sağladığı güven ortamıyla bu olumsuz ortamdan etkilenmemiş, geçirdikleri şoku çok kısa sürede atlatabilmişlerdir. (Volkan ve Zıntıl, 2019) Buradan hareketle henüz küçük yaşlarda annesi kaybeden Mağış'ın, Abdirahman ve onun ailesinin vasıtasıyla ihtiyacı olan o huzurlu ortamını bulduğu ve Abdirahman'ın annesinin bıraktığı boşluğa yerleştirerek yas sürecini tamamlandığı düşünülebilir. Yani Mağış için Abdirahman kaybettiği annesinin yerini almış olabilir. Bu sayede de yaşama tekrar dönen Mağış'ın yas sürecinin kısaldığına ihtimal verilebilir. Lakin Abdirahman'a yüklediği bu mukaddes görev onun beklenmedik ölümüyle onun dünyasında doldurulması güç bir boşluğa dönüştü. Bu nedenle kocasının ölümünden duyduğu acı ve ıstırap katlanılması zor bir vaziyete büründü. Mağış'ın Allah'a feryat etmesi ve sonu gelmez gözyaşları dökmesi annesinin yerine koyduğu Abdirahman ile beraber aynı anda iki yası birlikte yaşamasından kaynaklanmış olabilir. Bu noktada şiirin Abay eliyle yazılması, Abay'ın da bu durumun farkında olduğunun bir göstergesidir. Şair Mağış'ın hayatı boyunca yaşadığı ıstırapları onun empati kurarak gözden geçirmiş ve bir şiirinde ona öğütler verirken diğer şiirinde olayları onun gözünden aktarma ustalığını sergilemiştir. Bu da Abay'ın yası, kişinin hayat hikâyesiyle bağdaştıran bütünleştirici bir durum olarak ele aldığının bir çıkarımıdır.

Көңілімнің күні өшкен соң, Жалғанда болмас жұбаныш. Өмірді қылдың, құдайым, Қызығы жоқ күйініш (Kibar, 2014: 312)	Gönlümün güneşi batınca böyle, Kaygılı, kara olur gece. Kul ağlamasa dayanamaz işte, Sevdiğimi alınca böyle… (Kibar, 2014: 312)

Güneş, dünyanın da dâhil olduğu astronomik sisteminin ana öğesidir. Bu sistemin içerisinde bulunan bütün gezegenler enerjisini güneşten alır ve sistem içerisinde ona göre konumlanır. Bu noktada özellikle canlılar için ışık, ışı ve mineral açısından önemli bir kaynak olan güneş, insanoğlunu/kızını insanlık tarihi boyunca etkilemiş, kimi toplumlarca Tanrı kabul edilmiştir. Öyle ki ayın ışığını güneşten aldığının bilinmediği devirlerde sevgilinin yüzünü aya benzeten şairler olmuştur. Günümüzde güneşin bu hadisedeki rolü, ehemmiyeti açısından şairlerin daha uğrak bir teşbih unsuru olabileceğini düşündürebilir. Yaşadığı bozkır hayatı nedeniyle, şiirlerinde tabiatla ilgili unsurlara sıklıkla yer veren Abay da Mağış'ın ağzından yazdığı bu şiirinde Abdirahman'ı güneş olarak tasvir etmiştir. Güneş gönülde batarsa, yürek soğur, buz olur. Gönül zifiri bir karanlığa gömülür. İnsan iyilikten, hevesten ve iştahtan uzaklaşır. Hakikatten el ayak çeker ve dünya zindanı haline gelir. Şair burada oğlunun ölümünü, gelini için güneş batması olarak ifade ederken, onun yaşamında ne denli bir etki uyandıracağının da tezahür edilebilmesini amaçlamıştır.

Сол қалқамды қоймаған	Bırakmayan o sevdiğimi,
Замана неткен тар еді?	Zaman ne kadar dar idi?
Жасымнан өтті демегің,	Demek "gençken gitti"
Күн шыққандай қараңғы	Gün doğumu gibi zifiri…
(Kibar, 2014: 314)	(Kibar, 2014: 314)

Abay, kişinin ruhsal durumuna göre algılanan zamanın da mekân gibi daralıp genişleyebileceğini düşünmüştür. Mağış'ın ağzından yazdığı bu şiirinde de elem verici bir vakit gelip çattığında zamanın darlaşması hadisesini dile getirmiştir. Ona göre kötü olayların yaşandığı zamanlar, insanın uzaklaşmak, yırtıp içinden çıkmak istediği zamanlardır. Başka bir anlamda ise yeryüzünde insanın vakti sınırlıdır, çünkü insan canlı bir varlık olması hasebiyle ölüm hakikatinin bilincinde yaşar. Öleceğini bilerek yaşayan tek canlı türü olarak zamanın önlenemiyor oluşu onun için içinden çıkılmaz bir girdaba dönüşür. Şair burada İslam öğretisine ve ölümü kabullenme yolunu tavsiye eden Yunan filozoflara yakın bir anlayış edinir. Ölümle dost olarak, zamanı genişletme düşüncesindedir. Ölümün elemiyle yıkılan yakınlarına da bu yolu tavsiye eder.

Karakter Tabakası

Abay'ın şiiri gelini Mağış'ın ağzından kaleme alması şiirde Abay'ın düşüncelerinin ayıklamasını zaruri kılmaktadır. Hangi düşüncelerin Mağış'ın hangi düşüncelerin

Abay'ın olduğunu şairin hayat felsefesi, kara sözleri ve şiirlerinden yola çıkarak ayırt etmek mümkündür. Abay, usta şairliğinin ve annesi Uljan'ın yanında yetişmesinin getirdiği meziyetlerle büyük bir empati özelliğine sahiptir. Bu şiirde de acısına yakından tanık olduğu gelininin duygularına tercüman olmuştur. Kendi fikirleri katmadan hisleri onun perspektifinden aktarma yoluna gitmiştir.

Burada dikkat çeken husus, Abay'ın etrafındaki insanların acılarını onların yaşam serüvenleriyle birleştirerek olaylara geniş bir açıdan bakabilme yeteneğidir. Şair ıstırabına temas ederken aynı zamanda oğlunu gelininin gözünden de görmektedir. Oğluyla kendi ilişkilerini bir kenara koyup onun kaybına başka bir insanın gözüyle bakmaktadır. Bu noktada kendi ağzından Abdirahman'a yazdığı şiirler ile Mağış'ın ağzından yazdığı şiir arasındaki farkın minnet, kabullenme, tevekkül etme ve sabır gösterme olduğu söylenebilir. Abay Mağış'a göre evlat acısı yaşamasına karşın acısını daha olgun bir şekilde karşılamış ve yazdığı yas şiirlerini kendine sabrı telkin ederek sonlandırmıştır. Bunda Mağış'ın Abay'a göre daha genç ve tecrübesiz oluşu ve şiirin Abay'ın eliyle yazılmasının etkili olduğu düşünülebilir. Ancak şiirin bütünü ele alındığında ve şairin Mağış'a kendi ağzından yazdığı teselli ile mukayese edilince Mağış'ın yas karşısında kendini kaybettiği düşüncesi daha doğru kabul edilebilir. Abay bu bağlamda metanetli davranmış ve Mağış'ı da metanete davet etmiştir.

Alınyazısı Tabakası

Ölüm canlılar açısından yeryüzünün en tabii kaidelerinin başında gelir. Diriliği tadan her varlık ölümü de tadacaktır. Ancak öleceğini bilerek yaşamaya devam eden tek canlı insandır. Bu nedenle "ölüm kaygısı" insanların zihnini sürekli meşgul eder. Bir gün ölüm duygusunu yaşayacağı gerçeğiyle yüzleşen insan sonu gelmez bir endişeye ve korkuya kapılır. Bu korkunun kendi ölümüyle bağlantılı olduğu kadar yakınlarının ölümüyle de ilintili olduğu durumlar mevcuttur. Çünkü yakınını, belli bir yaşantıyı paylaştıyı insanları kaybetmek kişi için kendi ölümünün bir provasıdır ve yaşamının bir bölümünün kaybolup gitmesidir. Bu kayıp hadisesi onu uzun süreli bir yas sürecine hapseder.

Skolastik bir eğitim alan Abay, hayatı süresince birçok yakınını kaybetmesine karşın inancının gereği olarak bu durumu Allah'ın bir buyruğu olarak kabul etmiş ve kayıplar

karşısında bir isyan yahut feveran etmemiştir. O, bütün insanlara ölümünün kaderin bir parçası olduğunu, yaratıcının yoktan var ettiği gibi var ettiğini kendine döndüreceğini anlatmaya çalışmıştır. Dolayısıyla ölüm onun için korkulacak bir durum değildir. İnsanlığa gönderilmiş olan peygamberler de ölümü tatmıştır, insan ondan ürkse de, feryat etse de o hakikat mutlaka gerçekleşecektir. Bu nedenle insan ağırbaşlı bir tavır takınarak, bu acıyı metanetle karşılamalıdır. Kaybettiği kişinin geride bıraktığı faziletleri yâd ederek onu onurlandırmalıdır. Ona göre üzülmek, hem geride kalanlara hem de ölene hiçbir fayda sağlamaz.

3.2.13. Abay'ın yeğeni Akimbay'a ağıtı / Немере інісі өлгенде айтқаны

Көз жұмғанша дүниеден	Göz yumuncaya kadar dünyaya
Иманын айтып кеткен-ай!	İmanını söyleyip durdun ya!
"Бейсенбі ме бүгін?" — деп,	"Perşembe mi bugün? derken,
Жұмаға қарсы өткені-ай!	Cuma'ya karşı gittin ya!
Жер күңіреніп, жұрт шулап,	Yer feryat etti, yurt inledi
Ағайын түгел жеткені-ай!	Akrabaların hepsi geldi ya!
Жамиғат тоңбай күн жылып,	Cemaat donmadı, hava ısındı,
Тәңірім рақым еткені-ай!	Tanrım merhamet etti ya!
Ием қабыл алды-ақ деп,	"Rabbim hakikaten razı" diye
Көңіліме қуат біткені-ай!	Gönlüme derman geldi ya!
Қуаттанып бақсам да,	Baksam da kuvvetlice,
Күнәлі нәсіп түтпеді-ай.	Haram lokma bölmedi ya!
Ата тегі мұндағы—	Buradaki ata soyu
Орта жүздің ұлығы;	Orta Jüz'ün ulusu,
Ана тегі ондағы —	Oradaki ana suyu
Өзен судың тұнығы.	Akarsuyun durusu…
Екі асылдан қосылған	İki asilin karışımı
Сом алтынның сынығы.	Saf altın parçası…
Өлгенше естен қалмайды	Ölene kadar çıkmaz akıldan
Өзгеше біткен қылығы.	Kendine has tavrı…
Қызыл балақ, қыранның	Yırtıcı kuş, kartalın
Балапанын дерт алды.	Palazını dert aldı.
Жеміс ағаш, бәйтерек	Meyve ağacı, çınarın
Балдырғанын өрт алды.	Filizini yangın aldı.
Артына белгі тастамай,	Ardına iz bırakmadan
Жал құйрығын келте алды.	Yelesi kuyruğu kısa aldı.
Ағайынды тойғызбай,	Akrabalarını doyurmadan,
Аз күн қоймай, ерте алды.	Azıcık bırakmadı, erken aldı.
Көп жасамай, көк орған,	Çok yaşamadı, fideyken kesti,
Жарасы үлкен жас елім.	Genç elim, yarası büyük gönlüm.
Күн шалған жерді тез орған,	Gün düşen yeri tez biçti,
Күншіл дүние қас өлім.	Kıskanç dünya, düşman ölüm…
Артына белгі қалдырмай,	İz bırakmadan geride
Бауыры қатты тас өлім.	Taş kalpli soğuk ölüm.
Жыламайын десе де,	"Ağlamayayım" dese de,
Шыдарлық па осы өлім?	Dayanılır mı, bu ölüm?
Орамды тілді ауыздым,	Atik dilli ağızlım,
Ақылға жүйрік маңыздым,	Akıllı bilge değerlim,
Көп жасамай тез кетіп,	Çok yaşamadan tez gittin,
Көзімнің жасын ағыздың	Gözyaşımı sel ettin.
(Kibar, 2014: 320)	(Kibar, 2014: 320)

Ön Yapı

"Abay'ın oğlu Akimbay'a ağıtı" isimli şiirin biçimsel özelliklerine bakıldığında, şiirin on adet dörtlükten meydana geldiği görülür. Dörtlükleri oluşturan dizelerde bulunan kelime sayısı ortalama dörttür. Dizeler genellikle 7'li ve 8'li hece ölçüsüne göre inşa edilmiştir. Dörtlüklerde umumiyetle "abab, abcb" şeklinde ilerleyen çapraz uyak biçimi tercih edilmiştir. Yalnızca dördüncü dörtlükte "aaaa" biçiminde olan düz uyak kullanılmıştır. Kafiyelerdeki ses uyumu ağırlıklı olarak zengin uyak ve tunç uyak kullanılarak oluşturulmuştur. Dizelerin sonlarında yer alan sözcüklerin sonunda yoğun bir şekilde yapım ekleri yer almaktadır. Şiirin uyak ve söyleyiş biçimi tür olarak mani ve ağıtları andırmaktadır. Sık sık tekrar eden seslenmelere yer verilmiştir.

Arka Yapı

1. Semantik Tabaka

Semantik (anlam) tabaka kelime/ kelime grubu tablosu	
Sözcüğün kullanım şekli	**Sözcüğün göndergesel şekli**
Ata soyu	Kunanbay ve Kunanbay'ın ata dedeleri
Orta Jüz	Argın cüzü, Abay'ın doğup büyüdüğü Kazakistan'ın doğu ve orta bölümlerini içine alır.
Saf altın	Temiz kalpli, eşsiz, değerli
Kartal	Kazakların simgesidir. Avcılığı ve dostluğu simgeler.
Çınar	Ululuk, ataya bağlılık, hafıza, Tobıktı boyu
Filiz	Genç, hayat dolu insan, toy (Akimbay)
Yangın	Dert, tasa, yas, ölüm
Yele ve kuyruk	Güç, kudret, gençlik heyecanı

2. Obje (Nesne) Tabakası

Abay'ın Akimbay adında bir evladı vardır. Henüz yedi yaşında hakka yürümüştür. Şairin "Akimbay'a ağıt" şiirini bu oğlunun ölümü üzerine kaleme aldığı düşünülse de şiirin Akimbay'ın vefatından yirmi iki sene sonra yayınlamış olması bu ihtimali zayıflatmaktadır. (Ayan, 2017) Bu bilgiden hareketle "Akimbay'a ağıt" şiirinin Abay tarafından aynı adı taşıyan yeğenlerinden biri için yazıldığı düşünülmektedir. Dolayısıyla söz konusu şiiri, şairin yeğenlerinden birinin ölümü için kaleme aldığı düşünülerek incelemek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Nitekim şiirde de

Akimbay'ın "Abay'ın oğlu Akimbay" olduğunu kanıtlayacak bir ifade bulunmamaktadır.

Abay şiirde, Abdirahman ve Osman da olduğu gibi Akimbay'ın hayattayken sergilediği olumlu faziletleri dile getirir. Rızkını inancına uygun şekilde helal yoldan kazandığını, haramdan ve haksızlıktan uzak durduğunu vurgular. Burada özellikle dikkat çeken husus, Akimbay'ın niteliklerini tarif ederken sergilediği geleneksel çizgilerdir. Şairin geçmişe ait kültürel unsurlara temas etmesi Akimbay'ın geleneklerine bağlı, töresini yaşatan bir kişilik yapısının bulunduğunu düşündürebilir. Özellikle teşbiste ata soyundan, orta jüzden ve kartal ile çınar gibi Kazak halkı için önem arz eden simgelerden faydalanılması Akimbay'ın halk içinde de boy içinde de sevilen bir karakter olduğunun göstergesidir.

Abay'a göre o, Rus veya benzeri kültürlerinin etkisiyle asimile olmamış, aslını inkâr etmemiş, kültürünü yaşatan, ahlaklı, dirayetli ve özgün bir kişidir. Bu faziletleri sebebiyle de Abay'ın nazarın da kimliğine bağlı, ideal bir Kazak genci olduğu söylenebilir.

Şair, onun ölümüyle Kazakların yas tuttuğunu, Tobıktı halkının ocağına yangın düştüğünü ifade eder. Şairin gözünde onun ölümünü iyice acı kılan tıpkı Abdirahman gibi hayatının baharında zamansız bir şekilde vefat etmesidir. Abay burada Akimbay'ın gençliğini ifade eden, gücünü, kudretini, heyecanını yansıtan ifadelere yer verirken gerçekleşmeyen bir gelecek yıkımına dikkat çeker. Bu da yasın şiddetini olağan duruma ek olarak şiddetlendirir.

Қызыл балақ, қыранның	Yırtıcı kuş, kartalın
Балапанын дерт алды.	Palazını dert aldı.
Жеміс ағаш, бәйтерек	Meyve ağacı, çınarın
Балдырғанын өрт алды	Filizini yangın aldı.
(Kibar, 2014: 320)	(Kibar, 2014: 320)

Kartal, Türklerin en eski dönemlerden beri eğittiği ve av için kullandığı kuşların başında gelir. Özellikle Kazak Türkleri bu geleneği doğmasında ve geliştirilip bugüne kadar ulaşmasında büyük pay sahibidir. Araştırmalara göre kartal kullanılarak yapılan av faaliyetlerinin yaklaşık olarak altı bin senelik tarihi bir evveliyatı mevcuttur. Bunun delilleri iki ila üç bin sene öncesine kadar uzananan kaya resimleridir. Araştırmacılar,

kartal yardımıyla avlanan insanların resimlerinin bulunduğu bu kayaları, Kazakistan'da iki farklı noktada tespit etmişlerdir. Nitekim Kazak Türkçesi içerisinde yer alan kartalla ilişkili avcılığa dayanan terimler de bunun bir göstergesidir.

Kazak dilinde, kartalları ehlileştiren ve avda kullanılacak hale getiren eğitmenlere "kuşbeyi" yahut "kartalcı" adı verilir. Eğitimli olan bu kişiler kartalları çok kısa sürede yakalayabilmektedir. Genel olarak kartalları yakalama biçimleri dört farklı şekle ayrılır. Bunlar; ağla yakalama, dövüştürerek yakalama, karnı tok kartalı yakalama veya yuva yaptığı yerden yeni doğmuş kartalı alma şeklindedir. Ayrıca kartal evcilleştirilirken de iki farklı isim verilir. İyi huylu, kolay ehlileştirilen kartala "akbeyil", kötü huylu ve zorluk çıkaran kartala ise "kingi" ismi konulur.

Abay, Kazak halkı için son derece önemli olan bir av hayvanı olan kartalın, Akimbay'ın ölümüyle zor durumda kaldığını, tasalandığı, yavrularının dahi hüzünlendiği söyleyerek, onun Kazaklar içinde ne kadar kıymetli ve yokluğu hissedilen bir kişi olduğuna vurgu yapmak istemiştir. Akimbay'ın ölümüyle Kazak avcıların yaveri olan kartallar bile bu duruma üzülmüş, bu yiğit kişi için yas tutmuştur.

Şairin çınar benzetmesi ile atalarının nesiller boyu taşımakta olduğu geleneği, birliği ve töreyi simgelediği düşünülebilir. Akimbay da her Kazak genci gibi bu kadim ağacın yeşermeye hazır bir filizidir. Dolayısıyla onun gibi kültürel değerlerini muhafaza eden bir gencin ölümü Kazak halkının kültür ormanından bir filiz eksiltmiştir. Yaşamı boyunca milli birlik ve beraberliği, halkı için bilimsel ve ahlaksal ilerlemeyi savunan Abay, kendi gözünde bütün bu değerleri ihtiva eden Akimbay'ın ölümünü derinden içerlemiş, kardeşi Osman ve oğlu Abdirahman'dan sonra dayanılmaz raddeye ulaşan acısını ölüme "taş kalpli" yakıştırmasını yaparak dışa vurmuştur.

Артына белгі қалдырмай, Бауыры қатты тас өлім. Жыламайын десе де, Шыдарлық па осы өлім? (Kibar, 2014: 322)	İz bırakmadan geride Taş kalpli soğuk ölüm. "Ağlamayayım" dese de, Dayanılır mı, bu ölüm? (Kibar, 2014: 322)

Ölüme karşı ağırbaşlı ve sabırlı tutumuyla bilinen Abay, bu dizelerinde ölümün üzerine gitmekte ve onun taş kalpli, gaddar, zalim bir şey olduğunu ifade etmektedir. Burada şairin annesi ve babasından sonra kardeşi Osman'ı, oğlu Abdirahman'ı

kaybetmesinin ölüme karşı duygu ve düşüncelerinin değişmesinde etkili olduğu söylenebilir. Nitekim şair, küçük oğlu Mağaviya'yı kaybettikten kırk gün sonra da bu acıya dayanamayarak kendisi de vefat etmiştir. Abay'ın karşılaştığı ölümler neticesinde gitgide kayıp yaşamaktan usandığı ve nihayetinde ölüme karşı bütün vakur tutumunu bir kenara bırakarak ona isyan ettiği ve gözyaşı döktüğü düşünülebilir. Çünkü şairin yıllarca metanetle karşıladığı, etrafındakileri ve kendini sabra teşvik ettiği ölüm, onu defalarca sınamış ve bu imtihanın bir sonu gelmemiştir. Bu durumun şairin kalbini ve zihnini zamanla yıpratmış olabileceği olağandır.

Kader Tabakası

Abay'ın kaleme aldığı bütün yas şiirlerinde görüldüğü gibi bu şiirde de ölen kişinin Abay'ın gözünde sahip olduğu olumlu faziletlerine temas edilmiştir. Yani şiirde temas edilen her konu, şairin kendi felsefesi açısından ehemmiyet arz eden noktalara açılır. Abay'ın, yeğeni Akimbay'ın karakterinde gördüğü helal yoldan kazanç, haksızlığa karşı dik duruş, adalet ve geleneği simgeleme özellikleri, kendi öğretisinin de en önemli hususlarıdır. Şair bütün hayatı süresince toplumun aksayan yanları dile getirirken; adaleti, dürüstlüğü, helal yoldan kazanç elde etmeyi, zalimlik ve zulüm karşısında dik durmayı, milli gelenek ve göreneklere sahip çıkmayı ve onları yaşatmayı yüceltmiştir.

Şairin gözünde Akimbay, vatanını milletini seven, halkının teveccühünü kazanmış, akıllı, dürüst, günahsız bir kuldur. Abay, onun vasıtsıytla bütün Kazak gençlerine ve Türk toplumuna örnek bir tipoloji oluşturmaktadır.

Alınyazısı Tabakası

Ölüm anlık bir hadisedir. Dünyada hiçbir teknoloji ölümün zamanını tam olarak tespit edememektedir. Kimi durumlarda gençler ihtiyarlardan, sağlıklı insanlar hastalardan daha en erken hayata veda edebilmektedir. Ölümün bu zamansız oluşu insanı sonsuz bir kaygıya sevk ederken, Abay bu kısır döngüyü kişinin yaşadığı ana kadar yeryüzünde sergilediği faziletlerle mukayese eder. Ona göre, insan yedisinde de yetmişinde de ölse dünyada bıraktığı güzel ahlak, yaptığı doğru işler ile anılacaktır. Dolayısıyla geride güzel faziletler bırakmış gençlerin ölümü ne kadar yakıcı olsa da

bu yönüyle onurlandırıcıdır. Şair, bütün insanlara ölümü veya ölümsüzlüğü düşünmek yerine iyi ve güzel bir hayat yaşamayı tavsiye eder. Çünkü fani dünyada kişinin geriye bıraktığı kıyamete kadar yalnızca örnek alınacak erdemleridir.

ÇIKARIM: Abay'ın ölüm karşısında merdane duruşu

Ölüm, insanlık tarihi boyunca insanoğlunun/kızının tabiatının değişmez, değiştirilemez bir parçası olmuş ve bu önlenemez yapısının beraberinde getirdiği bilinemezlik ile sosyal hayatının merkezinde konumlanmıştır. Dolayısıyla insanın ayak bastığı, medeniyet kurduğu her coğrafyada ölüm de kendine yer bulmuş ve kendine yüklenen mana gereğince varlığını sürdürmüştür.

Zaman içerisinde toplumların yetiştirdiği nice düşünür ve kanaat önderi insanın bu en temel sorunsalı üzerine kafa yormuş ve onların ölümle yaşam hakkındaki fikirleri, insanların sosyal yaşamları içinde ölümü doğru şekilde konumlandırmasında etkili olmuştur.

1845 ve 1904 yılları arasında Kazak topraklarında yaşamış büyük âlim ve şair Abay Kunanbayoğlu, geride bıraktığı büyük felsefi derinlik ve yas içinde geçen hüzünlü hayat hikâyesiyle, "ölüm" algısı irdelenmeye değer en yüce şahsiyetlerde biridir. Nitekim Abay, yaşamı boyunca babası Kunanbay, annesi Uljan, ninesi Zere, kardeşi Osman, oğulları Abdirahman ve Mağaviya, yeğeni Akimbay başta olmak üzere birçok yakınının ve dostunun ölümüne şahit olmuştur. Şair, aile üyelerini kaybetmeye başladığı ilk zamanlardan itibaren, yas süresicini bir diğer yakınına tutunmakla aşmış ancak diğer yakınlarının da birer birer hayata veda etmesiyle ömrünü hiç sona ermeyen bir yası beraberinde taşıyarak tamamlamıştır. Zira son raddede oğlu Mağaviya'nın ölümünden sonra ölümlerle geçmiş hayatın ağırlığına dayanamayarak kırk gün sonra kendisi de hayata gözlerini yummuştur.

Şair yakınlarının vefatı üzerine tespit edildiği kadarıyla on üç adet yas şiiri kaleme almıştır. Bu yas şiirleri kardeşi Osman, oğlu Abdirahman ve yeğeni Akimbay'a yazdığı şiirlerden oluşmaktadır. Şair en çok yas şiirini dokuz adet olmak üzere oğlu Abdirahman için kaleme almıştır. Çünkü Abdirahman'ın Abay'ın gözündeki yeri sıradan bir baba-oğul ilişkisinden farklıdır. Şair yaşamı boyunca savunduğu ilkeleri, temsil ettiği değer ve faziletleri Abdirahman'da görür. Abay'ın zihnindeki Abdirahman figürü bütün Kazak halkı ve Kazak gençleri için ideal bir insan örneğidir. Bunda Abdirahman'ın Abay gibi bilime önem verişi, kara kuvvetleri lisesinde eğitim alarak önemli bir meslek edinmesi büyük bir etkiye sahiptir. Zira şair, küçük yaşlardan

itibaren okumaya ve öğrenmeye ilgi duymasına rağmen babası Kunanbay'dan bu noktada bir destek görememiştir.

Oğlu Abdirahman'da kendi yaşayamadığı gençliğinin izlerini bulan Abay, babası Kunanbay'ın kendisi için yaptıklarından daha fazlasını yaparak onu bütün şevkati, ilgisi ve gayretiyle desteklemiştir. Öyle ki, Abdirahman'ın eğitim görmesi için para ödeyen Abay, eğitim için para ödeyen ilk Kazaklar arasındadır. Buradan da anlaşılıyor ki, Abdirahman Abay için kendi hayat görüşünün bir bayraktarı, temsil ettiği değerlerin bir taşıyıcısıydı. Onda kendi halkının geleceğini görüyor ve bu doğrultuda ümitler besliyordu. Bu nedenle Abdirahman'ın zamansız ölümü onu derinden üzmüş ve uzun süren bu yas dönemine dokuz şiir sığdırmıştır.

Abay, kardeşi Osman'ın ölümü üzerine ise üç yas şiir kaleme almıştır. Şiirlerde Osman'ın yiğitliği, adaletli oluşu, pehlivanlığından kaynaklayan civanmert yapısı, yardımseverliği ve kudretli bir toplum önderi oluşu övgüyle dile getirilmiştir. Şair, bozkırın acımasız dünyasında kendine kol kanat geren, bütün düşmanlarına karşı sorgusuzca yanında yer alan ağabeyini kaybedince derin bir üzüntüye kapılmıştır. Abay, Osman'ın ölümü karşısında yaşadığı yıkımı, oğlu Abdirahman'ı kaybettikten sonra "Osman bile öldü, bu acı ne ki" diyerek özetlemiştir.

Şairin diğer bir yas şiiri ise "Akimbay'a ağıt" isimli şiiridir. Şairin Akimbay adında bir oğlu vardır ancak bu şiirin yazıldığı dönemden yirmi iki yıl önce henüz yedi yaşındayken vefat etmiştir. Dolayısıyla Abay'ın bu şiiri oğlu Akimbay'a değil, Akimbay adını taşıyan bir yeğenine ithafen kaleme aldığı düşünülmektedir. Abay, bu şiirinde Akimbay'ın Kazak halkı içinde sevilmesinden, kazancını helal yollardan elde etmesinden, töreli ve cesur bir karaktere sahip olmasından söz eder ve bu erdemlerini metheder. Bu şiirde dikkat çeken asıl husus, daha önceki yas şiirlerinde ölümü metanet ve sabırla karşılayan Abay'ın burada ölümü taş kalpli olmakla ve gözyaşı dökmesine neden olmakla itham etmesidir. Bu anlamıyla şiirin, Abay'ın ölümler karşısında sabrının zorlandığı ve tükenme noktasına geldiği bir dönemde yazıldığı söylenebilir.

Abay'ın yas şiirleri genel olarak vefat eden kişinin hayattayken sergilediği olumlu davranışlar ve güzel erdemler üzerine bina edilmiştir. Şair, ölen yakınlarının güzel

ahlakını, güçlü ve dirayetli duruşunu, adaletli ve yardımsever oluşunu, imanını, bilim aşkını, doğruluk ve dürüstlüğünü dizelerine taşıyarak onları geriye bıraktıkları Kazak gelenek-göreneklerine ve İslami yaşayışa uygun faziletlerle yeryüzünde yaşatmayı amaçlamıştır. Çünkü Abay'a göre insan, yeryüzündeki hayatı içerisinde fani bir ömür sürer ve bu ömür maddi manada sınırlıdır. Ancak, kişi akıl ve ahlak ekseninde hayat bulan iş ve eylemlerde bulunursa, geride insanlığa örnek alınacak bir hikâye ve karakter bırakırsa manevi anlamda bir ölümsüzlüğe ulaşabilir.

Şairin bu düşüncesinde, almış olduğu skolastik eğitimin bir etkisi olduğu kadar Rus dili vasıtasıyla okuduğu Antik Mısır ve Yunan öğretilerinin de payı bulunduğu düşünülebilir. Zira Abay'ın şiirlerinde ve *Kara Sözler*'inde Sokrat, Platon ve Aristotales'le ilgili pek çok kısım bulunmaktadır. Özellikle Platon'un üzerinde durduğu "ruh" ve "ölümsüzlük" kavramları, Abay'ın ölümü algılayış biçimi ve sonsuz yaşam tahayyülüyle belli noktalarda paralellik göstermektedir. Ancak Abay, İslam itikadı gereği yeryüzündeki yaşamı, sonu olmayan bir süreç olarak görmez.

Onun ölümsüzlük anlayışı kıyamete kadar geçecek süre içinde sınırlıdır. İnsan, güzel bir ahlaka sahip olarak, ömrünü aklı ve kalbinin önderliğinde bilgi edinmeye ve öğrenmeye adamalıdır. Sanatla hemhal olarak ruhunun kirinden arınmalı, çirkin davranışlardan kaçınmalıdır. Bu sayede örnek bir yaşam sürdüren insan, hayata veda ettiğinde de ardında bıraktığı güzel işleri ve güzel karakteriyle anılacaktır. Düşünceleri ve eylemleriyle arayış içinde olan insanlara önderlik edecek, yol gösterecektir. Nitekim Abay ile aynı dönemde yaşamış Alman düşünür Nietzsche de ölüm hususunu benzer bir anlayışla ele alır. Ona göre de insan, ruhsal ve zihinsel olarak en olgun ve verimli haline ulaştığında, yani kendi sınırlarına ulaşarak "tamama erdiğinde" yaşama veda etmelidir. İnsan ancak bu sayede hayatla olan savaşından galip ayrılabilir. Bu bağlamda Abay, ölmekten değil, Allah'ın kendisine vermiş olduğu akıl nimetinden yeterince faydalanamamaktan ve bunun neticesi olarak da ahlaktan ve güzel işlerden bihaber olarak boş ve faydasız bir ömür sürdürmekten korkar.

Şairin ölümün bütün yıkıcılığına karşın bardağın dolu tarafını görebilmesi ve yaşanamayacak hayattan ziyade yaşanılan hayatın artılarını dillendirmesi, insanın doğru yaşamakla elde ettiği üstün meziyetleri ölüme galip getirme çabası olarak ele

alınabilir. Zira Abay'a göre dünyadaki yaşam bir gayeden münezzeh olan, tesadüfi bir şey değildir. Dolayısıyla "bedenin diriliği" adı altında geçen ve "ömür" kavramıyla özetlenen bu süreç ilahi bir manaya ve neticesinde imtihana dayanır. Bu da onu en doğru şekilde sürdürme gayretini beraberinde getirir.

Yazdığı yas şiirlerine bakıldığında, şair ölümü büyük bir metanet ve sabırla göğüslemiştir. Ölümün ilahi bir takdirle kesin bir yazgı olduğunu bilen Abay, onun bu mutlak hakikati karşısında boyun eğmiş, yaşadığı derin acılar nispetinde kendisine sabır temenni etmiştir. Ona göre, ölüm karşısında isyan etmek, gözyaşı dökmek faydasızdır. Geride kalanlar feveran etmek yerine ölenin bıraktığı manevi mirası sahiplenmeli ve kullarını "canlardan eksiltmekle sınayacağını" bildiren rabbine sığınmalıdır.

Abay'ın ölüm karşısında gösterdiği ve etrafındakilere de tavsiye ettiği "sabır" ve "metanet" durumu, Hz. Mevlana'nın, ölümü şeb-i arus (düğün gecesi) gibi görme felsefesiyle ilişkilendirilebileceği gibi, Spinoza'nın bağımsızlığa giden yolda ölüm endişesinin dizginlemesi görüşüyle de yakınlık gösterir. Nitekim Spinoza'ya göre kişi aklı vasıtasıyla hislerini kontrol etmeli ve ölüm endişesi, acısı gibi hiçbir faydası olmayan çelişkili hislenmelere mani olunmalıdır. Abay da bu görüşe benzer bir biçimde hayatında aklı ön plana koymuş ve bütün ahlakî ve kalbî yetkinliklerin de aklı kullanma becerisinden kaynaklandığını dile getirmiştir. Bu bağlamda Abay'ın da Spinoza'ya yakın bir görüşle, ölüm acısını akılla bağdaştırmadığı bir noktada olduğu düşünülebilir. Ancak şairin Akimbay için kaleme aldığı yas şiirinde ölümden şikâyet etmesi, gözyaşı dökmesine sebep olduğunu dile getirmesi ve Mağaviya'nın ölümünden kısa bir süre sonra bu acının gölgesinde vefat etmiş olması, kesin kanıtları olmasa da bu düşünceyle ters düşmektedir.

Abay'ın ölümü ele alış biçiminde dikkat çeken bir diğer husus, "zaman" mefhumudur. Şair yaşamı boyunca birçok yakının ölümüne şahit olmuştur ve bu ölümler ekseriyetle genç yaşta gerçekleşmiş, zamansız ölümlerdir. Abay, özellikle bu erken ölümlere vurgu yapmak için yas şiirlerinin belli yerlerinde "zamanın darlığından" söz eder. Bu ifade görünür anlamıyla dünya hayatının kısalığı yahut şiirin yazıldığı kişinin sürdürdüğü hayatın kısalığı olarak düşünülebilir. Ancak şairin bu dizelere yüklediği

kasvet ve genç ölümler karşısında okuru büründürdüğü hüzün hali, zamanın daralması hakkında farklı düşüncelere işaret edebilir.

Şair, tıpkı mekânların algılanışı gibi zamanın da kapsadığı olaylar neticesinde insanda oluşturduğu algıya dikkat çekmek istemiştir. İnsan zihninin algıladığı mekânlar kapalı/dar (labirentleşen) mekânlar ve açık/geniş mekânlar olarak ikiye ayrılır. Kapalı/dar mekânlar; insanın ruhunu daraltan, karamsarlığı sürükleyen, sıkıntıya sevk eden mekânlar olarak nitelenirken, açık/geniş mekânlar; ferahlık veren, huzura sevk eden, insanı kendisiyle olan mücadelesinden kurtarıp dış dünyaya adapte eden mekânlar olarak tanımlanır.

Buradan hareketle, Abay'ın ölümlerin yaşandığı yas süreçlerini zamanın daraldığı, insanın hatırlamak istemeyeceği, kasvetli süreçler olarak ele aldığı düşünülebilir. Nitekim ölüm yıldönümleri, ölen kişinin kaybedildiği vakti hatırlatmasıyla geride kalanlara hüzün verebilir. Bu da üzüntünün yaşandığı dönemde zamanın daralması hadisesine bir örnek olarak ele alınabilir.

KAYNAKÇA

Akar, E. (2007). Bertrand Russell'da Ölüm ve Ölümsüzlük Problemi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir.

Akşit, M. (2018). Fârâbi Düşüncesinde Bir Erdem Olarak Adâlet. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 15, s. 23-40.

Alain. (1985). *Edebiyat Üstüne Söyleşiler*. (Çev. Asım Bezirci). İstanbul: Say Yayınları.

Altunbaş, S. (2007). Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Kadın ve Kadın Eğitimi, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Programı, İzmir.

Artun, E. (2004). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. İstanbul: Karahan Kitabevi.

Aşa, E. (1997). İbrahim Abay Kunanbayoğlu'nun Edebî Çehresi. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 47-60.

Avezov, M. (1985). Abay (İbrahim) Kunanbayulı (1845-1904), Monografiya, Jiyırma Tomdık Şıgarmalar Jıynagı, 20.Cilt, Almatı: Jazuvşı Yayınları.

Avezov, M. (1997). *Abay Yolu I*. (Akt. Zeyneş İsmail ve Ahmet Güngör). Ankara: Bilig Yayınları.

Avezov, M. (1997). *Abay Yolu II*. (Akt. Zeyneş İsmail ve Ahmet Güngör). Ankara: Bilig Yayınları.

Ayan, E. (2015). *Modern Kazak Aydınlanmasının Öncüsü Ibıray Altınsarin*. , İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Ayan, E. (2017). *Bir Devrin Aynası Abay Kunanbayoğlu*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.

Azap, S. (2013). Kurtlar ve Mankurtlar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 2/1, 279-287.

Bachelard, G. (2017). *Mekânın Poetikası*. (Çev. Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.

Bali, M. (1997). *Ağıtlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Başgöz, İ. (2008). *Türkü.* İstanbul: Pan Yayıncılık.

Baştu, G., Özlü-Kızıl T., Alıcı, Y.H. vd. (2016). Türk Edebiyatında Yas Teması Örnekleri. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, s. 39-46.

Bayram, Y. (2003). Ontolojik Analiz Metotu ve Bir Uygulama. *Yom Sanat*, Sayı: 12, s. 12-15.

Bazarkulova, A. (2019). Abay Kunanbayoğlu'nun Şairliği. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Adana.

Berdibayev, R. (1997). *Baykal'dan Balkan'a*. Ankara: Bilig Yayınları.

Bildik, T. (2013). Ölüm, Kayıp, Yas ve Patolojik Yas. *Ege Tıp Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 4, s. 223-229.

Bingöl, M. (2020). Hayatın Anlamı Açısından Sokrates'in Ölümü. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi* 3, (1), s. 465-473.

Biray, N. ve İymahanbetova, R. (2020). Ahmet Baytursınulı'nın Yirmi Üç Coqta Vı (Agıdı). http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/nergis_biray_rayhan_iymahanbetova_ahmet_baytursinuli_agit.pdf 15.04.2021

Bruno, G. (1997). *Diyaloglar*. (Çev. Sedat Umran). İstanbul: Berfin Yayınları.

Cunbur, M. (1969). Fuzûlî'nin Adaleti Öven Fikirleri. *Halkevleri Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, s. 6-7.

Çağrıcı, M. (1989). *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*. İstanbul: MÜİFV.

Çağrıcı, M. (1995). Kindî'nin Def'ü'l-Ahzân Adlı Risâlesi Kaynakları ve Tesirleri. İstanbul: *MÜİF. Dergisi*.

Çelebi, E. ve Saginbaevna, B. Z. (2020). Çarlık Rusya'sı Akademik ve İlmî Kuruluşlarında Avrasya Göçebelerinin Tarihi ve Kültürü'nün Araştırılması Üzerine Tespitler (XVIII-XX. Yüzyılın Başları). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, s. 183-206.

Çıvgın, A. G. (2018). Platon'un Adalet ve Filozof Kral Anlayışı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt:7, Sayı: 1, 212-229.

Çiftçi, M. K. (2010). Eski Mısır Dininde Tanrı ve Öte Dünya İnancı. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Konya.

Çilingir, L. (2015). Kant'ta Ahlak ve Din. *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı: 62, s. 54-84.

Daver, B. (1991). Savaş ve Barış Üzerine. *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 10, s. 181-186.

Değirmençay, V. (2020). Dîvân-I Kebîr'de Söz ve Sözün Önemi. *Doğu Esintileri,* Sayı: 13, s. 69-116.

Demirtaş, Ş. (2019). Plotinus'ta Ruh ve Ölümsüzlük Düşüncesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.

Duman, M. (2012). Türk Atasözlerinde Ölüm. *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*. (Ed. Alimcan İnayet-Zeki Kaymaz). İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, s. 97-108.

Durak, M. (2007). *Şiir Dilinin Ardında Şiir Cini*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Elmas, N. (2017). *Kadın ve Aile Hayatı*. Ankara: Pegem Yayınları.

Engin, A. O. (2005). Bilginin İnsan Hayatındaki Yeri. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, s. 428-453.

Engin, A. O. vd. (2008). Davranışlarımızın Genetik ve Çevresel Boyutları. *Kafkas Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 2, s. 37-56.

Ercan, C. A. (2019). Johann Wolfgang Von Goethe'nin "Iphigenie Tauris'de" Adlı Tragedyasının Çözümlenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 4, 1481-1494.

Ergin, M. (2015). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Er-Râzî, E. (2004). *Et-Tıbbu'r- Rûhânî*. (Çev. Hüseyin Karaman), İstanbul: İz Yayınları.

Er-Râzî, E. (2005). *Kitâbu's-Sireti'l-Felsefiyye (Filozofça Yaşama, İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri içinde)*. (Çev. Mahmut Kaya). İstanbul: Klasik Yayınları.

Esdevlet, U. (2014). *Şiirler*. (Çev. Malik Otarbayev). Ankara: Bengü Yayınları.

Esim, G. (2016). *Hâkim Abay*. (Çev. Bayram Sürekli ve Gülkhanıs Aristanova). Konya: Çizgi Kitabevi.

Fârâbî. (1990). *El-Medînetü'l-Fâzıla*. (Çev. Nafiz Danışman). İstanbul: MEB Yayınları.

Fârâbî. (1999). *Mutluluğun Kazanılması (Tahsîlu's-Sa'adâ).* (Çev. Ahmet Arslan). Ankara: Vadi Yayınları.

Fârâbî. (2018). *El-Medînetü'l-Fâzıla.* (Çev. Yaşar Aydınlı). İstanbul: Litera Yayıncılık.

Fârâbî. (2019). *Kitâbü'l-Mille*: *Din Üzerine*. (Çev. Yaşar Aydınlı). İstanbul: Litera Yayıncılık.

Freud, S. (1998). *Psikanaliz Üzerine*. (Çev. Kâmuran Şipal). İstanbul: Cem Psikoloji.

Freud, S. (2015). *Totem ve Tabu*. (Çev. Akın Kanat). İzmir: Atlantik Yayınevi.

Freud, S. (2019). *Savaş ve Ölüm Üzerine*. (Çev. Elif Yıldırım). İstanbul: Oda Yayınları.

Fromm, E. (1996). *Sağlıklı Toplum*. (Çev. Yurdanur Salman ve Zeynep Tanrısever). İstanbul: Payel Yayınevi.

Fromm, E. (2004). *Sevme Sanatı*. (Çev. Işıtan Gündüz). İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Gasset, J. O. Y. (2012). *Sanatın İnsansızlaştırılması ve Roman Üstüne Düşünceler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gazzâlî. (2008). *Kitabu Zikri'l-Mevt ve ma Ba'dehu*. (Çev. Hüseyin Okur). İstanbul: Semerkand.

Gazzâlî. *Kıyamet ve Âhiret*. (Çev. Ömer Beğ). İstanbul: Hakikat Yayınları.

Geçtan, E. (2020). *Psikanaliz ve Sonrası*. (Haz. Müge Gürsoy Sökmen). İstanbul: Metis Yayınları.

Girard, R. (2013). *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*. (Çev. Arzu Etensel lldem). İstanbul: Metis Yayınları.

Goleman, D. (1996). *Duygusal Zekâ Neden IQ'dan Daha Önemlidir?.* (Çev. Yüksel, S, B.). İstanbul: Varlık Yayınları.

Görkem, İ. (2001). *Türk Edebiyatında Ağıtlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Gruen, A. (2003). *Normalliğin Deliliği*. (Çev. İlknur İgan). İstanbul: Çitlembek Yayınları.

Gülensoy, T. (2021). *Köken Bilgisi Sözlüğü*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.

Gülten, D. Ç., Ergin, H. ve Avcı R. (2009). Bilgiyi İşleme Kuramı ve Anlamlandırmanın Matematik Öğretim Üzerindeki Etkisi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 12, s. 1-10.

Gümüşoğlu, H. (2017). İmam Mâtürîdî'nin Âyetler Temelinde Kader ve Kaza Meselesini İzahı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 48, s. 728-739.

Hançerlioğlu, O. (2002). *Düşünce Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hâşim, A. (1973). *Şiirler*. (Haz. Kenan Akyüz). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Hegel. (1977). *Phenomenology of Spirit*. (Çev. A. V. Miller). New York: Oxford University Press.

Hegel. (2011). *Tinin Görüngübilimi*. (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.

Heimsoeth, H. (1986). *Immanuel Kant'ın Felsefesi, Kant'ı Anlamak İçin Anahtar Kitap*. (Çev. Takiyettin Mengüşoğlu). İstanbul: Remzi Kitapevi.

İbn Miskeveyh. (2011). Risâletü Fi'l-Havfi Mine'l-Mevti Ve Hakikatihi Ve Hali'n-Nefsi Ba'dehü (Ölüm Korkusu, Mahiyeti ve Nefsin Ölümden Sonraki Durumu*).* (*AÜİF Dergisi* içinde). (Çev. İbrahim Aslan). Cilt: 2, Sayı: 52.

İmamoğlu, A. (2010). Bazı Psikanalistlere Göre Rüyanın İnsan Hayatındaki Rolü. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 22, s. 21-47.

İsen, M. (1993). *Acıyı Bal Eylemek, Türk Edebiyatında Mersiye*. Ankara: Akçağ Yayınları.

İsmail, Z. ve Çınar, Ali Abbas (1995). *Abay*. Ankara: Türksoy Yayınları.

Kant, I. (1929). *Immanuel Kant's Critique of Pure Reason*. (Çev. Norman Kemp Smith). Edinburgh: Macmillan and Co. Limited.

Kaplan, M. (1992). *Şiir Tahlilleri II*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kaplan, M. (2016). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karakuş, G., Öztürk, Z. ve Tamam, L. (2012). Ölüm ve Ölüm Kaygısı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1, s. 42-79.

Kaya, M. (2013). Platon'un Ruh Kavramı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı:1, s. 171-182.

Kemal, Y. (1993). *Ağıtlar*. İstanbul: Toros Yayınları.

Kılıç, Y. ve Eser, E. (2017). Eskiçağ Toplumlarının Mitolojisinde Ölümsüzlük Arayışı (Ölümsüzlük Sembolü Olarak Bazı Bitki, Su ve Hayvanlar). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 13, s. 122-156.

Kısakürek, N. F. (2008). "Poetika", *Çile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Kızıl, A. (2017). Antik Dönem Yunan Dünyası'nda Ölüm Kavramı ve Bununla İlgili Bazı Betimler. *Uluslararası Amisos Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3, s. 32-65.

Kierkegaard, S. (2004). *Kaygı Kavramı*. (Çev. Türker Armaner). İstanbul: Kültür Yayınları.

Kindî (1998). Risâle fi'l-Hile li Def'i'l-Ahzân. *(Üzüntüden Kurtulma Yolları* içinde). (Ed. ve Çev. Mustafa Çağrıcı). İstanbul: MÜİFV.

Kindî. (2015). *Felsefî Risâleler*. (Çev. Mahmut Kaya). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Köktürk, M. (2018). *Zaman Üzerine Felsefi Soruşturma*. Ankara: Ötüken Neşriyat.

Köprülü, M. F. (1986). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Köprülü, M. F. (1989). *Edebiyat Araştırmaları 1*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kunanbayoğlu, A. (2014). *Nasihatler*. (Akt. Zafer Kibar). Ankara: Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı.

Kunanbayoğlu, A. (2014). *Şiirler*. (Akt. Zafer Kibar). Ankara: Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı.

Kuzu, F. (2009). Réne Girard'ın "Üçgen Arzu Modeli" Perspektifinde Fuzûlî'nin "Leylâ vü Mecnûn" Adlı Eserinin İncelenmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 22, s. 260-267.

Levinas, E. (2006). *Ölüm ve Zaman*. (Çev: Nami Başer). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Levinas, E. (2020). *Ölüm ve Zaman*. (Çev. Nami Başer), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Look, B. (2001). Becoming Who One Is İn Spinoza And Nietzsche. *The Jerusalem Philosophical Quaterly*, sayı: 50, s. 327-338.

May, R. (2013). *Yaratma Cesareti.* (Çev: Alper Oysal). İstanbul: Metis Yayınları.

Mevlânâ (1990). *Mesnevi*. (Çev. Veled İzbudak). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Mevlânâ (1992). *Dîvân-ı Kebîr*. (Haz. Abdülkadir Gölpınarlı). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Mevlânâ (2015). *Mesnevi*. (Çev. Veled Çelebi). İstanbul: Doğan Kitap.

Mevlânâ (2018). *Fîhi Mâfih*. (Çev. Ahmet Avni Konuk). İstanbul: İz Yayıncılık.

Miller, T. (2010). *Annelik Duygusu: Mitler ve Deneyimler*. (Çev. Gül Tunçer). İstanbul: İletişim Yayınları.

Nietzsche, F W. (2005). *Gezgin ve Gölgesi*. (Çev. Mustafa Tüzel). İstanbul: İthaki Yayınları.

Nietzsche, F. W. (201). *Böyle Söyledi Zerdüşt*. (Çev. Mustafa Tüzel). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Nietzsche, F. W. (2017). *Putların Alacakaranlığı*. (Çev. Mustafa Tüzel). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Okumuş, E. (2006). Gösterişçi Dindarlık. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, s. 18-35.

Onay, A. T. (1996). *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev 'i*. (Haz. Cemal Kurnaz). Ankara: Akçağ Yayınları.

Ortaylı, İ. (2020). *Bir Ömür Nasıl Yaşanır?*. (Haz. Yenal Bilgici). İstanbul: Kronik Kitap.

Öner, M. (1996). Abay Kunanbayulı ve Tabiat Şiirlerinden Seçmeler. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yayınları,* Sayı: 1, s. 91-106.

Özcan, K. (2006). Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri - Pazar Ya Da Panayır Yerleşmeleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, s. 205-224.

Özdemir, A. (1996). Kazak Edebi Dilinin Kurucusu Kazakların Klasik Şairi Abay (İbrahim) Kunanbayulı (1845-1904). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* Sayı: 5, s. 193-196.

Pattabanoğlu, Z. F. (2015). Seneca'da Felsefe ve Ölüm. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 2, s. 137-158.

Redhouse, S. J. W. (1890). *Lexicon. 2. Edition*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Schopenhauer, A. (2005). *Okumak Yazmak ve Yaşamak Üzerine*. (Çev. Ahmet Aydoğan). İstanbul: Şûle Yayınları.

Schopenhauer, A. (2009). *Yaşam Bilgeliği Üzerine.* (Çev. Hasan ilhan). İstanbul: Alter Yayınları.

Schopenhauer, Arthur. (2006). *Yaşam Bilgeliği Üzerine Aforizmalar*. (Çev. Mustafa Tüzel). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Seyitdanoğlu, M. (2009). Eski Türklerde Devlet Meclisi "Toy" Üzerine Düşünceler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 45, 1-12.

Söylemez, O. (2002). Kazakistan-Kültür ve Medeniyet. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 125-127.

Sözen, K. (2006). Mevlânâ'nın *Dîvân-I Kebîr* Adlı Eserinde Ölüm Fenomeni. *SDÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 16, s. 69-76.

Spinoza, B. (2011). *Ethica*. (Çev. Çiğdem Dürüşken). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Şener, Mustafa Talip ve Kara, Ç. (2014). Adli Nitelikli Ölümlerin Belirlenmesi ve İzlenecek Yol. *Genel Tıp Dergisi,* Sayı: 24 (Ek 2), s. 58-61.

Tahirü' l-Mevlevî (1973). *Edebiyat Lügatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Tamir, F. (1993). *Mağcan Cumabayef Ölenderi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. Seri: IV, Sayı: A.39.

Tarhan, N. (2005). *Kadın Psikolojisi*. (Ed. Zahide Ülkü Bakiler). İstanbul: Nesil Matbaacılık.

Taşdemir, Z. (2020). Abay Kunanbayulı'nın Şiirlerinin Konularına Göre Tasnifi. *Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu*. Ankara: Bengü Yayınları. s. 615-628.

Tatçı, M. (2019). *Bursalı Âşık Yunus,* İstanbul: H Yayınları.

Tokur, B. (2019). Ahlaki Çözülme, İdeal İnsan ve Hayatın Anlamı Bağlamında Atebetü'l-Hakâyık. *Bilimname*, Cilt: 11, Sayı: 4, s. 173-194.

Tolstoy (2015). *Tanrı Her Şeyi Bilir*. (Çev. Samet Cebeci, Asel Baibolova Mazlum). İstanbul: 3 Adam Yayınları.

Tolstoy (2019). *Yaşam ve Ölüm Üzerine Düşünceler*. (Çev. Ali Fuad, Siyami Boylu). İstanbul: Cağaloğlu Yayınları.

Topakkaya, A. (2012). Zaman Kavramı Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırması. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 13, s. 219-231.

Tuna, S. T. (2018). Türklerde Milli Değerlerden Birisi: Ana- Baba Sevgisi. *Uluslararası Folkor Akademi Dergisi*, Sayı: 1, s. 137-148.

Tunalı, İ. (2011). *Sanat Ontolojisi*. İstanbul: İnkilap Kitapevi Yayınları.

Volkan, V. D. ve Zıntl, E. (2019). *Kayıptan Sonra Yaşam*. Ankara: Pusula Yayınevi.

Yakupoğlu, M. (2001). *Varoluş, Ahlak ve Ölüm*. Ankara: Mor Yayınları.

Yıldızdöken, Ç. (2017). Platon Bağlamında Varlıktan Bilgiye Giden Yol. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt: 10, Sayı: 50, s. 441-450.

Yılter, S. (2017). Gılgamış Destanı (Enome Eniş) ve Altay Türklerine Ait "Yaratılış Efsanesi"nde "Tanrı" ve "Yaratılış" Kavramlarının Karşılaştırılması. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 4, s. 29-40.

Yumuşak, F. C. (2012). Ahmet Haşim'in Şiir Dünyası ve Şiirinin Kaynakları Üzerine Bazı Notlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt: 5, Sayı: 23, 109-113.

Yusuf Has Hacib (1991). *Kutadgu Bilig I Metin*. (Akt. Reşit Rahmeti Arat). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yusuf Has Hacib (2016). *Kutadgu Bilig*. (Çev. Ayşegül Çokan). İstanbul: İş Bankası Yayınları.

RESİM KAYNAKÇASI

Resim 1 : https://www.youtube.com/watch?v=T3qtq4C8jAk (03.02.2021)